

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
AJALOO JA ARHEOLOOGIA INSTITUUT

Liisi Jääts

**MAAELU IDEOLOOGIAD JA PRAKTIKAD
KARULA RAHVUSPARGI JA SEALSETE
ELANIKE NÄITEL**

Magistritöö

Juhendaja: Ene Kõresaar, PhD

TARTU 2010

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. Rahvuspargid kui rahvuslike maastike hoidjad	6
1.1. Rahvuspargid Eestis.....	9
1.1.1. Karula rahvuspark.....	10
2. Olulisemad mõisted	12
2.1. Sotsiaalsed representatsioonid ja väärtused	12
2.2. Kogukond.....	15
2.3. Traditsiooniline kultuur ja kultuuripärand	16
3. Uurimuse allikad ja metoodika.....	19
3.1. Välitööde käik ja tulemused.....	19
3.2. Intervjuude analüüsi metoodika	20
3.3 Töö struktuur.....	21
I MUUTUSED MAAELUS 20. SAJANDI II POOLEL	23
1. Maaelu protsessid Euroopa Liidus pärast II maailmasõda	24
2. Maaelu protsessid Eestis pärast II maailmasõda	26
3. Muutused maaelanikkonnas	28
4. Maapiirkondade kaubastamine	29
II KARULA RAHVUSPARK JA KULTUURIPÄRANDI KAITSE.....	32
1. Kultuuripärandi kaitse kontseptsioon ja mõiste „looduskultuur“	35
2. Mõistete „traditsioon“ ja „kultuuripärand“ kasutus rahvuspargi kontekstis	38
3. Kultuuripärand ja turism.....	40
III KARULA RAHVUSPARGI ELANIKE HOIAKUD	44
1. Maaelu – see on põllumajandus.....	45
1.1 Maaelu ja talupidamisega seotud hoiakud	46

1.2. Rahvuspargi ja looduskaitsega seotud hoiakud	50
2. Maaelu – see on elukvaliteet ja väärtuslik keskkond	53
2.1. Maaelu ja talupidamisega seotud hoiakud	54
2.2. Rahvuspargi ja looduskaitsega seotud hoiakud	60
2.3. Pärandkultuuriga seotud hoiakud.....	62
KOKKUVÕTE.....	65
LISAD	69
KASUTATUD ALLIKAD, VEEBILEHED JA KIRJANDUS	77
SUMMARY. RURAL IDEOLOGIES AND PRACTICES. THE CASE OF KARULA NATIONAL PARK AND ITS INHABITANTS	83

SISSEJUHATUS

2003.-2004. aastal toimusid Karula rahvuspargi alal projekti „Karula rahvuspargi pärandikultuur. Juured ja tänapäev“ raames etnoloogilised välitööd, mille eesmärgiks oli uurida kohalike elanike suhtumist talupidamisse ning rahvuspargi tegevusaladesse – looduskaitse ja kultuuripärandi kaitse. Osalesin nii 2003. aastal toimunud välitööde pilootfaasis kui ka järgmisel aastal toimunud välitööde põhiosas ühe korraldaja ja läbiviijana.

Tehtud intervjuude juures hämmastasid mind väga suured erinevused seisukohtades, mida kohalikud elanikud olid väljendanud. Keskkonnakaitse ja rahvuspargi, kultuuripärandi kaitse ja ehitusnõuete, talupidamise ja metsanduse, maa- ja linnaelu kohta esitati diametraalselt erinevaid arvamusi. Piltlikult öeldes võidi oma talukohta kirjeldada ühelt poolt kui kahetsusväärset ajast ja arust koormat, mida pole võimalik ökonoomselt majandada ja sealseid vanu hooneid kui ebamugavaid ja liiga palju hoolt nõudvaid, mis tuleks asendada moodsamate ja mugavamatega. Ja teisalt võidi enam-vähem samasugust talukohta kirjeldada kui maalilist ja tervislikku elupaika looduskaunis piirkonnas ja tunda uhkust kultuuripärandi hulka kuuluvate vanade hoonete üle, mille võimalikult algupärasel viisil taastamine on pererahvale meeldivaks hobiks. Rahvusparki kirjeldati ühest küljest kui täiesti mõttetut riigi raha raiskamist ja teisalt kui efektiivset ja tulevikku suunatud institutsiooni, mis päästab piirkonna ääremaastumisest. Nende kahe äärmuse vahele jäi hulk mõõdukamaid seisukohti.

Juureldes nende variatsioonide üle tundus mulle, et nende põhjusi tuleb otsida inimeste laiematest hoiakutest, mida ühest küljest mõjutavad nende isiklik elukäik, elukogemused ja mälestused, kuid teisalt ka avalikus sfääris ringlevad ideed, suhtumised, ideoloogiad. Üksikisik on nii kultuuri kandja kui looja, ta haarab ühiskonna avalikust sfäärist ideid ja sobitab neid kokku oma isiklike seisukohtade ja praktilise elukogemusega ning kas integreerib need oma maailmapilti või heidab kõrvale. See pisut enam kui kümne aasta pikkune periood pärast Eesti taasiseseisvumist, kolhooside kaotamist ja rahvuspargi asutamist, oli Karula elanike jaoks olnud keeruline kohanemise periood, samas ka aktiivne otsingute periood nii praktilisel igapäevaelu tasandil kui laiemal väärtusorientatsioonide tasandil. Nende otsingute üht „momentülesvõtet“ ma kogesingi välitööde käigus.

Samas ka rahvuspargid on mõjutatud ühiskondlikul tasandil ringlevatest ideedest ja nende muutumisest. Veelgi enam – rahvuspark kui institutsioon on oma sünnist peale tuginenud otsesemalt või kaudsemalt mitmetele ideoloogiatele. Olulisemad neist on rahvuslus ja keskkonnakaitse¹, kuid sellest pikemalt allpool.

Käesoleva töö eesmärgiks on uurida, kuidas on ühiskondlikus diskussioonis esilekerkinud uudsed ideed mõjutanud maal elavate inimeste hoiakuid ja toimetulekustrateegiaid ning kuidas on inimeste poolt omaks võetud hoiakud mõjutanud maaelu enda olemust ja tähendust. Inimeste hoiakute analüüs põhineb eespool mainitud etnoloogiliste välitööde intervjuude analüüsil. Olen uurinud ka seda, mil viisil on kajastunud teatud ideoloogiad ja väärtushinnangud Karula rahvuspargi töös, eeskätt rahvuspargi kultuuripärandi kaitse poliitikas. Analüüs põhineb Karula rahvuspargi töö aluseks olevatele avalikele dokumentidele ning ka välitöödel mõnede rahvuspargi tollaste töötajatega tehtud intervjuudel.

Olen asetanud välitöödel kogutud empiirilise materjali laiemasse sotsiaal-majanduslikku konteksti ning kirjeldanud mõningal määral ka Eesti maaelu puudutavat ajaloolist tausta. Seda sellepärast, et näidata, kui suures ulatuses on Eesti maaelus toimuv seotud rahvusvaheliste, eelkõige Euroopa Liidu poliitikas toimuvate arengutega ning kuidas selle, pealtnäha kauge tasandi kajad peegelduvad suhteliselt kiiresti konkreetsete Eesti institutsioonide ja inimeste arvamustes ja tegevuses. Osalt on maaelu sotsiaal-majanduslike protsesside pikema käsitlemise põhjuseks ka minu veendumus, et inimeste argielulistes valikutes ja hoiakute kujunemises mängivad majanduslikud tingimused ja võimalused väga olulist rolli.

Sissejuhatuses tuleb järgnevalt juttu rahvuslike maastike ja rahvuspargi kontseptsiooni kujunemisest 19. sajandi II poolel ning muutustest, mis 20. sajandi jooksul rahvusparkide eesmärkides ja nende tööd kujundanud põhimõtetes on toimunud. Annan lühiülevaate rahvusparkidest Eestis, pisut pikemalt käsitlen Karula rahvusparki.

Sissejuhatuse teises pooles käsitlen pikemalt mõisteid, mis on käesoleva töö seisukohalt olulised. Need on: ideoloogiad ja sotsiaalsed representatsioonid, traditsiooniline kultuur ja kultuuripärand, kogukond ja väärtused. Sissejuhatuse kolmandas osas kirjeldatakse töö allikaid ja metoodikat ning töö struktuuri.

¹ Mõiste “keskkonnakaitse” tähistab eesti keeles nii ideoloogiat (inglisekeelne vaste *environmentalism*) kui keskkonna kaitsmisega seotud institutsioone ja tegevusi. Kasutan seda mõistet ka edaspidi eelkõige ideoloogia tähenduses.

1. Rahvuspargid kui rahvuslike maastike hoidjad

Esimene rahvuspark – Yellowstone'i rahvuspark - loodi Ameerika Ühendriikides 1872. aastal inimõjust puutumatu metsiku looduse kaitseks. Sellest ajast peale on ideed suurte maa-alade eraldamisest loodusväärtuste kaitseks rakendatud üle maailma. Tihedalt asustatud Euroopas on selle USA mudeli järgi loodud rahvusparke vähe, siin keskenduvad rahvuspargid sagedamini kultuurmaastiku kaitsele.

Mõistet „maastik” käsitan sellise keskkonna tähenduses, mis hõlmab nii füüsilist mõõdet (reljeef ja muud looduslikud elemendid, põllumajanduslik maa, hooned, teedevõrk jm inimeste poolt loodu) kui ka sotsiaalset mõõdet (piirkonna elanikud, nendevahelised suhted ja nende tegevused). Maastikku võib mõista kui kultuurilist konstruktsiooni, mis täidab ümbruse sümboliliste tähendustega (Ingold 2003: 189-193, Setten 2005: 68-71).

Mitmed uurijad, nt Thomas M. Lekan ja Anthony Smith on seisukohal, et idee rahvuse ja tema looduskeskkonna omavahelisest seosest on üks jõulisemaid rahvusideoloogilisi ideid modernses Euroopas (Lekan 2004: 1, Smith 1986, vt ka Löfgren 1989). Maapiirkondade kultuurmaastikud on väga paljudes riikides saanud just nagu rahvuse kehtastuseks. Neid idealiseeritakse kui täiuslikku maastikutüüpi skaalal, mille ühte otsa jääb metsik loodus ja teise linna tehiskeskkond. „Maa“ ehk maapiirkondade kultuurmaastikud on looduse ja kultuuri kombinatsioon, mis kõige paremini sobib esindama rahvusriiki (Rennie-Short 1991: 35). Rahvuspargid, mis seda tüüpi maastikke kaitsevad ja säilitavad, näitlikustavad tugevat sidet identiteedi diskursuste ja looduse mõiste konstrueerimise vahel (Schwartz 2006: 115).

Esialgne tõuge Euroopa kaitsealade loomiseks pärines 19. sajandi loomeinimestelt ja haritlastelt, kes väärtustasid maastike ilu. Maapiirkondade kultuurmaastikke idealiseeriti kui tööstuse ja linnade vastandit. Teiseks kujunesid eetilised argumendid, mille kohaselt on maastikel, loomadel ja taimedel väärtus iseeneses kui Jumala loomingul ja neid tuleb seepärast kaitsta (Mose 2007 : 8).

Üks kultuurmaastike väärtustamise ja kaitse juuri on Saksa 19. sajandi II poole mõttevooludes. Liikumine kultuurmaastike kaitseks tekkis Saksamaal 1880. aastatel kultuuripoliitika osana, mis väljendas haritud keskklassi muret oma rahvusliku identiteedi, tööstusliku pöördte ja linnastumise kiiruse ning maapiirkondade maalilise ilu kiire kadumise pärast. Nende mure polnud „ökoloogiline“ tänapäevases tähenduses, vaid nad tõlgendasid

keskkonna muutumist läbi rahvusliku prisma, leides et looduskeskkonna allakäik mõjub ka saksa rahvuslikule iseloomule. Saksa looduskaitse eestkõnelejad kujutlesid maa-maastikke, Saksa looma- ja taimeriiiki kui midagi, millele tugineb saksa rahvuslik identiteet (Lekan 2004: 4). Selle kultuurilis-poliitilise ja looduskaitse tegevuse tulemusena levis laiemalt arusaam, et rahvus, tema kultuur ja looduskeskkond on omavahel lahutamatult seotud. Saksa varased looduskaitsejad tuginesid suuresti Wilhelm H. Riehl'i ideedele². Riehl järgi peegeldab iga maastik sajandeid kestnud vastasmõju loodusliku keskkonna ja sealsete elanike vahel. Selle tagajärjel tekkinud kultuurimaastik on kui kollektiivse mälu reservuaar, mis ankurdatakse kogukonna ajas ja ruumis. W.H. Riehl'i ideede põhjal kujunes „moraalne geograafia“, mis andis looduse tavalistele osadele nagu metsad, nõmmed, jõed sümbolilise tähenduse (Ibid: 6-7).

Paljude tänapäevaste Euroopa kaitsealade mudel tuginebki just 19. sajandi lõpu Saksamaal kujunenud kultuurimaastike kaitse ideedele.

Rahvusluse kõrval on ettekujutust maa-maastikest ja maaelust tugevasti mõjutanud ka nn pastoraalne müüt. Valgustusajast peale on maaelu vastandatud arenevatele linnadele ja industrialiseerumisele. Sageli nähakse vastandpoolustena linna, mida juhib rahahimu ja lodevus, ning teisalt maaelu värske õhu, moraalse puhtuse ja hea eluga. Selle vaateviisi kohaselt on maa-elu loomulik, terviklik ja hingeliselt kosutavam kui linnaelu. Maaelanikku kujutab pastoraalne müüt lihtsa ja ühiskondlikest konventsioonidest puutumatu olendina. Domineerib kujund õnnelikust inimesest, kes elab loodustlähedast elu kooskõlas looduse rütmidega – aastaaegade ja põllumajanduse aastase tsükliga. (Rennie-Short 1991: 79-80) Põllumehele idealiseerimine saab võimalikuks ainult urbaniseerunud ühiskonnas, linlikes keskustes, sest maaelu idealiseerimine on ühtlasi linnaelu kriitika. Linnastumise ja moderniseerumise edenedes on ka pastoraalne müüt jõudu kogunud.

20. sajandil on kaitsealade eesmärgid ja ülesanded nende varaste ideedega võrreldes mõnevõrra muutunud. Loodud algselt ilusate maastike ja haruldaste liikide kaitseks, sai Euroopa kaitsealade eesmärgiks hiljem, ökoloogiatega arenedes, tervete ökosüsteemide kaitse, mistõttu kaitstavatel aladel piirati inimtegevust (Mose 2007: 8).

² Wilhelm Heinrich Riehl (1823-1897) oli saksa ajaloolane ja sotsiaalteoreetik. Tema peateos on *Naturgeschichte des deutschen Volkes als Grundlage einer deutschen Sozialpolitik*, mille 1. köites *Land und Leute* (ilmunud 1854) ta arendab põhjalikult ideed rahvuse ja tema maastike vaheliste seoste kohta.

1980.-1990. aastatel on kultuurmaastike kaitset hakatud rohkem seostama kultuuripärandi kaitsega, kuna on tõdetud, et kultuurmaastike hoidmiseks on vaja kaasa aidata nende tegevusalade jätkumisele, mis on need maastikud loonud. Selle kontseptuaalse nihke väljenduseks on näiteks muutused UNESCO maailmapärandi nimekirja valikuprintsiipides. Kuni 1980. aastateni koostati UNESCO maailmapärandi nimekirja kahes kategoorias: loodusobjektid ja kultuurimälestised. Kultuuri valdkonnas domineerisid ehitised, esemed ja kadunud kultuuride mälestised. 1990. aastatel, mil nimekiri kriitiliselt üle vaadati, leidsid eksperdid, et nimekirja tuleb mitmekesistada ning et see peaks sisaldama ka maakasutusviise, tööstustehnoloogiat, traditsioonilisi asulaid ja nende keskkondi (Dahlström 2003: 12). 1992. aastal lisati maailmapärandi nimekirja kategooria „kultuurmaastik” (*cultural landscape*), mille puhul on oluline just inimese ja keskkonna suhe (Ibid: 231).

1996. aastast pärineb UNESCO „elava maastiku“ (*living landscape*) kontseptsioon. Selle kohaselt peab elava maastiku definitsioon olema paindlik, kajastama maastike minevikku ja ühtlasi tulevikku suunatud arenguid (sh moodne tehnoloogia) ning inimeste ja keskkonna vahelisi seoseid. Elavad kultuurmaastikud „kehastavad mineviku elulaade ja on elujõulised kaasajal” (*UNESCO Convention...*). Kultuurmaastike kaitse selle kontseptsiooni mõttes ei tähenda mineviku konserveerimist, vaid kaitstakse „elujõulise kultuuriga piirkondi kooskõlas üldiste sotsiaalmajanduslike arengutega“ (*UNESCO Convention...*; Dahlström 2003: 240-41).

Kultuuripärandi kaitse ja keskkonnakaitse vaheliste seoste illustreerimisel on kõnekas veel üks rahvusvaheline konventsioon, nimelt Bioloogilise mitmekesisuse konventsioon, mis võeti vastu 1992. aastal. Selle konventsiooni rakendamise kontekstis 1997. aastal sõnastatud „traditsiooniliste teadmiste“ (*traditional knowledge*) definitsioon räägib teadmistest ja oskustest, mis on kogunenud paljude põlvkondade jooksul loodusega tihedas kontaktis elamise käigus ning praktilistest kogemustest lähtuvast ressursikasutusest (*Traditional Knowledge...*: 19). Tõdetakse, et looduse mitmekesisuse kaitsmiseks on vaja uurida ja hoida põlisrahvaste kultuuridele omast loodusressursikasutust ja elulaadi.

Need rahvusvahelisel tasandil sõnastatud seisukohad ühelt poolt peegeldavad keskkonna- ja kultuuripärandi kaitse ringkondades välja kujunenud seisukohti ja teiselt poolt soodustavad samade ideede edasist rakendamist kohalikul tasandil, sh konkreetsete kaitsealade tegevuskavades.

1980. aastatest peale on kaitsealasid hakatud käsitlema kui piirkondliku arengu mootorit, mida saab rakendada majanduslike ja sotsiaal-kultuuriliste probleemide käes vaevlevate ääremaade

abistamiseks. Seda uut arusaama kaitsealade eesmärkidest on kirjeldatud kui tõsist nihet keskkonnakaitse kontseptsioonis. Kui varem keskenduti põhiliselt inimõju vähendamisele kaitstaval alal, siis uus kontseptsioon püüab ühendada piirkonna looduskaitse ja arenduseesmärke, mis läbi kaitsealade võiks muutuda tõelisteks “elavateks maastikeks”.

Põllumajandus, metsandus, käsitöö, turism ja koolitus on põhilised suunad, mida püütakse looduskaitse tegevusega ja säästva arengu ideedega integreerida. 1990. aastatest peale on Euroopas intensiivselt katsetatud uut dünaamilisemat tüüpi kaitseala mudeliga, mis püüab integreerida eelmainitud suundi (Mose 2007: XIV).

1.1. Rahvusparkid Eestis

Eestis jõuti esimese rahvusparki – Lahemaa - asutamiseni 1971. aastal. See oli üldse esimene rahvuspark Nõukogude Liidus. 1970. aastate alguses oli rahvusparkide teema Yellowstone'i kaitseala 100. aastapäeva tõttu kogu maailmas tavalisest enam esiplaanil. Nõukogude Liidus eksisteeris juba arvukalt erinevat tüüpi kaitsealasid, kuid ükski neist ei kandnud rahvusparki nime selle mõiste poliitiliselt ebasoovitavate seoste tõttu (Schwartz 2006: 117). Võib arvata, et võimudel oli põhjust rahvusparkide asutamist umbusaldada, sest nii Lahemaa rahvusparki kui 1973. aastal rajatud Gauja rahvusparki puhul Lätis on nende asutamisega seotud inimesed tagantjärele rõhutanud rahvuslike eesmärkide olulisust looduskaitse tegevuse varjus (Schwartz 2006: 117, Smurr 2008: 1; vt ka Sikk 2007: 6-7).

1993. aastal, taasiseseisvunud Eestis, asutati lisaks Lahemaa rahvusparkile veel Soomaa ja Karula rahvuspark. Samal aastal nimetati rahvusparkiks ümber ka Vilsandi looduskaitseala ning 2004. aastal Matsalu looduskaitseala (Keppart 2006: 25). Seega on praeguseks Eestis kokku viis rahvusparki. Keskkonnaministeeriumi kodulehe andmetel on rahvuspark „erilise rahvusliku väärtusega kaitseala looduse ja kultuuripärandi, sealhulgas ökosüsteemide, elustiku mitmekesisuse, maastike ja rahvuskultuuri kaitsmiseks, uurimiseks ja tutvustamiseks” (*Kaitsealad Eestis...*).

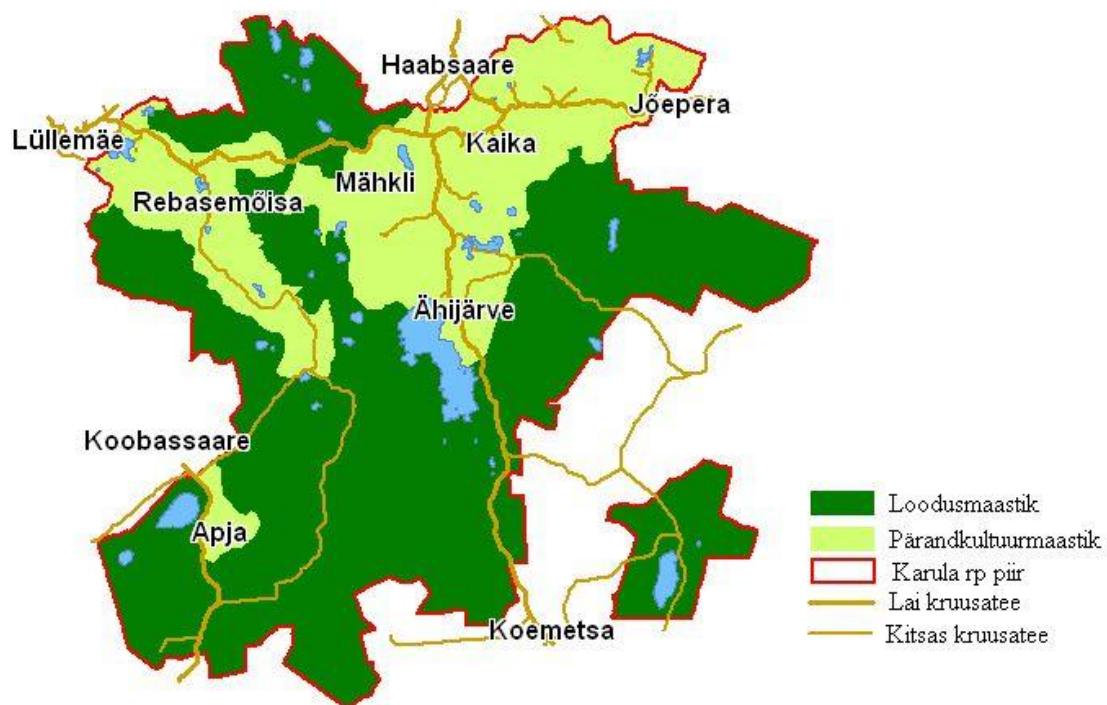
Eesti kirjutas Bioloogilise mitmekesisuse konventsioonile alla 1992. aastal ning Riigikogu ratifitseeris selle 1994. aastal. UNESCO ülemaailmse kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsiooni ratifitseeris Eesti Riigikogu 1995. aastal.

1.1.1. Karula rahvuspark

Nagu öeldud, asutati Karula rahvuspark 1993. aastal. Osa rahvuspargist asub Võru- ja osa Valga maakonnas. Lähim keskus on Antsla linn, Võru ja Valga asuvad umbes 30-35 km kaugusel rahvuspargi keskusest Ähijärvel. Karula rahvuspark paikneb enam-vähem ajaloolise Karula kihelkonna piirides, hõlmates kihelkonna idaosa. Kaitse alla võeti see ala 1979. aastal Karula maastikukaitsealana, mille üks eripäradest oli Karula kõrgustiku kupliline maastik (Keppart 2006: 109).

Nõukogude aja lõpul kuulusid praegused rahvuspargi alad Karula kolhoosi (endises Valga rajoonis) ning Sverdlovi ja Antsla kolhoosi (Võru rajoonis). Praeguse rahvuspargi metsaalasid haldasid nõukogude aja lõpul Antsla, Saru ja Karula metskond, vähesel määral jäi maid ka Iigaste ja Hargla metskonda (Karula RP kodulehekülg). Praeguseks on endiste metskondade alad liidetud Riigimetsa Majandamise Keskuse Taheva metskonnaks.

Karula rahvuspargi püsielanikkond oli 2007. aasta jaanuari seisuga 193 inimest, koos suvitajatega umbes 290 (*Kaitsekorralduskava* 2: 8). Enamik sealsest elanikkonnast on koondunud rahvuspargi põhjaossa. See põhjapoolne kolmandik moodustab ühtlasi rahvuspargi kultuurmaastiku. Ülejäänud osa territooriumist katavad ulatuslikud metsad, mis

Joonis 1. Karula rahvuspargi loodus- ja pärandkultuurmaastik (*Karula rahvuspargi kaitsekorralduskava* 2008-2018, lk 14)

on peaaegu asustamata. Suuremad külad on Rebasemõisa, Ähijärve, Jõepera, Kaika ja Mähkli, kuid üldiselt on piirkonnale iseloomulik hajaasustus, nii et külade piirid on sageli tinglikud.

Rahvuspargi põhjapoolsele osale on iseloomulik künklik ja mosaiikne maastik põldude, heina- ja karjamaadega, mis paiknevad väikeste lappidena laiali metsatukkade, järvede ja soiste alade vahel.

Foto 1. Karula rahvuspargi põhjaosale iseloomulik künklik kultuurmaastik. Mähkli küla. Foto: Liisi Jääts 2008

Seoses Eesti looduskaitsealade ümberstruktureerimisega lõpetas Karula Rahvuspargi Administratsioon tegutsemise 31. detsembril 2005. aastal. Alates 01.01.2006 võttis senise asutuse tökohustused üle Riikliku Looduskaitsekeskuse Põlva-Valga-Võru piirkonna keskus asukohaga Otepääl ning alates 2009. aasta veebruarist vastmoodustatud Keskkonnaamet. Nende reformide käigus lakkas Karula rahvuspark kui iseseisev juriidiline isik olemast. Kaitseala nimega Karula rahvuspark eksisteerib enam-vähem endistes piirides edasi, tegutseb ka külastuskeskus ja kontor Ähijärve külas. Muutunud on rahvuspargi halduslik ja juriidiline staatus ning töötajaskond.

Käesolevas töös käsitlen seda 13-aastast perioodi aastatel 1993-2005, mil rahvuspark tegutses iseseisva juriidilise isikuna. Seda esmalt sellepärast, et periood enne looduskaitsealade ümberstruktureerimist moodustab Karula rahvuspargi jaoks ühe selgepiirilise etapi. Teisalt oli sama periood - taasiseseisvuse algusaastatest kuni Eesti liitumiseni Euroopa Liiduga 2004. aastal – oluline üleminekuaeg Eesti maaelu jaoks, mil toimusid mitmed struktuursed muutused alates kolhooside kaotamisest kuni Eesti maaelu poliitika ühtlustamiseni Euroopa Liidu omaga.

2. Olulisemad mõisted

Järgnevates peatükkides tuleb korduvalt juttu mõningatest mõistetest, mis on antud töö teema käsitlemisel eriti olulised – need on sotsiaalsed representatsioonid (sealhulgas ideoloogiad), väärtused, kogukond ja traditsiooniline kultuur. Olen toonud nende mõistete teoreetilise lühitutvustuse töö sissejuhatavasse osasse, sest see materjal puudutab võrdselt kõiki peatükke.

2.1. Sotsiaalsed representatsioonid ja väärtused

Inimkultuuri on määratletud kui tähenduste võrgustikku (Geertz 1973), kus me mõtestame nähtusi, sündmusi ja asju üha uuesti ja uuesti. See on protsess, mille käigus tähendused muutuvad, sõltudes muuhulgas sotsiaal-majanduslikest, poliitilistest ja kultuurilistest muutustest. Inimeste seisukohad ja hoiakud on osalt individuaalsed, kajastades konkreetse inimese elukäiku, mälestusi ja kogemusi. Osalt tulenevad nende hoiakud laiematest ühiskonnas levinud arusaamadest ehk nn sotsiaalsetest representatsioonidest.

Mõiste „sotsiaalne representatsioon” sõnastas sotsiaalpsühholoog Serge Moscovici 1961. aastal, mõeldes selle all väärtuste, ideede ja praktikate süsteemi, mille kaudu inimesed struktureerivad, mõistavad ja seletavad neid ümbritsevat keerukat sotsiaalset ja füüsilist keskkonda (Moscovici 2008: 10). Käesolevas töös lähtun sotsiaalsete representatsioonide (sh ideoloogia) mõiste kasutamisel Teun A. van Dijk'i käsitlest (Dijk 2005). Oma raamatus *Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitus* määratleb van Dijk sotsiaalset representatsiooni kui üldmõistet, mis kirjeldab sotsiaalselt jagatud uskumuste (teadmine, hoiak, ideoloogia) korrastatud kogumeid (Dijk 2005: 64). Sotsiaalselt jagatud uskumused on uskumused, mida üksikisik jagab teiste inimestega, nt grupi, organisatsiooni või terve kultuuri liikmetega (Ibid: 44) ning neist eristuvad inimese personaalsed uskumused. Uskumuseks nimetab ta igasugust

mõtlemise tulemit, sealhulgas selliseid, mida argikeeles nimetatakse teadmiseks (uskumus, mida peetakse tõseks) (Ibid: 32). Representatsioon kasutatakse pidevalt muutuv kontekstis, nad on dünaamilised ja kohanevad alati uute tingimustega (Frouws 1998: 56). Sotsiaalne representatsioon on ühtaegu sotsiaalse konstrueerimise osa ja ka selle protsessi tulemus: representatsioon kohandatakse ja konstrueeritakse üha uuesti ja uuesti.

Arvamus on hinnanguline uskumus. See ei ole tõene või väär, vaid miski, millega võib nõustuda või mitte. „Kui arvamus kirjeldab seda, mis meile meeldib või ei, on meie jaoks hea või halb, mida me peaks või ei peaks tegema, siis teadmine on see, mida me peame õigeks, mida tõseks või vääraks“ (Dijk 2005: 49). Mõistega „arvamus“ samatähenduslikuna kasutan alljärgnevas mõistet „hoiak“. Van Dijk pakub välja küll eristuse, kus hoiak tähendab arvamuste kogumit, kuid käesoleva uurimuse seisukohalt ei ole nii detailne eritlemine minu arvates vajalik.

Ideoloogiat käsitleb van Dijk neutraalses, mittehervustavas tähenduses. Ideoloogia ei tähenda ekslike või moonutatud uskumuste kogumit, see ei ole miski, mis varjab või hägustab tõde. Ideoloogia on van Dijki järgi sotsiaalsete uskumuste kogum, mida teatud sotsiaalne grupp jagab (Ibid: 368). Ideoloogia ühelt poolt kätkeb grupi sotsiaalseid arvamusid ning teiselt poolt kontrollib ja korrastab sellele gruppidele omaseid teadmisi ning arvamusid (Ibid: 48-49, 67). Ideoloogia juured asuvad ühiskonna või kultuuri üldistes uskumustes (teadmine, arvamus, väärtused, tõekriteeriumid jne). Tänu sellele on eri gruppide liikmete vaheline kommunikatsioon ja mõistmine üldse võimalikud. „Ideoloogia peamine kognitiivne funktsioon on korrastada grupi sotsiaalseid representatsioone. Ideoloogia „valvab“ kaudselt, st temaatiliste hoiakute ja teadmiste kaudu sotsiaalseid ja personaalseid uskumusi ning seega ka viimastel põhinevaid sotsiaalseid praktikaid ja diskursusi“ (Ibid: 369).

Kuid milline on sotsiaalne grupp, mis võib jagada ühist ideoloogiat? Grupi liikmed peavad teadma, et on ka teisi grupi liikmeid, kellega neid seob ühine probleem, kellega nad jagavad samu seisukohti ning kellega koos on võimalik ühine tegutsemine. Grupi liikmetel on gruppi kuulumise tunne ning nad jagavad ühiseid sotsiaalseid representatsioone (Ibid: 169).

Klassikalisele ideoloogilisele gruppidele on omased liikmelisus, tegevused, eesmärgid, sotsiaalne positsioon, väärtused ja grupi ressursid, samas on olemas ka ideoloogilisi gruppe, keda iseloomustab vaid üks või kaks nimetatud kategooriat. Paljud sellised grupid organiseeruvad institutsioonidesse (partei, mittetulundusühing, sekt vms).

On olemas ka lõdvemalt seotud grupe, kus liikmelisus rajaneb grupi eesmärkidel, mis on tavaliselt seotud selle grupi normide ja väärtustega. Sellise grupi tüüpiliseks näiteks on ühiskondlik liikumine (Ibid: 182). Van Dijk rõhutab ka, et individualistlikuma suunitlusega ühiskondlike liikumiste puhul ei pruugi tegu olla ideoloogiat omava grupiga, vaid pigem individuaalsete liikmetega, kes suuremal või vähemal määral võtavad omaks konkreetse ideoloogia ideid. Inimesed saavad avalikus sfääris olemasolevaid ideid paindlikult omaks võtta ja personaalselt integreerida. Sama moodi saavad nad samastuda ühe või enama ideoloogia või ühiskondliku liikumisega või sobitada kokku elemente mitmest ideoloogiast (Ibid: 185).

Rahvuspark kui institutsioon kannab nii rahvuslikku kui keskkonnakaitse ideoloogiat. Need on ideoloogiad kitsamas ja konkreetsemas mõttes, selgelt defineeritud seisukohtade ja eesmärkidega, tugevalt institutsionaliseeritud ja oma seisukohti (nt haridussüsteemi kaudu) taastootvad. Keskkonnakaitse on rahvuslusest noorem ideoloogia ja mitte sama üldaktsepteeritud.

Nii rahvusluse kui keskkonnakaitse kesksed ideed on inimeste poolt omaks võetud, ilma et nad pruugiksid kuuluda mõne rahvusliku või keskkonnakaitselise organisatsiooni ridadesse. Need on sotsiaalsed representatsioonid, mis on nii levinud, et on saanud ühiskonna või kultuuri ühisvaraks ning neid enamasti ei tajuta ideoloogiatena.

Alljärgnevas rahvuspargi elanike hoiakute analüüsis mõistan ma kõnealuseid ideoloogiad nõ taustategurina – ma ei taha öelda, et kohalikud elanikud oleksid klassikalise ideoloogilise grupi liikmed van Dijki poolt sõnastatud tähenduses. Pigem on siin tegemist avalikust sfäärist omaks võetud hoiakutega, mille alusel struktureeritakse isiklikku elukogemust.

Väärtustel on tavaliselt lai kultuuriline aluspõhi. „Väärtused on hinnangute alus, järelikut on nad ka arvamuste, hoiakute ja ideoloogia alus. Kui ideoloogia on grupi uskumuste alus ning kui väärtused on omakorda ideoloogiast laiemad ja fundamentaalsemad, peavad väärtused olema kultuuri kui terviku hindamissüsteemi aluseks“ (Dijk 2005: 94). Kõik ideoloogilised grupid kasutavad positiivseid väärtusi, millest koosneb ühiskonna moraalne kord mitte ainult hindamiskriteeriumitena, vaid ka oma huvide ja eesmärkide legitimeerimise alusena (Ibid: 97).

Ka maad³ või maaelu saab käsitleda kui sotsiaalselt representatsioonina. Sotsioloog John Gray toob välja kaks mõiste *ruraalne* määratlust akadeemilises kirjanduses: 1) maa kui koht, territoorium ja 2) maa kui sotsiaalne representatsioon (Gray 2000: 32). Neist esimene käsitleb maad kui teatud tüüpi ruumi, iseloomulike sotsiaalsete ja füüsiliste iseärasustega geograafilist piirkonda. Sel juhul saab analüüsida nt piirkonnas elavate ja/või töötavate inimeste sotsiaalselt kuuluvust, sotsiaalseid suhteid, piirkonna suhteid teiste sarnaste piirkondadega.

Kui maad (*rural*) mõistetakse sotsiaalse representatsioonina, siis pole see mitte ruumiline, vaid kultuuriline mõiste, see ei ole seotud ühegi geograafilise piirkonnaga. See on diskursus, mis käsitleb teatud ruumitüüpi, mis on tavaliselt moraalselt laetud, ja sotsiaalseid suhteid seda laadi ruumis. See diskursus hõlmab sageli kujutletud maastikke ja idealiseeritud ühiskonda, mida võib seada eeskujuks, aga mis pole reaalselt argielus saavutatav (Gray 2000: 32).

Diskussiooni maaelust kui sotsiaalsest representatsioonist käivitas 1990. aastal Belgia sotsioloog Marc Mormont. Kui varem oli maad (*rural*) mõistetud kui füüsilist ruumi, kui madala asustustihedusega geograafilist piirkonda, kui loodust ja eelkõige kui mitte-linna, siis Mormont leidis, et „maa” on sotsiaalselt konstrueeritud kategooria, abstraktne kollektiivne kujutluspilt või kirjeldus (Bell 2007), mis ei seostu konkreetset ühegi reaalselt olemasoleva kohaga.

Kui vaadelda maaelu ehk ruraalsust kui sotsiaalset konstruktsiooni, ilmneb et selle mõiste tähtsus seisneb sotsiaalsetes, kultuurilistes ja moraalses väärtustes, mida on hakatud seostama maapiirkondade ja maaeluga (Cloke 2006: 21).

2.2. Kogukond

„Kogukond“ on mõiste, mida on maapiirkondade uurimustes palju kasutatud, kuid sama palju on ka vaieldud selle mõiste tähendusvälja üle, kaasa arvatud kriitilised arutlused teemal, kas selline nähtus nagu kogukond üldse reaalselt eksisteerib. Varased maakogukondade uuringud käsitlesid kogukonda suhteliselt stabiilse ja konkreetse nähtusena, millel on selged iseloomulikud jooned. Nt sotsioloog F. Tönnies väitis oma 1887. aastal ilmunud teoses

³ „Maa“ on eesti keeles mitmetähenduslik sõna, mis tähistab maismaad, mulda või pinnast, riiki ja planeeti Maa, samuti linnale vastanduvat maad. Inglise keeles vastavad meie „maa-“, (linna vastandina) mõistele sõnad *rural*, *countryside*. Eesti keeles puudub hea ja ühetähenduslik vaste ingliskeelsele mõistele *rural*, mis võtab kokku nii maapiirkonnad kui linnadest eristuva territooriumi kui ka maaelu sotsiaalsed aspektid. Seetõttu kasutan tekstis kohtades, kus „maa“ mõiste näib liialt laialivalguvana, võõrsõna „ruraalne“, mõõndes, et keelelises mõttes on see kohmakas lahendus.

Gemeinschaft und Gesellschaft, et (maa)kogukond (*Gemeinschaft*) on intiimne, pere- ja naabrussuhetel põhinev moderniseerimiseelne kooslus ja vastandas seda ühiskonnale (*Gemeinschaft*) kui modernistlikule, eelkõige linlikule inimgrupile, mida ei seo omavahel sama tüüpi tihe suhtlus ja kokkukuuluvustunne (Cloke 2006: 20; Panelli 2006: 68).

Tänapäeval kaldutakse akadeemilises kirjanduses pigem seisukoha poole, et tegemist ei ole hääbuva nähtusega minevikust, vaid õpetlaste idealiseeritud konstruktsiooniga. Arvatakse, et inimgrupp ei ole tõenäoliselt kunagi olnud nii ühtne nagu on tavatsetud kujutada traditsioonilist kogukonda (Noyes 2003: 17).

Seisukoht, et kogukond on midagi reaalselt olemasolevat, koos talle omase territooriumi ja konkreetse inimgrupiga, mille iseloomulikke jooni saab etnograafilise või sotsioloogilise uurimistöö tulemusena piiritleda, püsis domineerivana kuni 1980. aastateni. Siis pakuti välja kontseptsioon, et kogukonda tuleb käsitleda kui vaimset konstrukti ning kogukonnasiseseid suhteid kui tähenduste varamut kogukonnaliikmete jaoks. A. Cohen väitis, et maakogukond, nagu seda kogevad selle liikmed, ei seisne sotsiaalses struktuuris või sotsiaalses käitumises, vaid et eelkõige on inimeste jaoks olulised jagatud kultuurilised tähendused ja sümbolid (Panelli 2006: 68).

Kaasaegsetes uurimustes on käsitletud kogukonda kui sotsiaalset nähtust, mis hõlmab nelja elementi: inimesi, tähendusi, tegevusi ja ruumi (Liepins 2000: 29). Inimestevaheliste suhete uurimisel kasutatakse võrgustike teooriat, sest kogukond ei saa olla suhtlusvõrgustikust sõltumatu (Noyes 2003: 33). Samas võib kogukond olla sotsiaalne kollektiiv, mis ei ole sisemiselt homogeenne, st kätkeb endas erinevaid võrgustikke. Kui „kogukond” tähendab sotsiaalseid suhteid ja need toimuvad mingis kohas, siis võib kogukonnaga olla seotud mingi koht või territoorium, kuigi see ei pruugi alati nii olla (igal kogukonnal ei ole „koduterritooriumit”). Kogukond on sotsiaalne nähtus, mis ühendab inimesi, annab neile võimaluse või põhjuse omavahel suhelda, kuigi nad võivad asuda erinevates geograafilistes punktides ja omada erinevaid või vastandlikke identiteete (Liepins 2000: 27).

2.3. Traditsiooniline kultuur ja kultuuripärand

Rääkides traditsioonilisest kultuurist mõeldakse sageli nõ etnograafilist rahvakultuuri, talupojakultuuri, täpsemalt tänapäeval konstrueeritud nägemust talupojakultuurist. Meie nägemus rahvakultuurist põhineb suures osas idealiseeritud stereotüüpidel, mille kujundasid

20. sajandi alguses rahvusteadused etnoloogia ja folkloristika. Iseloomulik on, et talupojakultuuri näidatakse muutumatuna, just nagu aegade algusest ühetaolisena püsinud süsteemina.

Soome folklorist Lauri Honko kirjeldab pärimuse elukäiku järgnevalt: väljastpoolt pärimusühiskonda tuleb keegi ja väidab mõne kultuurielemendi (laul, ese, komme) olevat väärtusliku. Ta dokumenteerib kultuurielemendi (kirjutab üles laulu, võtab kaasa eseme) ja talletab muuseumisse või arhiivi. Sellega kistakse kultuurielement lahti kultuurikontekstist, kus ta elab ja muutub. Edasi tekib vajadus määratlada, mis on õige pärimus, eelkõige keskendub huvi nendele kultuuri osadele, mis on identiteedi seisukohast kesksed ehk millel on ühiskonnas sümboli väärtus (Honko 1998: 69-70). Järgneb pärimusainese määratlemine ja klassifitseerimine teadlaskonna poolt ning ühtaegu pärandi ja traditsioonide teadvustamine pärimusühiskonna poolt, nüüd juba teadlaskonna poolt identifitseeritud kultuuriliste sümbolitena. Folkloori „teine elu“ tähendab arhiividesse või muuseumidesse talletatud ainese uut kasutuselevõttu, mis aga ei ole endise pärimusprotsessi jätkumine. „Teaduslik uurimus pärimusest, näitus muuseumis, videofilm või essee või pärimuslikust taotlev etendus, jutustus, tants, muusikaesitus jne võivad pürgida algupärase kultuuri lähedale, muuta seda mõistetavaks, kuid siiski erinevad tingimused pärimuslikust kommunikatsioonist, kust materjal algselt pärineb. Esituse mehhanism, esituskoht, kuulajad ja eesmärgid on teised.“ (Honko 1998: 78).

Traditsioonilisuse mõiste analüüse üldistades jõuab eesti folklorist ja etnoloog Kristin Kuutma järeldusele, et “Viimase aja traditsiooni-käsitlustes on täheldatav ümberorienteerumine vaatele, mille kohaselt traditsioon on üksnes minevikust võrsunud kultuuripärand, arusaamale, et traditsioon on antud hetkel moodustunud sümbol. Traditsioon on protsessi-laadne nähtus.” (Kuutma 1998: 7). „Traditsioon” viitab minevikule, aga samas seda minevikku luuakse pidevalt kaasajal edasi. Minevikule viitamine tähendab, et suhe mineviku ja oleviku vahel on sümboliline, mingit reaalselt objekti üle ei anta (Ronström 2005: 8). Traditsioon on kultuuriline konstruktsioon, mis ei kandu ajas edasi asjade või nähtuste kogumina, vaid see taasleiutatakse toimuval ajahetkel kui sümbol.

Selline traditsioonilise kultuuri määratlus on väga sarnane laiema *kultuuripärandi* mõiste tähendusväljaga. Kultuuripärandit (*cultural heritage*) mõtestatakse kui osa minevikust, mille me valime välja kaasajal oma praeguseid eesmärgi silmas pidades, olgu need majanduslikud, kultuurilised, poliitilised või sotsiaalsed. Pärandielementidele omistatav väärtus ei tulene neist

elementidest endist, vaid kaasaegsetest väärtustest ja vajadustest (Graham et al 2002: 17, Glassie 2003: 176, Lowenthal 1998). Barbara Kirschenblatt-Gimblett väidab, et pärand on kaasaegne kultuuriline tootmine, mille käigus luuakse midagi uut, kuigi sellega kaasnev retoorika on minevikukeskne. Päranditootmise käigus saavad nähtused omale teise elu esitades iseennast. Pärandi *kaitsmine* on väärtuse lisamise protsess, mis on suunatud kaasaegsele inimesele, kuigi see räägib minevikust (Kirschenblatt-Gimblett 1995:370). Pärandina määratlemine lisab väärtust olemasolevale, mis pole ise enam elujõuline (vananenud tehnoloogia, mahajäetud kaevandus) või mis pole kunagi olnudki elujõuline (keskustest liiga kaugel asuv või näiteks liigmärja pinnasega piirkond). Sellised vähem edukad piirkonnad võtab päranditööstus kasutusele, lisades väärtusi nagu minevikulisus, estetiseeritud välimus, erilisus vms ning tehes uue toote turunduse kaudu tuntuks ja nähtavaks.

Turismi- ja päranditööstus töötavad käsikäes: pärand muudab koha tähenduslikuks reisisihiks, turism muudab ta majanduslikult tasuvaks kui nähtuse, mis eksponeerib iseennast (Kirschenblatt-Gimblett 1995: 371, Graham et al 2002: 158-159).

Sotsioloog Christopher Ray on väitnud, et „praegu levivad pretsedenditult kiiresti algatused, kus kohalikke kultuurilisi ressursse nähakse võtmena maapiirkondade sotsiaalse ja majandusliku heaolu suurendamiseks“ (Ray 1998: 3). See protsess tugineb suuresti nn kohalikule tarkusele (*local knowledge*) – antud piirkonnas eelnevatelt põlvkondadelt päritud teadmiste ja oskuste, mida on kohandatud aja jooksul muutuvatele vajadustele. Hollandi talupidajate praktikaid uurinud maasotsioloog Jan van der Ploeg on näiteks väitnud, et kohalik (loodusressursside kasutamise) tarkus koguneb aja jooksul sünteesina konkreetse piirkonna füüsiliste eeldustest ja sotsiaalselt konstrueeritud arusaamast, kuidas on kõige otstarbekam selles paikkonnas talupidamist korraldada (Ray 1998: 9). Sellest vaatenurgast nähtuna tõuseb „kohalik tarkus“ kui kontseptsioon omamoodi võtmeteguriks: need teadmised ja oskused määratlevad piirkonna kultuurilise eripära, seotuse läbi kohaliku looduskeskkonnaga antakse neile vaieldamatu paikkondlik erilisus ja „looduslähedus“ – kohalikud looduslikud olud ise on osalenud just sellise piirkondliku kultuuri tekkimises. Rakendatuna „maapiirkondade sotsiaalse ja majandusliku heaolu suurendamiseks“ tõstetakse kohalik tarkus kui ressurss uuele tasandile. Ray nimetab seda protsessi kultuurimajanduseks (*culture economy*), mille oluliseks osaks on kohaliku tarkuse kui ressursi kasutamine turismi sektoris.

3. Uurimuse allikad ja metoodika

Käesoleva töö põhiliseks allikaliseks baasiks Karula rahvusparki alal elavate inimeste hoiakute analüüsimisel on 2003.-2004. aastal toimunud etnoloogiliste välitööde käigus tehtud intervjuud. Karula rahvusparki eesmärke ja tegevusi kirjeldades lähtusin rahvusparki kodulehel avaldatud dokumentidest (sellest pikemalt peatükis *Karula rahvuspark ja kultuuripärandi* kaitse). Karula rahvusparki puudutavate statistiliste andmete osas toetun Kadri Leetmaa poolt 1999. aastal koostatud aruandele „Kombed, keel, identiteet, traditsiooniline elulaad ja suhtumine looduskaitse Karula rahvusparkis. Etnosotsioloogiline uuring Kagu-Eestis ja Karula rahvusparkis”, mis tugineb 1998. aastal läbi viidud uuringutele ning Karula rahvusparki kaitsekorralduskavale aastateks 2008-2018.

Eesti ja rahvusvaheliste institutsioonide tegevust puudutav teave pärineb põhiosas vastavate institutsioonide veebilehekülgedel avaldatud dokumentidest.

3.1. Välitööde käik ja tulemused

Karula rahvusparki alal läbi viidud etnoloogiliste välitööde käigus pöörati tähelepanu eeskätt kahele teemale: esiteks kohalike elanike talupidamise ja toimetulekuga seotud valikud ja seisukohad ning teiseks nende suhtumine rahvusparki looduskaitse- ja kultuuripärandi kaitse alasesse tegevusse. Rahvusparki tegevust puudutav temaatika kaasati küsitlusse sellepärast, et rahvusparki territooriumil on talupidamise, looduskaitse ja kultuuripärandi kaitse teemad omavahel tihedalt läbi põimunud. Rahvusparkil on kaks põhilist tegevuseesmärki – looduskaitse ja kultuuripärandi kaitse. Kohalikud talu(pidaja)d on olulised mõlema eesmärgi elluviimiseks: esiteks loovad talunikud oma põllumajandustegevusega kultuur- ja poolkultuurmaastikke, mis on olulised liigilise mitmekesisuse säilitamiseks, ja teiseks käsitletakse talusid kultuuripärandi osana, traditsioonilise elulaadi kehastaja ja jätkajana. Samas mõjutavad rahvusparki poolt kehtestatud piirangud ja loodud võimalused kohalike elanike valikuvõimalusi.

2003. aastal toimus välitööde pilootfaas, milles osales kolm etnoloogia magistranti (Kristel Rattus, Helena Grauberg ja Liisi Jääts). Välitööde põhiosa toimus 2004. aasta augustis ühe

nädala jooksul. Välitöödel osales seitse inimest: Tartu Ülikooli etnoloogia õppetooli ning eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli üliõpilased ja magistrandid Kai Krabo, Katrina Kink, Madis Rennu, Marleen Nõmmela, Helena Grauberg, Kristel Rattus ja Liisi Jääts.

Me piiritlesime küll küsitluse põhilised teemad (talupidamine, suhtumine loodus- ja kultuuripärandi kaitsesse), kuid eriti välitööde esimeses faasis (2003. aastal) lasime informantidel rääkida üsna vabalt nende jaoks olulistel teemadel, et saada parem ülevaade sellest, mis on kohalike elanike jaoks aktuaalne, ning ühtlasi õppisime ise rahvuspargi elanike argielu paremini tundma. Pilootfaasi tulemusi arvesse võttes kohandasime oma esialgse küsimustiku nelja põhivaldkonnaga poolstruktureeritud küsimustikuks, mille alusel töötasime välitööde põhietapi käigus 2004. aastal. Põhilisteks uurimisvaldkondades kujunesid talupidamine, looduskaitse, kultuuripärand ja turism. Küsitleti põhiliselt rahvuspargi territooriumil elavaid inimesi – erinevate põlvkondade ja elukutsete esindajaid, nii põliselanikke, hiljuti sinna kolinuid kui suvitajaid. Võrdluseks küsitlesime ka mõnda rahvuspargi piiridest väljaspool, kuid selle läheduses elavat inimest.

Välitööde jooksul salvestati 33 poolstruktureeritud intervjuud, mis hiljem litereeriti. See materjal, mis praegu on töö autori valduses, antakse üle Eesti Rahva Muuseumi kogudesse.

3.2. Intervjuude analüüsi metoodika

Käesolevas uurimuses korduvalt esile kerkiv teema inimesi mõjutavatest ideoloogiatest hakkas mind huvitama juba välitööde käigus, nähes kui erinevad olid meie küsimustele antud vastused ja kui emotsionaalselt inimesed oma seisukohti väljendasid. Mind huvitas, kuidas on tekkinud nii selged poolt ja vastu seisukohad ning sellest tulenev arvamuste paljusid uurimisväljal.

Litereeritud intervjuusid hiljem analüüsides tuginesin põhistatud teooria (*grounded theory*) meetoditele. Põhistatud teooria metoodika on välja töötatud sotsioloogias, kuid seda kasutatakse ka teistes sotsiaalteadustes, psühholoogias jm. Keskne on siin andmete kodeerimine ehk empiirilisest materjalist kategooriate loomine (Alvesson, Skölberg 2000: 22). Esimeses analüüsifaasis jaotatakse materjal osadeks, lugedes ja analüüsides intervjuusid sõnade, fraaside, lausete või lõikude kaupa, sõltuvalt uurimisprobleemist. Karula välitööde intervjuusid analüüsides seadsin eesmärgiks leida intervjuueeritute väärtushinnanguid nelja

valdkonna kohta – need olid suhtumine talupidamisse, rahvusparki, kultuuripärandisse ja turismi. Analüüsisin intervjuusid lausete ja lõikude kaupa, märkides ära need, mis väljendasid informandi hoiakuid või seisukohti põhiliste uurimistemade suhtes. Eristasin iga intervjuueritu puhul nõi ideoloogiatasandi (väljendatud suhtumine, hoiak, hinnang) ja praktikatasandi (teave informandi praktiliste valikute ja tegevuse kohta). Koostasın tabeli kujul ülevaate igast informandist nelja eelmainitud põhivaldkonna kaupa, eraldades igas valdkonnas hinnangute (ideoloogiate) ja praktilise tegevuse tasandi. Analüüsi teises faasis võrdlesin kodeeritud intervjuusid, otsides sarnasusi, seoseid ja erinevusi esialgsete kategooriate vahel. Selle töö tulemusena tekkisid üldisemad kategooriad, nõi ühised nimetajad, mille alla olid koondatud esialgsed kategooriad arvestades nende vahelisi seoseid. Empiirilist materjali sel kombel läbi töötades – hoiakuid väljendavaid tekstilõike kodeerides ja suurematesse kategooriatesse ühendades – kujunes süsteemne ülevaade intervjueritute hoiakutest ja arusaamadest, nende varieeruvusest ja sellest, milliseid hoiakute kombinatsioone esines sagedamini.

3.3 Töö struktuur

Töös on peale sissejuhatuse kolm peatükki.

Esimene peatükk, *Muutused maaelus 20. sajandi II poolel* käsitleb nii lääneriikide kui Eesti maaelu protsesse pärast Teist maailmasõda. See peatükk loob laiemat sotsiaal-majandusliku tausta järgnevatele Karula rahvusparki ja sealseid elanikke käsitlevatele töö osadele. Esimene peatükk annab ülevaate protsessidest, mis on viimase paarikümne aasta jooksul maaelu nii Euroopas kui Eestis põhjalikult muutnud: need on põllumajandusliku tootmise marginaliseerumine, maaelanikkonna sotsiaalne mitmekesisustumine, maaelu funktsioonide ümbersõnastamine Euroopa Liidu uues põllumajanduspoliitikas ja maaelu kaubastamine.

Teine peatükk, *Karula rahvuspark ja kultuuripärandi kaitse*, käsitleb Karula rahvusparki kultuuripärandi kaitse alaseid tegevusi aastatel 1993-2005 ning nende retseptsiooni kohaliku elanikkonna seas. Pikemalt peatutakse mõistetel „pärandkultuurimaastik“, „looduskultuur“, „traditsioon“ ja „kultuuripärand“ ning nende kasutusel rahvusparki kontekstis. Analüüsitakse, millist kuvandit kohalikust kultuuripärandist on Karula rahvusparkis konstrueeritud, milline on selle protsessi ideoloogiline taust ja seos turismimajandusega.

Kolmas peatükk, mis kannab pealkirja *Karula rahvuspargi elanike hoiakud*, tugineb kõige enam välitööde empiirilisele materjalile. Selles peatükis kirjeldan, millised on välitööde käigus intervjuueeritud inimeste hoiakud; kuidas nad on reageerinud maaelus toimunud muutustele ning milliseid strateegiaid nad kasutavad toimetulekuks. Nagu eelmises peatükis, nii tõuseb ka siin esile mõiste (pärand)kultuurmaastik, mis on seotud nii talupidamise, looduskaitse, kultuuripärandi kui turismiga. Analüüsin, mida tajutakse nende maastike juures väärtuslikuna ning kuidas kasutatakse maastikku kui ressursi.

Töö lõpetavad *Kokkuvõte, Kasutatud allikate, veebilehtede ja kirjanduse loetelu ning Summary*.

Lisadena on esitatud välitöödel kasutatud küsitluskava, Karula rahvuspargi esimese kaitsekorralduskava kultuuriväärtuste koondtabel ja väljavõte P.-K. Partsi koostatud kaitsealade kultuuripärandi kontseptsioonist.

Mõned käesoleva uurimuse teemad olen avaldanud artiklites *Maaelu ja selle kirjeldused* (Jääts 2008b: 113-142) ja *Maaelu sotsiaalsed representatsioonid maastiku tähenduse kujundajana* (Jääts 2008a: 65-80).

Tänuõnad

Tahaksin tänada Karula rahvuspargi endise administratsiooni ja praeguse Keskkonnaameti Karula kontori töötajaid nõu ja abi eest, samuti kõiki Karula rahvuspargi elanikke, kes meid välitööde ajal nii meeldivalt vastu võtsid. Samuti tänan välitöödel osalenuid - Helena Graubergi, Katrina Kinki, Kai Krabot, Marleen Nõmmelat, Kristel Rattust ja Madis Rennut. Käesolev töö on valminud ETF grandil nr 6687 toel (vastutav täitja Ene Kõresaar). Välitöid on toetatud riiklikest programmidest “Lõuna-Eesti keel ja kultuur” (projekt „Karula rahvuspargi pärandkultuur. Juured ja tänapäev“) ja “Eesti keel ja rahvuslik mälu” (projekt „Argikultuur: terminoloogilised ja allikakriitilised aspektid“, juht Tiiu Jaago) ning välitöömaterjali litereerimist Eesti Kultuurkapitali rahvakultuuri sihtkapital.

Suur tänu ka minu juhendajale Ene Kõresaarele, kelle kannatlikkusele, kogemustele ja nõuannetele toetudes said ületatud selle töö kirjutamisel ette tulnud keerukad sõlmpunktid.

I MUUTUSED MAAELUS 20. SAJANDI II POOLEL

Maapiirkondade majandus on Eestis ja mujal lääneriikides muutunud 20. sajandi teisel poolel senisest mitmekesisemaks, elu maal ei tähenda enam automaatselt põllumajandusega tegelemist. Maamajanduse mitmekesistumise taustaks on osalt telekommunikatsiooni ja infotehnoloogia areng ning parem mobiilsus, mis võimaldab linna ja maa vahelisel kaugustel „kokku tõmbuda”.

Mõistete *maa*, *maainimene*, *maaelu* tähendus muutub koos eelnimetatud ühiskondlike protsessidega. Muutused maaelus on aga viimasel 15-20 aasta jooksul olnud nii sügavad, et osa uurijatest on hakanud rääkima maaelu ümberstruktureerimist, viidates sellele, et toimunud muutused ei ole kvantitatiivset, vaid põhimõttelist laadi. Ümberstruktureerimise ehk ressursibaasi muutumise peamised tegurid on põllumajanduse industrialiseerumine ja marginaliseerumine maal, vaba aja veetmisega seotud valdkond ja linnaelanike ränne maale.

Elu maapiirkondades mõjutavad suuresti riikliku ja rahvusvahelise tasandi protsessid ja otsused. Need mõjutavad ettevõtluse võimalusi, avavad uusi nišše majandustegevuseks ja sellega seotud kaubastamiseks. Mõned neist regulatsioonidest puudutavad otseselt seda, kuidas maad võib kasutada – need on madalama tasandi kohalikud ja riiklikud maakasutuse, ressursi- ja keskkonnakorralduse ja planeerimiseeskirjad, kõrgemal tasandil rahvusvahelised kokkulepped ja konventsioonid, nt Kyoto protokoll. Rahvusvahelised kokkulepped jõuavad kohaliku tasandi ellu maakasutust, vee- ja õhukvaliteeti puudutava piirkondliku ja kohaliku planeerimise kaudu. Kohalik ja riiklik põllumajanduspoliitika, mis puudutab tootmist, müümist, subsideerimist, ühtlasi ka aktiivne valitsusepoolne osalus maapiirkondade kultuuri-, sotsiaal- ja majanduspoliitika kujundamisel sõltub rahvusvahelistest kokkulepetest ja näiteks Euroopa Liidu põllumajanduspoliitikast. Selliste regulatsioonide mõju avaldub väga paljudel viisidel ja osaleb jõuliselt maaelu ümberkujundamises.

1. Maaelu protsessid Euroopa Liidus pärast II maailmasõda

Euroopa Liidu Ühine Põllumajanduspoliitika (CAP – *Common Agricultural Policy*) on reguleerinud põllumajanduslikku tootmist Euroopa Liidus (ja varasemas Euroopa Ühenduses) ning sedakaudu ka ettekujutust maaelust II maailmasõjale järgnenud kümnendite jooksul. CApi juured on 1950. aastate Lääne-Euroopas, mil põllumajandusel oli raskusi elanikkonna vajaduste katmisega ja toidukaupadest oli puudus. CApi rõhk oli pikka aega tootlikkuse tõstmisel, varustamaks tarbijaid stabiilse taskukohase toiduga ning tagamaks Euroopa Liidule elujõulist põllumajandussektorit (*Ühine... : 7*).

Euroopa põllumajanduses kestis II maailmasõjast kuni 1980. aastateni produktsionistlik ehk tootmisele keskendunud ajajärk. Seda perioodi iseloomustas põllumajandusliku tootmise intensiivistamine, talupidajate arvu vähenemine, põllumajandusettevõtete suurenemine ja maa-asulate kiratsemine. Modernistliku põllumajandusparadigma raames nähti neis protsessides arengut, mis aitab muuta põllumajanduslikku tootmist efektiivsemaks ja elu nii linnas kui maal paremaks (Silvasti 2001:12).

1980. aastateks oli senine tootmise suurendamisele keskendunud põllumajandus jõudnud mitmete probleemide ette: valitses ületootmine, põllumajandussektori kuvand avalikkuses oli tohutute riiklike subsideerimiste ning keskkonnareostuse tõttu halb. Ühtlasi sai selgeks, et maaelus on juba mõnda aega toimunud sotsiaalsed ja majanduslikud muutused, mille tõttu varasem „maaelu kirjeldus“ ehk representatsioon ei vasta enam täielikult reaalsusele. Üheks selliseks oluliseks nihkeks maaelus oli põllumajandusliku tootmise marginaliseerumine. See tähendab, et põllumajanduse moderniseerimise ja tootmise intensiivistamise loogilise tulemusena koondus toidutootmine suhteliselt väikese arvu suurtootjate kätte, seda eelkõige suurtootmiseks sobiliku maastiku ja mullastikuga piirkondades. Järk-järgult suurenes nende maainimeste arv, kellele põllumajandussektoris tööd ei leidunud või kelle väiketalu ei suutnud neid elatada.

Põllumajanduse marginaliseerumine on seega ühest küljest territoriaalne protsess, sest intensiivseks suurtootmiseks sobimatutes piirkondades otsitakse toidu tootmise asemele või kõrvale teisi tegevusalasid. Veelgi olulisem on aga põllumajanduse marginaliseerumise sotsiaalne aspekt, st suureneb see osa maaelanikkonnast, kelle jaoks põllumajanduslik

tootmine ei ole (peamiseks) sissetulekuallikaks (*Future...: 5, 15*). Varem põllumajanduslikus kasutuses olnud maa võetakse kasutusse mingil teisel moel. Sageli on see seotud vaba aja veetmise viisidega ja esmajoones linnaelanike nõudluse rahuldamisega. Sellise nihke taustaks on asjaolu, et maa põllumajanduslik kasutus on maaelanike jaoks vähem tulus kui turismi ja vaba aja veetmise sektoriga seotud võimalused. Seega on üheks kõnealuse protsessi oluliseks eelduseks elatustaseme tõus, mis annab vaba aja ja vahendid selle sisustamiseks. Praeguseks ei ole enam põhjust seostada Euroopa (ja ka Eesti) maaelanikkonda üksnes põllumajandussektoriga, pigem on maal tekkinud mitmeid erinevaid sotsiaalseid ruume (Cloke 2006: 19; Perkins 2006: 245, Marsden 2006). See muutus ei ole toimunud kiiresti ega valutult. Paljudel põllumajandussektoris töötanud inimestel on olnud raske kohaneda põllumajanduse marginaliseerumise ja põllumehe staatuse muutumisega maaelu domineerivast rühmast üheks paljudest rühmadest (Silvasti 2001: 31).

Teadvustades Euroopa Liidu maaelu ja põllumajanduspoliitika probleeme, tehti 1990. aastatel CAPI palju olulisi muutusi. Varem said põllumehed seda suuremaid toetusi, mida rohkem nad tootsid. Uue süsteemi raames saavad põllumehed endiselt otsesid sissetulekutoetusi, kuid seos tootmismahuga on ära kaotatud. Lisaks peavad põllumehed järgima keskkonna, toiduohutuse ja loomakaitse norme. Nagu kokkuvõtlikult väljendab dokument „Ühine põllumajanduspoliitika lahtiseletatuna“, millele oma tegevust tutvustades viitab ka Eesti Põllumajandusministeerium oma kodulehel: „Viimase kümne aasta jooksul on praktiliselt kogu Euroopa Liidu ühine põllumajanduspoliitika (CAP) pea peale pööratud“ ja „Viimasel kümnendil on põllumajanduspoliitikas toimunud kui mitte just roheline revolutsioon, siis vähemasti roheline evolutsioon.“ (*Ühine...: 1*).

Keskkonnakaitse eesmärkide integreerimine Euroopa Liidu põllumajanduspoliitikasse algas järk-järgult 1980. aastatel, kannustatuna osalt põllumajandusliku tootmise tõepoolest keskkonda saastavast mõjust, osalt avalikkuse suure tähelepanu tõttu keskkonnareostusele ja toidukvaliteedile ning osalt eelmainitud struktuursete muutuste tõttu maapiirkondade tööhõives. Keskkonnakaitses loodeti luua töökohti intensiivseks põllumajandustootmiseks sobimatute piirkondade elanike jaoks (*Ühine...: 16*; Gray 2000: 43; vt ka *The future of rural society*).

1990. aastatel toimus ka oluline muutus põllumajanduse ja laiemalt maaelu rolli määratlemisel ühiskonna jaoks: põllumajandust hakati kirjeldama multifunktsionaalsena, st põllumajandussektori tegevuse tulemusena ei nähtud enam ainult toidu- ja kiudaineid, vaid ka

loodushoidu, turismi, maakohtade haldamist ja hooldamist. Ehk nagu väidab sotsioloog John Gray: „Kui varem said kohalikud põllumehed abi CAPI toetustest, selleks et *toota* põllumajandustooteid inimeste jaoks väljaspool nende maapiirkonda, siis nüüd on maapiirkonnad kohad, kuhu tullakse väljastpoolt, et *tarbida* seda, millest maapiirkonnad uue arusaama järgi koosnevad: keskkonda, pärandit, ilusat maastikku, kohalikke tavaid ja tooteid“ (Gray 2000: 44).

See on areng, millele tihti viidatakse kui pöördele „tootmise maastikult“ (*landscapes of production*) „kaitstavale maastikule“ (*landscapes of protection*). See tähendab varem põllumajanduslikuks tootmiseks kasutatud alade välise ilme säilitamist. Maastik ei teki põllumajandusliku tootmise kõrvalsaadusena, vaid kultuurmaastiku säilitamisest on saanud eesmärk iseeneses.

2. Maaelu protsessid Eestis pärast II maailmasõda

Käesoleva peatüki alguses käsitlesin pikemalt protsesse, mis vormisid Euroopa Liidu maaelu poliitikat Teise maailmasõja järgsel perioodil. Eesti jaoks möödus põhiosa eelmainitud perioodist Nõukogude Liidu koosseisus (1945-1991). Euroopa Liiduga liitus taasiseseisvunud Eesti 2004. aastal. Siin olid põllumajanduse ja maaelu areng olnud mõneti Euroopa Liidu protsessidega sarnane, mõneti aga väga erinev.

Nõukogude Eestis kujundas maaelu riiklikult kontrollitud põllumajanduslik tootmine kolhooside ja sovhooside näol ning hoolimata ideoloogiast põhjustatud ebaefektiivsusest põhijoontelt modernistlik, produktsionistlik tootmispoliitika – riiklikul tasandil oli eesmärgiks maaparanduse, põllumassiivide suurendamise, mehhaniseerimise ja väetamise abil võimalikult palju toota. Selle riikliku suurtootmise kõrval püsisid kogu aeg maaelanike väikemajapidamised, st põhikohaga ühismajandis töötaval kolhoosnikul oli lubatud riigile kuuluval maal tegelda individuaalmajapidamisega. Need väikemajapidamised andsid inimestele olulise osa vajaminevast toiduvarust. Eesti põllumajandus oli osa modernistlikust produktsionistlikust põllumajandusparadigmast, kuigi sinne põllumajandus oli riiklikult kontrollitud ja tsentraliseeritud, mitte eraettevõtlusel põhinev, nagu lääneriikides.

Nõukogude perioodi lõpul, 1989. aastal võeti vastu Eesti NSV taluseadus ja kuigi esimesed talud olid Eestis asutatud juba 1987. aastal, võiks taluseaduse vastuvõtmist lugeda uue etapi

alguseks Eesti maaelus, mis käivitas eratalude (taas)loomise. Olulise osana liitus sellega 1990. aastate alguses 1940. aastal natsionaliseeritud maaomandi tagastamine selle õigusjärgsetele omanikele (1940. aasta seisuga) ning samal ajal, 1993. aastal organiseeriti osa senistest suurettevõtetest (kolhoosid ja sovhoosid) ümber ühistuteks. 1989. aasta taluseaduse § 2 sätestas, et „...talude on põllumajandusliku ettevõtluse vorm, /.../ mille põhieesmärgiks on põllumajanduslik kaubatootmine ja traditsioonilise eesti maaelu kujundamine ...“ (ENSV ÜVT 1989: 844). Monika Vestmann seostab oma uurimuses talude taasloomisest Võrumaal taluseaduse „traditsioonilise maaelu kujundamise“ eesmärgi laulva revolutsiooni ajast pärineva taluromantikaga: talude taasloomise ajal võeti esialgu eeskujuks 1930. aastate talu ning talupidamise üheks eesmärgiks kuulutati traditsioonilise talupoegliku eluviisi taastamine. Ühtlasi pidid loodavad talud saama konkurentsivõimelisteks tootmisüksusteks. Nagu järgnevad aastad näitasid, oli nende kahe ideaali ühendamise praktikas väga keeruline (Vestmann 2000: 137, 143; Kaubi 1999: 808).

Eesti maaelu jaoks olid 1990. aastad suurte ümberkorralduste aeg – see oli poliitilise ja majandusliku süsteemi muutus, ümberorienteerumine suurtootmiselt väiketootmisele (taludele), järk-järguline Venemaa turu osatähtsuse vähenemine ning integreerumine Euroopa Liidu maaelu poliitikaga. Eesti ja EL maaelu poliitika lõimise seisukohast oli eriti oluline SAPARD programm. See oli aastatel 2000–2006 Kesk- ja Ida-Euroopa maade põllumajandusele ja maaelule antava Euroopa Liiduga liitumise eelse abi programm, mis Eestis käivitus 2001. aastal. SAPARD-programmi raames tehti suuri investeeringuid, mis toetasid põllumajanduse ja töötleva tööstuse efektiivsust ning viisid need valdkonnad vastavusse Euroopa Liidu nõuetega, et luua Eesti põllumajandustoodetele konkurentsivõime väliseturul. Üks viise selle saavutamiseks olid investeeringud maapiirkondade majanduse mitmekesistamiseks. Toetati maaturismi, käsitööndust ja teeninduslikku ettevõtlust maal (*Eesti maaelu* 2: 11). Samuti seati eesmärgiks parandada maapiirkondade tehnilist ja sotsiaalset infrastruktuuri (nt väiksemate teede hooldus, elektriliinide, veevõrgu ja kanalisatsiooni, telekommunikatsiooni arendamine), mille kaudu aidata kaasa jätkusuutlikule arengule maal (*Eesti maaelu* 1: 69, *Eesti maaelu* 2: 6-7). Toetati ka nn „põllumajandusliku keskkonna arendamist“, mis hõlmas keskkonnasõbraliku, sh mahetootmise arendamist, looduslike ja poollooduslike elupaikade väärtustamist taludes, talude välisilme parandamist ning ajaloolist ja arheoloogilist huvi pakkuvate elementide kaitsmist (*Eesti maaelu* 2: 14). Uutest prioriteetidest andsid märku näiteks põllumajandusminister Tiit Tammsaare sõnad 2004. aastal Eesti Maaülikooli konverentsil peetud sõnavõtus, kus ta märkis, et „Euroopa põllumeest

näeme edaspidi rohkem rohelise teenuse pakkujana või maastikuaednikuna, kes kogu ühiskonnale pakub mitte ainult toitu, vaid ka esteetilist naudingut hooldatud maastike ja talude, loodusturismi, ökomajanduse jne näol“ (Tammsaar 2004: 11).

3. Muutused maaelanikkonnas

Maaelanikkonna sotsiaalset mitmekesisust on kiirendanud hoogustuv vastulinnastumine (*counter-urbanization*). See mõiste haarab inimeste kolimist linnast välja: linnalähedastesse eeslinnadesse, aga ka kaugematesse alevitesse või küladesse kusjuures nad jäävad sageli töötama linna. Maale elama asumist on soodustanud autode ja kommunikatsioonivahendite (mobiiltelefon, internet) levik. Teiselt poolt on linnad kui elukeskkond maailmas järk-järgult oma veetlust kaotanud ülerahvastatuse, liiklusummikute ja kuritegevuse tõttu. Lääneriikides on vastulinnastumise protsess toimunud 1950. aastatest peale, Eestis aga hinnatakse selle algusajaks 1980. aastate lõppu (Tammaru, Kulu, Kask 2003: 8).

“Riikide jõukuse suurenedes ning demograafilise ülemineku lõppedes ja rahvastiku vananedes väheneb majanduslike ning suureneb keskkondlike rändemotiivide osatähtsus, mille tulemusena hoogustuvad eeslinnastumine ja vastulinnastumine. Niisiis, mida jõukam ja vanema rahvastikuga on riik, seda enam asendub linnastumine ees- ja vastulinnastumisega” (Tammaru, Kulu, Kask 2003: 8).

1970. aastate keskpaigani valitses Eestis linnastumine, mida toetasid nii sisseränne Nõukogude Liidu teistest vabariikidest kui Eesti-sisene ränne maalt linna. Seejärel toimusid põhimõttelised muutused siserändes: 1970. aastate teisel poolel hoogustus eeslinnastumine ja 1980. aastate lõpus ilmnisid Eestis esimesed vastulinnastumise tendentsid.

Statistika andmetel ei ole taasiseseisvunud Eestis toimunud kuigi ulatuslikku vastulinnastumist keskustest kaugematesse maapiirkondadesse kolimise mõttes – seda erinevalt eeslinnastumisest (Tammaru, Kulu, Kask 2003: 18). Ometi näitavad käesoleva töö aluseks olnud välitööde andmed teistsugust pilti. Karula rahvuspargi piires juhuvalimi alusel tehtud 33 intervjuust toimus ligi neljandik (kokku 9 intervjuud) inimestega, kes olid 1990. aastate jooksul sinna kolinud linnadest (peamiselt Tallinnast ja Tartust). Seega võiks oletada, et Karula rahvuspargi elanike rände dünaamika ei ole Eesti perifeersetele maapiirkondadele tüüpiline, see piirkond meelitab linnainimesi keskmisest rohkem ning on atraktiivne just

suuremate keskuste elanikele. Kahjuks ei olnud mulle kättesaadavad täpsed statistilised andmeid, mis üheselt näitaks nimelt rahvuspargi ala elanike rände suundi käesolevas töös käsitletaval perioodil, mis oleks aidanud eeltoodud hüpoteesi kinnitada või ümber lükata. Oletan siiski, et kaitsealad oma väärtustatud maastikega võivad linnaelanike jaoks olla atraktiivsemad kui muud maapiirkonnad.

Inimgeograaf Harvey Perkinsi väitel tugineb otsus kolida linnast maale elama tihti maaelu idealiseerivatele ettekujutustele. Sellegipoolest ei hakka vastsed maaelanikud enamasti tootmistalu pidama või tegelema muude tavapäraselt maaeluga seostatavate tegevustega. Nende jaoks seostuvad maakoduga märksõnad nagu kvaliteet, tervislikkus ja sotsiaalne staatus (Perkins 2006: 251). Endised linlased toovad maapiirkonda kaasa uusi kultuurilisi ja majanduslikke algatusi. See mõju on seda tugevam, mida rohkem piirkonna elanike seas on hiljuti linnast tulnud ja mida tugevamini nad on linnaga seotuks jäänud.

Vastulinnastumise ühe osana on Läänemaades tekkinud eeslinnadega võrreldes mõnevõrra hilisem ja vähemarvukas nähtus – hobitalud (*smallholdings*). Hobitalu võib olla suur aed, kus kasvatatakse toidutaimi oma pere tarbeks, kui ka näiteks 20 ha suurune maaomand, kus midagi väikestviisi toodetakse. Üks või mõlemad hobitalu täiskasvanud pereliikmed käivad sageli väljaspool talumajapidamist tööl. Hobitaluniku majapidamises kasvatatav taime- ja loomavalik sõltub sageli sama palju emotsioonidest ja moest kui majanduslikest kaalutlustest. Inimgeograaf Keith Halfacree seostab hobitalunike mõttelaadi romantilise pastoraalse visiooniga, mis on püsinud lääneriikides visalt läbi tootmiskeskse modernismiperioodi. See mõttelaad väärtustab tugevaid kogukonnasiseseid sidemeid ja näeb talupidajas moraalsete kohustuste kandjat, kelle jaoks talu pole esmajoones kasumit tootev majandusettevõtte, vaid väärtustatud elulaadi ja traditsioonide sümbol (Halfacree 2006: 55).

4. Maapiirkondade kaubastamine

Maapiirkondade ressursibaasi muutust saab kujukalt käsitleda kaubastamise (*commodification*) mõiste kaudu. Kaubastamine tähendab majandusliku väärtuse omistamist millelegi, mida varem majanduslikes kategooriates ei käsitletud ehk teisisõnu selliste nähtuste või objektide ostmist ja müümist, mida varem kaubana ei käsitletud, ning turumajanduse levimist valdkondadesse, mis varem selle alla ei kuulunud. Maapiirkondade ressursikasutuse

muutust käsitledes on Perkins piiritlenud neli suuremat toodete rühma, mis maapiirkondade kaubastamist iseloomustavad (Perkins 2006: 245-253):

- vanad ja tuntud põllumajanduslikud ja aianduslikud tooted ning tegevused, peamiselt toidukaubad ja kiudtaimedest saadavad tooted;
- uued põllumajandus- ja aiandustooted ja tegevused, mida toetavad uued tehnoloogilised võimalused ja mitmekesistuv turg, aga ka elustiil ja mood. Uued põllumajandustooted on suunatud peamiselt linna jõukatest klientidest turunišile;
- hobitalud kui nišitood kinnisvaraturul. Linnaelanikud ostavad talukoha maale, kuid selle soetuse eesmärgiks ei ole põllumajanduslik tootmine elatusalana, vaid teatud eluviisi kujundamine;
- vabaajaveetmise ja turismiga seotud suur toodeterühm, kuhu kuuluvad näiteks nn aktiivne puhkus looduses, (pärand)kultuurinähtuste kaubastamine, rannamõnud jne. See valdkond on eriti sõltuv transpordist ja on tihedalt seotud uute tarbimismustritega. Üha rohkem inimesi seostab oma identiteeti vabaajaveetmise viisidega ja sellega seotud toodete hankimisega. „Vabaajaveetmise kohad” tunneb ära selle järgi, et nende kohta on olemas markerid, sh brošüürid, plakatid, suveniirid, hariv trükimaterjal, TV-saade, artiklid laiatarbeajakirjades.

Vabaajaveetmise tooteid luuakse kohtadest, mis seda varem polnud või kohtadest, mis juba olid vaba aja veetmisega seotud, kuid kaubastamata (nt supluskoht). Kaubastamisprotsessi edenedes tuuakse kommertskasutusse üha uusi kohti, mis saavad seeläbi uue tähenduse. Kaubastatakse nii eravalduses olevaid objekte (maid, hooneid – nt andes uue funktsiooni oma varasema otstarbe kaotanud kõrvalhoonele talus) kui ühiskondlikus valduses olevaid kohti.

Maaelu kaubastamisse saab suhtuda mitmeti. Selles on nähtud kahjulikku protsessi, mis nõrgendab kohalikku kultuuri ja kogukonda, vähendades erinevusi ja tugevdades erinevate piirkondade ühtlustumist. Teise vaateviisi kohaselt tõlgendatakse seda kui muutust, mis põhineb kohtadele uudse tähenduse andmisel ning seeläbi nende elujõulisuse tagamisel. (Perkins 2006: 247)

Vaadates selle käsitluse vaimus uuesti Euroopa Liidu ühtse põllumajanduspoliitika suundi, võib-öelda, et kogu maaelule on antud uus tähendus, millega käib koos piirkondade loodusväärtuste ja kultuuripärandi aktiveerimine ressursina.

See strateegia on juba virgutanud paljude perifeersete, soikunud majandusega maapiirkondade elu. Kuid uuenev ressursibaas toob endaga kaasa ka uueneva maastiku. Elanikud on hõivatud teistsuguste tegevustega kui varem ning ühtekokku muudab see ka ühiskondlikku ettekujutust maaelust (Perkins 2006: 245).

Eelkirjeldatud sotsiaal-majanduslikud protsessid (põllumajanduse marginaliseerumine, vastulinnastumine ja maaelu kaubastamine) toimivad ka Eestis, kuigi ehk tagasihoidlikumalt kui Euroopas. 2004. aastast, mil Eestist sai Euroopa Liidu liige, mõjutab meid otseselt ka EL maaelu poliitika.

2003.-2004. aastal Karula rahvuspargis toimunud etnoloogilised välitööd langesid ajale, mil Eesti ühines Euroopa Liiduga. Juba mõni aasta varem alanud Eesti maaelu reguleerivate seaduste ja struktuuride ühtlustamine Euroopa Liidu omadega, samuti juba 1990. aastate algusest levinud säästva arengu ja keskkonasõbraliku eluviisi ideed olid välitööde toimumise ajaks juba mõnevõrra muutnud maaelu representatsioone Eestis. Kuid samas oli see ühiskonnas endiselt aktiivse dialoogi ja otsingute aeg, mil püüti leida uusi viise, kuidas maapiirkonnas elades toime tulla ja sõnastada, mis on muutunud olukorras maaelu väärtused või ressursid.

Järgnevates peatükkides uurin neid protsesse lähemalt kahe näite varal. Esmalt käsitlen ühe riikliku institutsiooni - Karula rahvuspargi eesmäärke ja tegevust kultuuripärandi (sh pärandmaastike) väärtustamisel.

Kolmandas peatükis analüüsin rahvuspargi piirkonna elanike vaatepunkte maastiku ja kultuuripärandi, aga ka rahvuspargi suhtes.

Mõlemal juhul – nii rahvuspargi kui piirkonna elanike valikuid ja hoiakuid analüüsides huvitab mind ühelt poolt nende suhtumine maaellu, pärandkultuuri ja ümbritsevasse maastikesse ning teisalt praktilised valikud ja tegevused, mida need hoiakud on mõjutanud.

II KARULA RAHVUSPARK JA KULTUURIPÄRANDI KAITSE

Rahvusparki kui institutsiooni olemasolu ja edukuse jaoks on olulised piirkonnas olemasolevad loodus- ja kultuuriväärtused, oskus neid ära tunda, määratleda ja eksponeerida. Karula rahvuspark on Eesti kaitsealade seas olnud kultuuripärandi kaitse põhimõtete määratlemisel ja kultuuripärandi kaitsmisel üks aktiivsemaid. Käesolev peatükk keskendub sellele, kuidas määratleti Karula rahvusparkis aastatel 1993-2005 kultuuripärandit, sh pärandmaastikke kui ressursi: millest kultuuripärand koosneb, mis on selle väärtuslikud elemendid? Nagu sissejuhatuses mainitud, ei ole kultuuripärand staatiline, fikseeritud elementide kogum, mis kandub minevikust meieni, vaid pidevalt vastavalt kaasaja väärtustele ja vajadustele tehtav valik. Karula rahvusparkis kultuuripärandi kaitse paremaks määratlemiseks toimunud projektid, vaidlused ja arutelud ongi põnev näide viisist, kuidas seda „valikut minevikust“ kaasaja väärtuste kohaselt järk-järgult ümber defineeritakse.

Rahvusparki endise direktori Pille Tomsoni (ametis 1993 – 2005) sõnutsi:

Siin Karulas, mina võtsin puhtalt lihtsalt seaduse [kaitstavate loodusobjektide seadus] ette, lugesin, mis seaduses kirjas on ja järjest püüdsin neid valdkondi tööle saada. Mis on ette nähtud, et me tegema peame. Lisaks kõigele muule oli seal siis kirjas, et rahvusparki ülesanne on kultuuripärandi kaitse, eluviisi kaitse. Noh ja sellest siis küsimus, et mida me peame tegema ja kuidas me peame tegema. Ausalt öeldes, sellele küsimusele, et mis ja kuidas, ei ole keegi meile siamaani adekvaatset vastust andnud. Ja nende projektidega siin me oleme siis püüdnud ise seda vastust anda ja otsida (intervjuu nr 16).

Et saada ülevaadet Karula rahvusparki kultuuripärandi kaitse alastest prioriteetidest ja tegevusest on järgnevas vaadeldud teavet rahvusparki koduleheküljelt (<http://www.karularahvuspark.ee>), rahvusparki kaitse-eeskirja ning rahvusparki esimest kaitsekorralduskava (kehtivusaeg 2001-2005). Samuti olen kasutanud rahvusparki teist kaitsekorralduskava, mille kehtivusperiood (2008-2018) ei kuulu käesoleva töö ajalistesse

raamidesse, küll aga selle ettevalmistamise (st prioriteetide ja tegevussuundade määratlemise) periood.

Karula rahvuspargi koduleheküljel olevat teavet võib vaadelda kui kuvandit, mida soovitakse endast külastajale jätta. Alajaotusest „inimesed ja kultuur“ võib lugeda: „Ajaloo vältel toimunud administratiivsete piiride muutustest hoolimata on [Karula] kihelkond püsinud tervikuna - inimesi seovad võru keel, vanadest aegadest pärit igapäevaelu kombed ja harjumused, läbi sajandite püsinud sugulussidemed ning kõrgustiku loodusest tulenev elustiil.” “Kui sinne elanik ise oma elu ja ümbrust üsna tavaliseks peab, märkab külaline Karula rahva eripära ja tugevat sidet maa ning loodusega.” Need tsitaadid sisaldavad märksõnu, mis on olulisel kohal ka rahvuspargi kultuuripärandi kaitset käsitlevates dokumentides. Need märksõnad on: kohaliku eripärase kultuuri püsivus, elanike omavaheline kokkukuuluvustunne ja side loodusega.

Rahvuspargi kaitsekorralduskava on dokument, kus antakse ülevaade kaitsealal paiknevatest väärtustest ja planeeritakse tegevus nende väärtuste kaitsmiseks (*Kaitsekorralduskava 2: 4*). Karula rahvuspargi esimene kaitsekorralduskava hõlmas tegevusi aastatel 2001–2005. Seda kaitsekorralduskava Keskkonnaministeerium küll ei kinnitanud, kuid Karula Rahvuspargi Administratsioon lähtus oma igapäevase töö planeerimisel antud ajaperioodil sellest kaitsekorralduskavast (*Kaitsekorralduskava 2: 4*).

Selles dokumendis leiame ülevaatliku tabeli „Karula rahvuspargi kaitsekorralduslikud väärtused“ (*Kaitsekorralduskava 1: 36-45*), kus punkt 1.1 määratleb väärtusena pärandkultuurmaastiku: „Karula pärandkultuurmaastikud on mitmesaja aasta jooksul inimtegevuse mõjul tekkinud maastikutüüp, kus vahelduvad hajatalud põllusiilude, metsatukkade, soolaikude ja heinamaadega” (*Kaitsekorralduskava 1: 12*). Samas tabelis 7. punkti „Kultuuri- ja ajaloopärand“ juurest leiame järgmised alajaotused: traditsiooniline taluarhitektuur (hooned ja asustusstruktuur), võrukeelne ja loodusega seotud rahvapärinus, elulaad ja töötraditsioonid, võru keel, vanapäraseid kombed ning ajaloomälestised.

Teise, hilisema kaitsekorralduskava (aastateks 2008-2018) tabel 11 punkt 8 „Kultuuripärand“ käsitleb järgmisi kategooriaid: asustusstruktuur, traditsiooniline taluarhitektuur, traditsiooniline külamiljö, rahvapärinus (loodusega seotud ja võru keele Karula murrakus), elulaad ja töötraditsioonid, tänaseni säilinud ja Karula piirkonnale omased käsitööoskused, ajaloo- ja arheoloogiamälestised (*Kaitsekorralduskava 2: 90-93*).

Esimese kaitsekorralduskava peatükis 3.2. “Kaitse-eesmärgid ja nende omavaheliste seoste analüüs” märgitakse: „Traditsiooniliste pärandkultuurmaastike säilimine /.../ on tugevalt seotud eesmärgiga 9 [s.o. kultuuripärandi, põlisisustuse, võru keele ning rahvapärimuse, elulaadi ja töötraditsioonide, vanapäraste kommete ning ajaloomälestiste säilimine], kuna pärandkultuurmaastikke hooldavad seal elavad inimesed. Nii tuleb ühelt poolt säilitada pärandkultuurmaastikke ja teiselt poolt hoida inimesi, et omakorda säilitada kultuuripärandit.” (*Kaitsekorralduskava 1*: 45). Viimane tsitaat viitab kaitsekorralduskava koostajate seisukohale, et kohalikud elanikud kannavad teatud kultuuripärandit ja nende elutegevuse loomuliku kaasmõjuna säilivad pärandkultuurmaastikud.

Nimetatud väärtuste hoidmiseks on rahvuspargis tegeldud pärandkultuurmaastike hooldamisega, antud välja karula murrakut, kohapärimust ja kombestikku tutvustavaid trükiseid, korraldatud simmaneid ning kalendritähtpäevi ja käsitöövõtteid tutvustavaid üritusi.

2001. aastal moodustati MTÜ Karula Hoiu Ühing (KHÜ), mille põhikirjaliste eesmärkide hulka kuulub Karula rahvuspargi kaitse-eesmärkide täitmine, Karula rahvuspargi tegevuse toetamine ning Karula kihelkonna piirkonna looduse, traditsioonilise ehituse, kombestiku, folkloori ja olemisviisi omapära teadvustamine, uurimine, väärtustamine, hoidmine ja arendamine (andmed pärinevad KHÜ veebilehelt). Karula Hoiu Ühing on koostöös rahvuspargiga mitmel korral organiseerinud traditsioonilise ehituse koolitust, kus on õpetatud palkhoonete renoveerimist, maakividest ehitamist, laastukatuse panemist, traditsiooniliste puittarade ja küttekollete ehitamist jms. Veel on aastate jooksul korraldatud pärimusmuusikaõhtuid, käsitööpäevi (teemadeks kasetohust esemete valmistamine, viltimine, Karula kihelkonna traditsiooniliste tanude valmistamine), niitude hooldamise koolitusi, on välja antud Karula laulude CD „Siug sündü söödule“ jne. Käsitlen Karula rahvuspargi ja Karula Hoiu Ühingu kultuuripärandi kaitse alaseid seisukohti ja tegevust koos, kuna vaadeldaval perioodil tegutsesid need kaks institutsiooni tihedas koostöös ja ühesugustest kultuuripärandit puudutavatest arusaamadest lähtudes.

Ühest küljest on kultuuripärandi poliitika suunatud väljapoole, külastajatele. Kuid samavõrra on see suunatud ka kohalikele elanikele, kogukonna kokkukuuluvustunde tugevdamiseks. Mis võiks antud juhul olla kogukond? Nagu sissejuhatavas peatükis kirjeldatud, ei käsitleta tänapäeval kogukonda enam selgepiirilise sisemiselt ühtse tervikuna, ka ei pruugi see olla seotud kindla territooriumiga. Kogukond on sotsiaalne ja kultuuriline ruum, kus ruum tähendab nii füüsilist ruumi kui sotsiaalsete suhete võrgustikku ja nende ajalugu selles kohas.

Kogukond hõlmab inimesi, tähendusi, tegevusi ja ruumi. See ei pruugi olla sisemiselt homogeenne, vaid võib olla nähtus, mis ühendab inimesi, annab neile võimaluse või põhjuse omavahel suhelda. Üks inimene võib korraga kuuluda mitmesse kogukonda (Liepins 2000: 27-29).

Kogukond ei saa olla isiklikust suhtlusvõrgustikust sõltumatu. Küll aga võib inimene tajuda, et ta kuulub mingisse kujuteldavasse kultuurilisse või territoriaalsesse kogukonda, mille kõigi liikmetega ta isiklikult ei suhtle. (Noyes 2003: 33)

Ka Karula rahvusparki elanikkond ei moodusta sisemiselt ühtset kogukonda. Arvatavasti on tugevam isiklike suhete võrgustik selles piirkonnas sündinud või seal aastakümneid elanud inimeste vahel, keda ühendavad sugulussuhted, suhteliselt sarnane elukäik ja –kogemused, ühised kooli- ja töökaaslased. Viimase 10-15 aasta jooksul piirkonda elama asunud inimeste suhted põliselanikega ei ole sama tihedad. Nende nn uustulnukate suhtlusvõrgustikest oluline osa jääb väljapoole Karula piirkonda (sugulased, endised kooli- ja ülikoolikaaslased, sama eriala esindajad jne). Samas väärtustavad nad kõrgelt seda piirkonda, kuhu on elama asunud, nii selle loodust kui kultuuripärandit, soovivad seda tundma õppida ja selles osaleda.

Seepärast võivad territoorium ja selle kultuuripärand olla ühendav tegur, mis aitab kohalike elanike vahelist suhtlust tihendada ning annab kultuurilisi, identiteeti loovaid sümboleid. Paljud Karula rahvusparki ja Karula Hoiu Ühingu poolt korraldatud üritused ja tegevussuunad on kõneka just selles valguses.

1. Kultuuripärandi kaitse kontseptsioon ja mõiste „looduskultuur“

2003.-2004. aastal viis Karula Hoiu Ühing läbi projekti „Kultuuripärandi kaitse kaitsealadel. Piloottprojekt“, mille üks eesmärgi oli välja töötada kultuuripärandi kaitse kontseptsioon, mis oleks rakendatav kõigil Eesti kaitsealadel. Selline eesmärgipüstitus tulenes sellest, et rahvusparkide üheks eesmärgiks vastavalt kaitstavate loodusobjektide seadusele on kultuuripärandi ja rahvuskultuuri kaitse⁴. Seadus aga ei määratle, kuidas sellist kaitset korraldada. „Samas moodustab kohalik kultuuripärand pärandmaastike ning poollooduslike

⁴ Kaitstavate loodusobjektide seaduse § 15: „Rahvuspark on erilise rahvusliku väärtusega kaitseala looduse ja *kultuuripärandi*, sealhulgas ökosüsteemide, bioloogilise mitmekesisuse, maastike, *rahvuskultuuri* ning alalhoidliku looduskasutuse säilitamiseks, kaitsmiseks, uurimiseks ja tutvustamiseks“ (kaldkirjas esiletõste autori poolt).

kooslustega lahutamatu terviku nii rahvusparkides kui paljudel teistel Eesti kaitsealadel“ (*Kultuuripärandi kaitse...*: 2). Projekti ühe tulemusena valmis 2004. aastal maastikuarhitektuuri magistri Priit-Kalev Partsi koostatud „Eesti kaitsealade kultuuripärandi olukorra ja eesmärgi analüüs ning kultuuripärandi hoiu kontseptsiooni ettepanek“ (Parts 2004).

See kontseptsioon ei ole küll saanud juriidilise jõuga, rahvuspargi tööd korraldavaks dokumendiks, kuid näitab, millised ideed ja seosed kaitsealade kultuuripärandi, selle hoidmise ja arendamise kohta tol hetkel õhus olid. Diskussioonid kaitsealade kultuuripärandi üle langesid käesoleva töö aluseks olnud etnoloogiliste välitööde toimumisega samale perioodile (2003.-2004. aasta). Kontseptsiooni autori sõnusi peaks kõnealune kontseptsioon olema „diskussiooni tulemusel sündinud nõ ühiskondlik kokkulepe, vähemalt looduskaitseavalikkuse mingilgi määral jagatud arvamuste fikseering“ (Ibid: 3). Seetõttu viis P.-K. Parts kontseptsiooni ettevalmistava osana Eesti kaitsealade töötajate seas läbi ankeetküsitluse (6 vastust) ning saatis kultuuripärandi kaitse kontseptsiooniga seotud artikli looduskaitsega seotud meililistidesse, paludes tagasisidet ja arvamusi. Kogunenud seisukohavõttud on ära toodud „...kontseptsiooni ettepaneku“ teksti lisadena 3 ja 4 (Ibid: 60-85). Selle küsitluse vastused näitavad, et kaitsealade töötajad peavad kõige olulisemateks kaitseala kultuuripärandi valdkondadeks maastikke, pärandkooslusi, ehitisi (taluarhitektuuri, sildu, teid, aedasid). Olulisel kohal on ka traditsiooniline eluviis koos sellega koos käivate oskustega (nt kalapüük, käsitöö), kohalik murrak, kohanimed ja –pärimus, traditsioonid. Seega näitavad küsitluse tulemused, et ka teiste Eesti kaitsealade töötajate jaoks oli arusaam kultuuripärandist sarnane sellele, mida vahendavad Karula rahvuspargi kaks kaitsekorralduskava.

Parts on kultuuripärandit määratledes võtnud kasutusele mõiste looduskultuur. Kontseptsioon sätestab: „Kultuuripärand /.../ tähendab ennekõike looduskaitsealade territooriumiga otseselt seotud looduskultuuripärandit. Looduskultuuri all peetakse siin silmas kohalikus maakasutuses ja muus antud konkreetset kohalikus elulaadis väljenduvat või väljendunud inimeste käitumist ning selle käitumise tulemusi. /.../ Looduskultuur on kaitsealadel hoitava looduse lahutamatu osa, mida pole võimalik käsitleda looduskaitsealistest eesmärkidest eraldatult.“ (Ibid: 41). Looduskultuuri alla liigitab autor maakasutuse, hooned ja teed, jahi- ja kalastustraditsioonid, aga ka kohapärimuse ja murded, tavad ja kombed. Kontseptsioonis väärtustatakse neid „nähtusi ja objekte, mis on elusad ja toimivad siiani: kasutusel kuivati, sõidetav teelõik, loodusvarade kasutust reaalse kogukonna silmis reguleeriv tavaõiguse

„säte““ (Ibid: 41-42). Kohalik kogukond ja elanike tavad kohalike loodusressursside kasutamisel on kontseptsioonis üldse tähtsal kohal, seda nähakse traditsioonilise elulaadi jätkuvuse olulise komponendina (Ibid: 42-43).

Kontseptsioonis rõhutatakse, et kultuuripärandi kaitse kaitsealadel peab keskenduma kultuurmaastike ja pärandkoosluste mõiste ümber, sest „kultuurmaastike ja pärandkoosluste säilitamine on võimalik ainult need loonud kogukondade kultuuri nagu tavade, tövõtete ja eluviisi järjepidevuse kestmisel“ (Ibid: 44).

Partsi poolt Eesti kaitsealade töötajate seas läbi viidud küsitluse tulemused räägivad üsna konservatiivsest kultuuripärandi kontseptsioonist kaitsealade töötajate seas. Hoolimata autori kinnitustest, et kontseptsiooni koostamisel on juhitud ühiskondliku kokkuleppe põhimõttest, on väljapakutud kontseptsioon küsitluse vastuste taustal võrdlemisi uuenduslik.

Samas on seisukoht, et pärandmaastike säilitamiseks on vaja kaitsta traditsioonilist elulaadi (või selle teatud komponente), loodus- ja kultuuripärandi kaitse alastes põhimõtetes nüüdseks maailmas laialt levinud. Käesoleva töö sissejuhatuses käsitlesin UNESCO maailmapärandi nimekirja valiku 1990. aastatel uuendatud printsiipe ning uusi kaitstavaid kategooriaid nagu „kultuurmaastik“ (alates 1992. aastast) ning „elav maastik“ (alates 1996. aastast), mis väärtustavad inimeste ja looduse koostoimimise vorme maailma eri paikades, mis „kehastavad mineviku elulaade ja on elujõulised kaasajal“ (*UNESCO Convention...*). Teine rahvusvaheliselt mõjukas dokument, mis muuhulgas käsitleb loodus- ja kultuuripärandi seoseid, on Bioloogilise mitmekesisuse konventsioon. Selle konventsiooni rakendamise kontekstis 1997. aastal sõnastatud „traditsiooniliste teadmiste“ (*traditional knowledge*) definitsioon räägib teadmistest ja oskustest, mis on kogunenud paljude põlvkondade jooksul loodusega tihedas kontaktis elamise käigus ning praktilistest kogemustest lähtuvast ressursikasutusest (*Traditional Knowledge...*: 19). Tõdetakse, et looduse mitmekesisuse kaitsmiseks on vaja uurida ja hoida põlisrahvaste kultuuridele omast loodusressursikasutust ja elulaadi.

Seega on „... kultuuripärandi hoiu ettepanekus“ välja pakutud looduskultuuri mõiste ja kultuuripärandi kaitse kontseptsioon osa kaasaegsest laiahaardelisest ideoloogilisest protsessist, mis püüab kokku sulatada varem rangelt lahus eksisteerinud looduskaitse ja kultuuripärandi kaitse printsiipe. Sealjuures ei keskendu kultuuripärandi kaitse niivõrd objektide kaitsele, kui just kaasaegsele elavale kultuurile. See on kultuuripärandi hoidmine teatud väärtuste, hoiakute ja tegevuste soodustamise kaudu tänapäeval.

Mõiste „looduskultuur” esiletõusmine illustreerib veel ühte uut aspekti tänapäevases kultuuripärandi kaitstes – see on keskkonnakaitse alaste eesmärkide tõus rahvusideoloogiast kantud väärtuste kõrvale.

Nihkeid kultuurmaastikele omistatavates tähendustes illustreerib Karula rahvuspargis 2001.-2004. aastal läbi viidud Euroopa Liidu LIFE-Nature programmi projekt „Natura 2000 biotoopide alalhoidmine Karula rahvuspargis”. Projekti peamine eesmärk oli *tagada poollooduslike niitude säilimine Karula Rahvuspargis* (projekti tutvustus on Karula rahvuspargi kodulehel, vt viidet kasutatud kirjanduses). Projekti üks eesmärke oli soodustada kohalike elanike kariloomade pidamist, mis omakorda tingiks loomade talvesööda varumise vajaduse ja seeläbi ühtlasi niitude hooldamise. Projekti koordinaatori sõnul:

Aga põhimõtteliselt selle alt [LIFE-Nature projekti raames] loomi küll on siia ostetud ja elanikele nagu antud. Selle mõttega, et neid maastikke nagu hooldada, ja et oleks seda heina kellelegi teha ja oleks seda karjamaad kellelgi vaja. Et säiliks need vaateväljad, mõned loodusväärtused, mis veel täna olemas on (M, intervjuu nr 7).

Ülaltoodud tsitaat ja kõnealune projekt tervikuna illustreerib hästi „kaitsemaastike“ (*landscape of protection*) põhimõtteid. Võrreldes ajaga, mil kultuurmaastik kujunes talude põllumajandusliku tootmise käigus, on toimunud huvitav pööre, kus eesmärk ja vahend on kohad vahetanud. Varem oli heina- ja karjamaid tarvis selleks, et hobused, lambad ja veised ületalve pidada. Nüüd on tarvis pidada hobuseid, lambaid ja veiseid, selleks, et heina- ja karjamaad ära ei kaoks. Liikumapanev jõud on siin keskkonnakaitse, mis pakub nii tegevuse ideoloogilise põhjenduse kui raha selle elluviimiseks. Niidukoosluste kaitse kiiluvees saab kasu ka kultuuripärandi kaitse – säilib mosaiikne külamaastik ning suureneb koduloomade arv majapidamistes ehk teisisõnu jätkub „traditsiooniline elulaad“.

2. Mõistete „traditsioon“ ja „kultuuripärand“ kasutus rahvuspargi kontekstis

Kultuuripärandi kaitset puudutavates Karula rahvuspargi dokumentides kordus sageli mõiste „traditsiooniline“. Nii maastike, hoonete kui elulaadi erinevate elementide puhul tekib aga küsimus, milline siis on näiteks traditsiooniline ehitis või elulaad, kui on selge, et need kõik

on ajas muutuvad kategooriad. Mis ajast peale või kuni millise ajani saab maastikku, ehitist, elulaadi nimetada traditsiooniliseks? Kes määratleb, mis on traditsiooniline ja mille põhjal?

Sissejuhatuses käsitlesin pikemalt mõiste „traditsiooniline“ kujunemist ja tähendusvälja. Nende arutluste eeskujul võime mõtestada kultuuripärandit ja traditsioonilist kultuuri kui tänapäevast konstruktsiooni, mis luuakse vastavalt kaasaja nõuetele ja vajadustele. Kui mõõnda, et pärand ja pärandiväärtus konstrueeritakse tänapäeval, siis kaotab mõtte seni palju vaidlusi tekitanud küsimus, et milline ajaperiood tuleks pärandi säilitamisel aluseks võtta, ehk teisisõnu, mis on kõige parem või õigem pärand. Selle asemel tuleks küsida, mida me tahame säilitada ja miks?

Kui loeme Karula rahvuspargi kaitsekorralduskava kultuuripärandi valdkonnast traditsioonilise elulaadi, traditsiooniliste ehitiste ja pärandkultuurmaastike kaitsmise vajadusest, võime seega väita, et minevikule viidates ja oma tegevust seeläbi legitimeerides on rahvuspargi tegevuse kaudsem eesmärk olnud uue kultuuriruumi loomine, milles on olulised märksõnad loodus, regionaalsus, kogukond ja kokkukuuluvus, püsivus ja turvalisus. Kaitsekorralduskavade kultuuriväärtuste tabeli põhjal tekib Karula rahvuspargist kujutlus kui kohast, kus võime leida vanu hooneid, põliseid kombeid, oskusi ja teadmisi, mida valdavad põliselanikud. Aga neid ohustab „võõraste“ inimeste sissetung, kes samu teadmisi ja oskusi ei jaga, samuti põliselanike enda oskamatus väärtustada seda, mis neil on, seda hoida ja säilitada.

Tulen korra tagasi rahvuspargi I kaitsekorralduskavas väljendatud seisukoha juurde, et pärandkultuurmaastike säilitamiseks tuleb hoida kohalikke inimesi, sest nende kaudu säilib kultuuripärand (*Kaitsekorralduskava 1: 45*). Siin kajastub seisukoht, et pärandkultuurmaastikud säilivad kohalike elanike kui kultuuripärandi kandjate elutegevuse loomuliku tulemusena. Eeldatakse, et kohalikud elanikud jätkavad väiketalude ja põllumajandusliku tootmise keskset elulaadi. See on osalt meelevaldne konstruktsioon, sest tänapäeval on maaelu sotsiaalne sfäär kirjum kui minevikus ja kõik põliselanikud ei teeni elatist põllumajandusega.

3. Kultuuripärand ja turism

Karula rahvuspargi kaitsekorralduskavades kultuuripärandi väärtusi kirjeldades pööratakse tähelepanu kultuurinähtustele, mis on veel elujõulised ja kasutusel (nt suitsusauna traditsioon, sõira valmistamine, *Kaitsekorralduskava* 2: 49) ja otsitakse Karula piirkonnale ainuomast, mis eristaks teda teistest piirkondadest (nt „piirkonnale ainuomased võtted“, *Kaitsekorralduskava* 2: 50). Need kaks kultuurinähtuse omadust – elujõulisus ja erilisus ehk Karulale iseloomulikkus on rahvuspargi kultuuripärandi poliitikas olulised. Selliste omadustega kultuurinähtuste otsimine ja esiletõstmine viitab soovile kujundada Karulast atraktiivne „sihtpunkt“ turismitööstuse jaoks, luua märk ja kuvand piirkonna tutvustamiseks väljapoole. Turismi ja kultuuripärandi seostamine toob meid tagasi Barbara Kirschenblatt-Gimbletti sõnastatud pärandi tootmise kontseptsiooni juurde, mille kohaselt pärandit toodetakse eksportimiseks ehk küllastajatele müümiseks (Kirschenblatt-Gimblett 1995: 371).

Teatud kindlaid, „traditsioonilist maaelu“ sümboliseerivaid kultuurielemente välja noppides, koondades ja rõhutades kujundatakse Karulast pilt kui „vanaaegse“ kultuuri säilimiskohast. Iseloomulik on, et I kaitsekorralduskavas seostatakse traditsioonilisuse säilimine turismi arendamisega: „Taluturismi- ja puhkepiirkond on pärandkultuurmaastike ala, millel paiknevad turismiinfrastruktuurid, -ehitised ja -rajatised mahuvad ära olemasoleva talukompleksi piiridesse. Piirkonna peamiseks eesmärgiks on säilitada ja arendada Lõuna-Eestile iseloomulikku kultuuri ning pärandkultuurmaastikke. Turismimajandust arendatakse, järgides traditsioonilist ehituslaadi ning säilitades pärandmaastikke” (*Kaitsekorralduskava* 2: 59). Siin sõnastatakse kaks turismi jaoks olulisemat valdkonda – ehitised ja maastik, mida mujalt tulijal on piirkonnas ringi liikudes lihtne vaadelda. Analüüsides tänapäevaste maapiirkondade ja turismi seoseid, on sotsioloog Claire Mitchell väitnud, et külamaastikke püütakse kujundada võimalikult ühtses stiilis, mis vastaks turistide ettekujutusele idealiseeritud maaelust. Maastik ei tohi sisaldada häirivaid elemente, mis rikuksid visuaalse kogemuse terviklikkuse ega laseks küllastajatel „reaalselt“ kogeda maaelu idüllit. (Mitchell 1998: 275)

Ka Karula rahvuspargis on püüeldud sarnase ideaali poole, suunates rahvuspargi alal paiknevate hoonete välisilme kujundamist (ehitusloa väljaandmisel kooskõlastab kohalik omavalitsus esitatud taotluse ka rahvuspargiga). I kaitsekorralduskava sätestab ehitustegevuse üldpõhimõtted rahvuspargi alal nii:

- säilitada võimalikult palju olemasolevaid traditsioonilisi hooneid, traditsiooniliste hoonete renoveerimisel kasutada algupäraseid ehitusmaterjale (palk, laast, maakivi, telliskivi, savi jne.), mittealgupäraseid materjale kasutada ainult varjatud konstruktsioonides;
- uute hoonete ehitamisel tuleb nii projekteerimisel kui ehitamisel järgida Karula traditsioonilist ehitusviisi ning ökoehituse põhimõtteid;
- uute hoonete ehitamisel ja vanade hoonete ümberehitamisel mitte projekteerida hoone kõrguseks üle 1,5 korruse (erandjuhul kuni 2,5 korrust), uute hoonete projekteerimisel ja vanade ümberehitamisel on soovitatav 45-kraadise katusekaldenurga kasutamine. (Kaitsekorralduskava 1: 67-69)

Rahvuspargi selline algatus on tekitanud lahkarmamusi ja diskussioone kohalike elanikega. Mõned kohalikud elanikud tajuvad rahvuspargi huvi hoonete välisilme vastu põhjendamatu sekkumisena oma eraellu.

... minu jaoks on kõige arusaamatum mingi fiktsioon, mingi kindel olukord, mida püütakse säilitada. Et ehitada siia möödunud sajandi kolmekümnendaid aastaid (M, intervjuu nr 24).

Ma saan aru, et ehitusel peab olema oma seadused ja rahvuspargis seda enam peaks olema, aga nad peaks olema loodushoiuliselt. /.../ Aga see, et ta tuleb, tead, et mul peab olema 2 ruutmeetrit akent, seal peab olema ka veel peened ruudud peal, selle peale ma vilistan. Ja selle jaoks ei ole mitte neid kooskõlastusi vaja. Kooskõlastusi on vaja targalt, et ta tuleb ja juhendab mind, et mismoodi ma pean selle tegema, eks ole, selle sõnnikuhoidla, või oma kemmerei või vee äravoolu. Või kui kaugele järvest ma tohin maja ehitada. Seda ma saan aru (N, intervjuu nr 2).

Mõned kohalikud elanikud kritiseerivad rahvuspargi kultuuripärandi kaitse printsiipe ka laiemalt. See võib olla kõige edasiviivam dialoogi osa, sest sunnib mõlemaid pooli oma seisukohti selgemalt sõnastama ja põhjendama. Näiteks arutles üks rahvuspargi elanik nii:

... imelik, et rahvusparki toodi võõrliigid või õigemini võõrtõud – herefordi veised näiteks, mis ei ole eesti maastikule omane, ja kui maastik suletakse elektrikarjustega, siis ka see ei ole eesti maastikule omane. Pigem, kui tahetakse

siin seda pärimuskultuuri alles hoida, siis võiks soodustada siin kuidagi näiteks karjaste kasutamist ja eesti tõugu veiste kasvatamist (M, intervjuu nr 28).

Nende konkreetsete näidete kaudu arutleb intervjuueeritav laiemate küsimuse üle, nagu näiteks: mida tähendavad määratlused nagu „meie maastikule omane“, kust ajalises mõttes läheb traditsioonilise kultuuri piir või kui kaugale/milliste detailideni peaksime pärandkultuuri kaitseks minema. Need on põhimõttelised küsimused, mis on tõepoolest vaja läbi mõelda, eriti kui kultuuripärandi kaitse mingis piirkonnas puudutab seal elavate inimeste eraelulist sfääri.

Huvitaval kombel on rahvusparki ja kohalike elanike vahelises ehituspärandit puudutavas diskussioonis kriitilisem ja sõnakam olnud just see elanikkonna osa, kellega rahvusparki seisukohad kultuuripärandi kaitse asjus üldiselt kõige rohkem kokku langevad (sellest pikemalt vt kolmas peatükk, alajaotus 2.2. *Rahvusparki ja looduskaitsega seotud hoiakud*). Võimalik, et vaidluste põhjuseks ei ole olnud mitte niivõrd erinevad arusaamad kultuuripärandi väärtustest, vaid avaliku ja privaatse sfääri erinev määratlemine.

Arutelude ja vaidluste üheks tulemuseks on, et rahvusparki II kaitsekorralduskava määratleb ehituspärandit avaramalt, püüdes ühtlasi konkretiseerida „traditsioonilise ehitise/ehituslaadi“ olemust. Prioriteedid on siiski jäänud samaks: eelkõige väärtustatakse vanemat tüüpi palkehitisi, rõhutatakse et eesmärgiks on kaitsta hoonete ja maastiku tervikut – miljööd ning nii renoveeritavad kui uusehitised peavad oma välisilmelt sobituma ümbritsevasse külamiljöösse (*Kaitsekorralduskava 2: 60-61*).

Seega on kultuuripärand ressurs, mida on Karula rahvusparkis rakendatud erinevate eesmärkide teenistusse: ühelt poolt kohaliku kogukonna kokkukuuluvustunde tugevdamiseks ja kultuurilise jätkuvuse soodustamiseks ning teisalt rahvusparki kui eripärase turismi piirkonna kuvandi loomiseks.

Kultuuripärandi kaitstes on rõhuasetus nendel kultuurinähtustel, mis on veel elujõulised, nende säilimise tagamisel elanikkonna hoiakute, teadmiste ja väärtushinnangute kujundamise kaudu.

Üheks oluliseks märksõnaks rahvusparki tegevuses on pärandkultuurimaastikud, mis ühendavad endas nii loodushoiulisi kui kultuuripärandikaitselisi eesmärke. Ühtlasi seostub see tegevusvaldkond Euroopa Liidu uue põllumajanduspoliitika põhimõtetega, mis väärtustavad traditsiooniliste kultuurimaastike säilitamist.

See, mida kultuuripärandina määratletakse, kujuneb kestvas dialoogis kohalike elanike, rahvuspargi töötajate, külastajate ja ekspertide vahel, olles mõjutatud riikliku ja rahvusvahelise tasandi ideoloogilistest ja poliitilistest suundumustest.

III KARULA RAHVUSPARGI ELANIKE HOIAKUD

Taasiseseisvunud Eesti maaelus on toimunud suuri murranguid, mis on sundinud inimesi tegema valikuid, ümber korraldama oma majapidamist ja elatusalasid, kohanema turu nõudmistega ning läbi mõtlema oma eelistusi ja ootusi maaelu suhtes. Nagu eespool kirjeldatud, asetub see Eesti-sisene protsess aga hoopis laiemasse konteksti – olulisi ümberkorraldusi toimub kogu Euroopa maaelus, räägitakse isegi maaelu tähenduse põhimõttelisest muutusest.

Järgneva kahe alapeatüki eesmärgiks on empiirilisele välitöömaterjalile tuginedes anda pilt ühe konkreetse maapiirkonna – Karula rahvusparki – elanike argielust, nende toimetulekustrateegiatest ja hoiakutest maaelu erinevate valdkondade suhtes. Inimeste seisukohad ja hoiakud on osalt individuaalsed, kajastades konkreetselt selle inimese elukäiku ja kogemusi. Osalt tulenevad nende hoiakud laiematest ühiskonnas levinud arusaamadest ehk nn sotsiaalsetest representatsioonidest. Siinse käsitluse teiseks eesmärgiks ongi näidata inimese valikute ja otsustuste seost omaksvõetud maaelu representatsiooniga.

Nagu sissejuhatuses kirjeldatud, on maaelu representatsioon kultuuriline mõiste, see on kirjeldus või kujutluspilt, mis ei seostu konkreetselt ühegi füüsilise paigaga, vaid hõlmab sageli kujutletud maastikke ja idealiseeritud ühiskonda. Olles omamoodi reaalsusekirjeldused ja struktureerides viisi, kuidas inimesed maaelust mõtlevad, kujundavad representatsioonid ka viisi, kuidas konstrueeritakse ligipääsu erinevatele maaelu ressursidele ja nende kasutamist (Frouws 1998: 57).

2003.-2004. aastal toimusid Kagu-Eestis, Karula rahvusparki alal etnoloogilised välitööd, mille käigus uuriti, millisena kirjeldavad inimesed maaelu, selle võimalusi ja probleeme ning millisena nad näevad rahvusparki kui piirkonna elu olulise mõjutaja rolli oma argielus. Välitööde käik ja küsitluse teemad on pikemalt lahti kirjutatud käesoleva töö sissejuhatuses, alateema *Uurimuse allikad ja metoodika* raames.

Intervjuude analüüsi käigus joonistusid minu jaoks välja kaks üksteisest üpris erinevat hoiakute gruppi, st teatud hoiakud kaldusid esinema koos, moodustades kaks erinevat mustrit.

Kumbki muster või hoiakutegrupp iseloomustab inimesi, kelle elukäigus on sarnaseid jooni. Andsin neile tinglikud nimed „põliselanikud” ja „uustulnukad“ (jätkates sellega võrdlemisi pikka sotsioloogia-, antropoloogia- ja psühholoogia-alaste uurimuste rida, mis sama mõistepaari on kasutanud), mis tähistavad nii kõnealuseid abstraktseid hoiakutegruppe, kui ka neid hoiakuid väljendanud inimesi. Nii nagu elus eneses ei jaotu inimesed ja nende hoiakud kunagi selgelt lahterdavatesse rühmadesse, vaid iga üksiku inimese puhul on tegemist veidi teistsuguse omaduste ja seisukohtade kogumiga kui kellegi teise puhul, nii ka kõnealuse intervjueritute puhul saab mingitest rühmadest või kategooriatest rääkida üksnes üldistades ja lihtsustades.

Alljärgnevas peatükis annan ülevaate sellest, kuidas kirjeldasid maaelu 2003-2004. aastal Karula rahvuspargis intervjueritud inimesed. Olen kasutanud erinevate hoiakute illustreerimiseks tsitaate intervjuudest. Kuna mitmed intervjueritud soovisid anonüümsust ja nii väikese kogukonna puhul täpsema elukoha, sünniaasta või ameti mainimine viitaks informandile liialt otseselt, on tsitaatide autorite kohta märgitud vaid sugu (N, M) ja intervjuu number (1-33). Mõnesse intervjuu tsitaati olen lisanud teksti paremaks mõistmiseks sõnu, mis on eristatud nurksulgudega.

1. Maaelu – see on põllumajandus

Need inimesed, kelle hoiakute ja elukäigu põhjal moodustus grupp „põliselanikud“ (üheksa intervjuud), on põhi-, kesk- või keskeriharidusega Karula rahvuspargi elanikud, kes on praeguseks pensionil (1 erandiga). Kaks intervjueritut elab väljaspool Karula rahvuspargi piire, kuigi sellele väga lähedal. Kaks selle grupi liiget on sõna otseses mõttes selle piirkonna põliselanikud, st seal sündinud ja elanud. Viis intervjueritut on sündinud väljaspool praeguse Karula rahvuspargi piire, kuid abielu kaudu sinna 1950.-60. aastatel elama asunud. Kasutan selle intervjueritute grupi tähistamiseks sõna „põliselanikud“, kuigi enamik neist pole oma praeguses elukohas sündinud ja kasvanud. Nimetus „põliselanik“ viitab pigem sellele, et võrreldes teiste praeguste rahvuspargi ala elanikega on need inimesed selle piirkonnaga oluliselt kauem seotud olnud.

Suur osa „põliselanike“ elust on möödunud Nõukogude korra ajal, kolhoosis/sovhoosis või metskonnas töötades - 4 inimest on töötanud Karula metskonnas (metsatöölise, vaigutaja, metsavahina) ning 5 intervjueeritut kolhoosis.

Lisaks töölkäimisele pidasid kõik intervjueeritud „põliselanikud“ nõukogude aja lõpul isiklikku väikest majapidamist. Nõukogude perioodi lõpul oli Eesti maapiirkondades tavaline, et kodus majapidamises peeti lehma, sigu, lambaid ning suurem osa perele vajalikust kartuli- ja köögiviljavarust kasvatati ise. Mõned majapidamised tootsid müügiks ka suuremas mahus (peamiselt Petseri ja Leningradi turule), kuid põhiosas kasvatati oma majapidamises taimi ja loomi oma pere vajadusteks.

Kõik intervjueeritud „põliselanikud“ on erastanud talu, kus nad 1990. aastate alguses elasid: enda või abikaasa kodutalu, nõukogude ajal ostetud talukoha või ametkorter. Kõigi talude juurde (ühe erandiga) kuulub maaomand.

Eesti Vabariigi taasisutamise ajaks olid need inimesed pensioniealised, või peatselt pensioniealiseks saamas. 1990. aastate jooksul on kõik selle grupi liikmed põllumajanduslikku tootmist oma kodus majapidamises järk-järgult vähendanud, eelkõige loomapidamist (veised, lambad, sead, kanad), aga vähendatud on ka haritavat põllu- ja aiamaad. Põhjenduseks tuuakse kõrge vanus ja halvenev tervis, samuti asjaolu, et toiduaineid on mugavam ja vahel ka odavam osta kui ise kasvatada. Siiski oli kõigil „põliselanikel“ ka meie välitööde toimumise ajal olemas väike majapidamine oma pere tarbeks. Kasvatati vähesel määral juur- ja köögivilju, peeti lehma ja/või kanu. Talutooteid jagati laste peredega, aga reeglina müügiks midagi ei kasvatatud. Elatusallikaks on peamiselt pension koos väikese lisaga oma aiamaalt ja osaliselt laste tugi.

1.1 Maaelu ja talupidamisega seotud hoiakud

„Põliselanike“ gruppi kuuluvate intervjueeritute kooli- ja aktiivsed tööaastad langesid nõukogude perioodi. Tolleaegsed elukogemused ja mälestus tolleaegsest maastikust on nende jaoks olulised – nendega võrreldakse praegust aega ja sellele võrdlusele tuginedes antakse hinnanguid. Väärtuslikuna ja praeguse elu suhtes paremana meenutatakse nõukogudeaegset tihedat asustust ja inimestevahelist suhtlemist (ühised jaanipäevad, sünnipäevad, külapeod, vastastikune abistamine), hooldatud põllumajandusmaa rohkust (vastandina 1990. aastatel

võsastunud maade rohkusele) ja võimalust oma majapidamises kasvatatavatest põllumajandussaadustest ära elada (piimamüük, köögiviljade ja kartuli müümine Venemaal).

21. sajandi algusaastate olukorda maal tajuvad selle grupi esindajad võrdlemisi perspektiivituna. Kõik põliselanike grupi esindajad töid negatiivse tendentsina välja ümbruskonna talude tühjenemist ja kohalike elanike vananemist. Sellega käib koos haritava maa sööti jäämine ja võsastumine. Vanemaerialiste inimeste jaoks on ideaaliks jäänud 1920.-1930. aastate või ka nõukogudeaegne (1960. aastate linnastumislaine eelne) asustuspilt, mis oli praegusega võrreldes tõepoolest oluliselt tihedam. Talude tühjenemine oli statistika andmetel kõige kiirem 1970.-80. aastatel, kuid jätkus aeglasemas tempos hiljemgi (rahvastikumuutuste andmete kohta vaata täpsemalt *Valgamaa rahvastiku statistika* ja *Võrumaa rahvastiku statistika*). Näib, et intervjueeritute jaoks on see pikk protsess tagasivaates just nagu lühenenud ja kokku sulanud 1990. aastate põllumajandusliku madalseisuga, nii et külade tühjenemisest kaldutakse rääkima seoses Eesti Vabariigi ajaga, mitte niivõrd nõukogude ajaga.

Meid ei ole midagi, viis või kuus tükki on jäänud kahe küla pealt. Nii palju on siia jäänud, kus enne oli mitukümmend ja rohkem. Kõik [talud] on tühjad. Mina veel olen siin, olen vastu pidand. Näis, kui kaua./.../ Kes on surnud, kes läksid latsi juurde. Midagi töökohti siin ju ei olnud. Midagi polnud ju teha noortel (N, intervjuu nr 29).

Nõukogude ajal jah. Siis viidi piima, piimaring viis siit läbi küla. Üle päeva viidi, panid purgi piima. Siis oli [mul] kats-kolm lehma, lapsed väiksed olid, tolle piimarahaga sain lapsi koolitada. Tööl ka käve ja. /.../ Siis oli metskond, metskonnast sai traktori, hobuseid oli, metsavahid olid. Nüüd on küla täiesti tühjaks jäänud, mitte kui midagi ei ole (N, intervjuu nr 6).

„Põliselanikest“ intervjueeritud kaldusid kujutama seda protsessi süngemates toonides kui ülejäänud intervjueeritud. Seisukoht, mida võiks kokku võtta kui “kõik kaob ja hääbub” peegeldab viisi, kuidas nad oma elukeskkonda tajuvad. Külaelu hääbumise rõhutamine võib peegeldada osalt nende inimeste endi kõrvalejäämist 1990. aastatel maaelus esilekerkinud uutest suundadest ja võrgustikest.

Tiina Silvasti, kes on uurinud Soome kaasaegsete talupidajate hoiakuid, leiab, et üks olulisi talukeskse elulaadi väärtuseid on talu jätkuvuse ideaal – oma tööd ja elu talus nähakse

kordaläinu ja mõtestatuna, kui talu saab pärandada kellelegi, kes sama tööd jätkaks (Silvasti 2001: 243-244). Enamikul selle grupi intervjueeritustest ei ole lapsed kodutallu jäänud. Mitmel elavad lapsed küll lähedastes keskustes (Antsla, Võru, Valga), külastavad vanemaid sageli ja aitavad ka koduse majapidamise juures, kuid kodutalu jätkajaks ei ole saanud. 1998. aastal sotsioloogilisele küsitlusele vastanute täiskasvanud lastest elas kodutalus 9% (Leetmaa 1999: 15). Laste lahkumine kodust ja valik linliku eluviisi kasuks võib olla üks põhjuseid, miks vanem põlvkond kogeb maaelu tänapäeva perspektiivituna.

Ka 1990. aastate põllumajanduslik madalseis ja uut moodi majandama õppimise raskused võeti korduvalt kõneks. Kolhoosid olid 1993. aastal likvideeritud, ühistud ja noored talumajapidamised ei olnud veel elujõulised. Nõukogudeaegsed väikesed individuaalmajapidamised, kus kõike kasvatati natuke, ei sobinud uutesse tingimustesse: need polnud turule orienteeritud tootmistalud, samas ei olnud uutes oludes tarvis enam ise oma peret kõigega varustada. Ka nõukogude ajast harjumuspärane 1-2 lehma pidamine ja piima müük ei tasunud enam ära.

Korduvalt väljendati arvamust, et talupidamisega on raske ära elada. Kurdeti masinate vähesuse ja kalliduse üle ning põllumajandustoodete madala hinna üle.

/.../ mul oll' üts pullikene ja kats lehmä ja sis pidi ju piimä vällä puki pääle viimä ja sis tull' ju [piima]autu kah. Aga peräst läts tuu asi kah nii lahjas ärq – palju ma sai – vist kuuskümmend viis senti inne, ja es tasu inämp tuu jäändämine. Hainategemine jah – nafta om kallimp kui seo piim (M, intervjuu nr 12).

Tõdetakse, et ilma noorema põlvkonna toeta on vanemaealisel inimesel väga raske kõigi töödega toime tulla. Mitmed mainivad, et nende arvates oleks parim variant, kui lapsed jätkaksid talupidamist, kuid et see ei ole tõenäoline. Lähedalasuvates keskustes (Antsla, Valga, Võru) elavad järeltulijad käivad küll vanematel külas, kuid ei kavatse kodutallu naasta. Mitu erinevat informanti arvasid, et tõenäoliselt jääb talukoht edaspidi lastele suvilaks.

Üks suur mureallikas on „põliselanike“ jaoks kultuurmaastike seisukord ja seda mitte ainult oma talu maadel, vaid laiemalt kogu ümbruskonnas. Kultuurmaastik on „põliselanike“ jaoks üheselt põllumajanduslik ressurss. Nad esindavad oma väärtushoiakute poolest nn modernistlikku maaelu paradigmat, mida võikski kokkuvõtlikult sõnastada kui: maaelu

tähendab põllumajanduslikku tootmist ja sellega seotud elatusalasid. Maaelu modernistlikku paradigmat iseloomustab põllunduse majandusliku aspekti ja tootmismahutude rõhutamine, seega orienteeritus tootmise tõhustamisele, ning teisalt arusaam, et põllumajandusel ja laiemalt kogu maaelul on suur rahvuslik ja riiklik tähtsust (Hangasmaa 2007: 80).

Kõik selle grupi liikmed nõustusid, et kultuurmaastik on väärtuslik ning et talupidamine peab jätkuma, selleks et kultuurmaa võssa ei kasvaks. Kirjeldatakse, kui palju oli haritud maad mõnikümmend aastat tagasi ja tõdetakse kahetsusega, kui palju sellest on nüüdseks võssa ja metsa kasvanud. „Põliselanike“ jaoks on loomulik, et võsa ja metsa pealetung on vaja peatada. Hooldatud kultuurmaastik on nende jaoks implitsiitne väärtus, st miski, mille tähtsust on nii iseenesestmõistetav, et seda pole vaja põhjendada ega selgitada. Põlde, heina- ja karjamaid on vaja eluks tarviliku tootmiseks, aga hoolitsetud maa kannab ka moraalset ja esteetilist väärtust. Kultuuristatud ja hooldatud maastik on ilus. Söötis ja võsastuvat kultuurmaad tajutakse kui talupidaja küündimatuse või lohakust näitajat, ühtlasi ka kui vähemväärtuslikku ja ebaturvalist elukeskkonda. Toodi näiteks, et võsastuvale alale on asunud ussid, keda seal ei olnud siis, kui see ala oli heinamaa. Arvati, et kui mets kasvab liiga talusüdame lähedal, hakkavad hundid õuelt loomi murdma.

Ma ikka käin ja niidan, niikaua kui mul jõud veel üle käib. Seepärast, et ma ei taha siin võsas olla. /.../ Aga ammuks see oli kartulimaa, nüüd ei näegi enam, kasemets kasvab nii ruttu. Ja kui ühtegi [kodu]looma ei ole, ela siin võsas, jumal hoidku (N, intervjuu nr 6).

Üks asi küll, mida peaks ütlema, om see, et mõts kasus küll aknist varssi sisse. See võis olla küll kümmekond vai nii aastakka tagasi kui ma pressi haina see kolhoosile, kaeh, see nurm siäl, kos omma kõik mets pääle kasunu – kae, tolle pressi ma kokku ja säält sain ma kolmkümmend tonni! Ja üte kuurmakese viil pääle. Kolmkümmend tonni haina! Aga nüüd om mõts, nüüd olõ-õi mitte midagi. Jahh, mõtsiku jagu... ja seda oma nukka ma hoidse siit ilusambas, et muidu on väga õel kaijaki, ku mõts om egäl puul (M, intervjuu nr 12).

Vanema põlvkonna inimestel on isiklik mälestus maastikust siis, kui kultuuristatud maad oli rohkem. Neil on võrdlusmoment. Kui põllumajanduslikus kasutuses olevat maad tajutakse suurema väärtusena kui metsistunud/looduslikku maastikku, siis tõlgendatakse praegust olukorda allakäiguna.

Nende jaoks, kes elavad oma vanemate talus, lisandub sellele võrdlusmomendile moraalne kohusetunne vanemate ees. Intervjueeritud kirjeldavad, milline nägi talukoht välja nende

lapsepõlves, kus asusid põllud ja heinamaad ja kahetsevad, et pole suutnud talu sellisena hoida, nagu ta vanemate ajal oli. Tuntakse süüd oma vanemate ees, et talumaad on lastud “raisku minna”.

Samasugust hoiakut on kirjeldanud Silvasti soome talunike puhul (Silvasti 2001: 244). Hoolitsetud kultuurmaa tähendab kompetentset ja oma tööga hästi hakkama saavat talunikku, söötis maa vastavalt kehva taluniku. Seega ei ole võsastuvad talumaad mitte lihtsalt esteetiline või põllumajanduslik probleem, vaid see puudutab sügavamalt talupidaja eneseuhkust, enesest lugupidamist. Lisaks tajutakse kultuurmaade hoidmises teatavat eetilist mõõdet – taluniku kohus on oma töö läbi mitte lasta väärtuslikku kultuurmaastikku kaduda.

Siit tuleneb vastuolu selle grupi inimeste jaoks – talude kultuurmaade säilimise loomulikuks viisiks peavad nad põllumajandusliku tootmise jätkumist. Põllumajanduslik tootmine aga (vähemalt neile tuntud viisil) ei ole majanduslikult tasuv. Maastiku hooldamine lihtsalt maastiku enda pärast on nende jaoks arusaamatu lahendus.

Välitööde toimumise ajaks oli Karula rahvusparki elanikel juba mõnda aastat olnud võimalik taotleda maastikuhooldustoetust. Heinamaade niitmise ja puisniitude võsast puhastamise eest maksti hektaritoetust, mille eesmärk oli tasuda talunikele väärtuslike maastike hooldamisega tehtud kulutused. Sellesse meetmesse suhtusid kõnealuse grupi liikmed üldiselt heakskiitvalt, kuid märgiti, et see on ebaotstarbeks asjade korraldus. Nende arvates hoiaks loomade karjatamine maastiku “loomulikul viisil”, ühtlasi inimese jaoks vähem energiamahukal viisil võsast puhtana. Tajuti võõristust heinamaa niitmise suhtes lihtsalt maastiku korrastamise või looduskaitse eesmärgil, ilma põllumajandusliku otstarbeta. Ehk teisisõnu, „põliselanikel“ on raske harjuda „kaitstavate maastike“ kontseptsiooniga.

1.2. Rahvusparki ja looduskaitsega seotud hoiakud

Karula rahvuspark on „põliselanike“ elukogemuses hiline ja suhteliselt vähetähtis uuendus, mis nende elu kuigi palju ei mõjutanud. Suhtumine rahvusparki on valdavalt neutraalne, öeldakse et rahvusparki tegemistega ei olda kursis, et see ei puutu minu elusse, mind ta ei sega. Rahvuspark on üks neid uue aja elu nähtusi, mis on astunud selle argielu asemele, millega nõukogude ajal harjunud oldi.

„Põliselanikud“ hindavad rahvuspargi tegevust kultuurmaastike hooldamisel. Rahvuspark korraldas heinamaade niitmist ja puisniitude korrastamist nii oma jõududega kui ka maksis maastikuhooldustasusid inimestele, kes eramaadel samasuguste alade korrashoiuks tasu soovisid. Hoolimata üksmeelest „põliselanike“ ja rahvuspargi vahel kultuurmaastike väärtustamisel, ei ole selle grupi liikmed eriti agarad olnud maastikuhooldustoetusi taotlema.

Mõnevõrra häirivana kogeti rahvuspargiga suhtlemisel kaasnevat „paberimajandust“ ja kohustust oma tegevust rahvuspargiga kooskõlastada. Üheks põhjuseks, miks on vanema põlve inimesed maastikuhooldustoetuste taotlemisel suhteliselt passiivsemad, võib olla, et nad lihtsalt ei ole harjunud toetuse taotlemisega kaasneva asjaajamisega. Võimalik ka, et vanema põlve maainimesed peavad toetuse taotlemist just nagu põllumehe saamatuse näitajaks – raha taotlemine oma talumaade korrashoiuks on vastuolus hoiakuga, et õige talumees saab ise hakkama. Samas mööndakse, et enamasti on vajalikud kooskõlastused rahvuspargilt ka saadud ning leitakse, et on hea, kui on olemas mingisugune kontroll inimeste tegevuse, eriti metsaraiete osas, *muidu na võtava kõik mõtsa maha* (N, intervjuu nr 5).

Mõned intervjuueeritud selles grupis olid kriitiliselt meelestatud rahvuspargi metsamajandamise poliitika suhtes. Informant, kes omab suurt erametsa rahvuspargi piiridest väljaspool, kuid selle lähedal, ütles:

Teda[metsa] peabki tegelt hooldama, teda ei saa päris niimoodi jätta./.../ Teda tuleb ikka harvendada ja riknenud vällä ja./.../ Too on minu teada ikka meie riigi rikkus./.../ No rahvuspark ongi, see ongi, seal ei tohi midagi teha. Seal ei tohi neid kuradi [kopra] tammisi lõhkuda, kopra kuhilikke lõhkuda, aga... Omal ajal, vene ajal kaevati, päris vanasti ju käsitse kaevati kraavid ja see oli mõttega, et mets kuivaks saada, vesi ära juhtida. Nüüd on rahvuspargil ikka siuke mõte, et paneme need kraavid kõik kinni, kurat. Ujutame kõik üle. Vaata, siin ta nüüd kuivab, siin tuul lükkab ta maha, seal on toored ka sees. Kus ürasek tuleb, ürasek tulebki riknend puu sisse. Säält ta läheb teise metsa kõrvale, laiali (M, intervjuu nr 4).

Selle nõukogude ajal metskonnas töötanud mehe jaoks on mets eelkõige majanduslik ressurss. Tema elukogemuse ja arusaamade kohaselt on inimese kohus metsa hooldada, sest nii saab metsast suuremat majanduslikku kasu. See ei ole siiski üksnes kasumitaotlusele orienteeritud mõtlemine, vaid sisaldab ka eetilist ja esteetilist mõõdet. Hea peremees ei jäta oma metsa kobraсте üleujutuse alla, ei jäta kuivanud ja mahakukkunud puid metsa. Selline käitumine

tähendab tema arusaamade kohaselt hooletust või rumalust. Hooldamata mets ei ole põliselanike arvates ka ilus. Ilus on nn parkmets, kus metsaalune on koristatud, kuhu on rajatud teed ja puhkekohad.

Aga kui võtta nüüd seda rahvusparki tervikuna, siis mis te arvate, kui seal nüüd tuul murrab, kobras ujutab üle, kui ta on džungel. No misuke inimene sinna džunglisse läheb? Mis seal on vaadata? Inimene tuleb ikka vaatab ilusat kohta, mingit järve või mingi kõrge mägi, kus on mingi kauge vaade või mis pakub silmale niikui vaatamist. Aga no misasja on siuke, kui ta on roiskuv vesi, haiseb, puud on risti-rästi tuulega, tormiga maha lükand, ta mädaneb seal. Ma ei leia sealt mitte mingit vaatamisväärsust. Siukest asja võib olla seal ühe hektari ulatuses, kus teeviidad näidaku, et vot misasja võib loodus teha /.../ (M, intervjuu nr 4).

Negatiivse varjundiga mõistet „džungel” kasutavad mitmed teisedki intervjueeritud kohaliku maastiku tähistamiseks, pidades selle all silmas nii metsa ja võsa rohkust kui ka metsa hooldamatust.

Siin põrkuvad kaks erinevat suhtumist metsa väärtusesse: mets kui majanduslik ressurss ja mets kui looduskaitse ressurss. Kõige vähem sekkutakse rahvuspargis metsa looduslikesse protsessidesse loodusreservaadi alal, kus „välistatakse igasugune inimese sekkumine metsa arenguprotsessi“ (*Kaitsekorralduskava 1: 18*). Seevastu piiranguvööndis, kuhu kuulub põhiosa püasustusega alasid, on: „metsad maastikupildile omane element, millel on majanduslik, rekreatiivne ja turismiväärtus“ (*Kaitsekorralduskava 1: 18*). Seega on rahvuspargi alal määratletud vööndid, millel on erinev eesmärk ja väärtus ning kus kehtivad erinevad metsa majandamise eeskirjad.

Eelkõige tundubki inimestes võõristust tekitavat reservaadi- ja muud alasid, kus inimõju püütakse hoida minimaalsena. Koos kopratammidega, mida leidub arvukalt ka kultuurmaastiku (piiranguvööndi) alal ning hiljuti kasutusest välja jäänud ning võsastunud põllumaadega tekibki koondmulje „džunglist“. „Põliselanikud“, kellest mitmed on töötanud nõukogude ajal pikka aega kohalikus metskonnas, kritiseerivad kõdupuitu täis metsaalust, kobraste rohkust, kelle poolt põhjustatud üleujutused rikuvad puitu jne. *See pole kaitsmine, see on [metsa] hävitamine* ütles üks eakas põliselanik (M, intervjuu nr 5).

Looduskaitse teema üldisemalt ei lähe intervjuueeritud „põliselanikele“ eriti korda ja nad ei näi rahvuspargi sellesuunalise tegevusega eriti kursis olevat. Teemad, mis nende jaoks on aktuaalsed, haakuvad põllumajandusega (võsa hävitamine ja kultuurmaade hooldamine) või metsandusega (koprad, mets kui majanduslik ressurss). Nad tunnevad küll uhkust ilusa kuplilise maastiku üle, kuid ei suhestu kuigivõrd liigilise mitmekesisuse, elupaikade või loodusmaastike kaitse teemadega.

Sama moodi tundus „põliselanike“ grupile suhteliselt kaugeks jäävad kultuuripärandi ja selle kaitse temaatika. Muudest kultuuripärandi valdkondadest enam oldi kursis murdekeele säilitamise teemaga, kuid mitmete muude valdkondade – näiteks taluhoonete, pärandmaastike või traditsiooniliste oskuste säilitamise vajaduses ei tundunud „põliselanikud“ kuigi veendunud olevat.

Käesoleva alapeatüki pealkiri, *maaelu – see on põllumajandus*, väljendab siin käsitletud hoiakutegrupi tuuma. Siia kuuluvad seisukohad, et kultuurmaastik on põllumajanduslik ressurss ning põllunduse või metsandusega seotud elatusalad on maaelanike jaoks iseenesestmõistetav valik. Hästi hooldatud kultuurmaastikul on nii majanduslik, moraalne kui esteetiline väärtus, mis annab märku oma tööd oskavatest ja vastutustundlikest talupidajatest.

Inimesed, kes neid hoiakuid väljendasid, kuuluvad enamasti vanemasse põlvkonda, kes on praeguse Karula rahvuspargi alal sündinud ja siin elanud kogu oma elu või siia elama asunud aastakümnete eest. Neil on pikk kolhoosis/sovhoosis või metskonnas töötamise kogemus, välitööde toimumise ajaks oli enamus neist erastanud talumaad. Väärtustades küll kultuurmaastikke ja kiites heaks maastike hoidmiseks tehtud tööd rahvuspargis, on „põliselanikel“ raske kohaneda mõtteviisiga, et nende maastike hooldamine on tänapäeval vähemalt samavõrd keskkonnakaitseline, kultuuripärandikaitseline ja turismi arendav tegevus kui põllumajanduslik.

2. *Maaelu – see on elukvaliteet ja väärtuslik keskkond*

Teiseks käsitletav grupp, kuhu kuuluvaid intervjuueeritud nimetan „uustulnukateks“, on eelmisest üsna erinev. Kõik selle grupi liikmed elavad Karula rahvuspargi piires (üksteist intervjuud). Neist 1 on põliselanik, st elab oma sünnikodus. Kahe erandiga olid selle grupi esindajad Karula rahvuspargi alale kolinud umbes kümmekond aastat või vähem enne

välitööde toimumist. Kuuel selle grupi liikmel (neist kaks abielupaari) on peale Karula rahvuspargis paikneva eluaseme korter linnas, neist üks abielupaar ja üks üksik intervjuueeritu nimetavad oma Karula kodu “teiseks koduks”, st nende põhiline eluase on linnas. Kõik ülejäänud peavad oma koduks Karula rahvuspargis paiknevat eluaset.

Enamus „uustulnukatest“ on linliku taustaga, elanud põhiosa oma varasemast elust mõnes Eesti linnas. Enamus grupist on keskealised ja noorema põlvkonna inimesed, põhiliselt 30-40 eluaastates. Enamus „uustulnukatest“ on kõrgema haridusega (seitsmel lõpetatud, ühel lõpetamata kõrgharidus).

Selle grupi inimeste sissetulekuallikad on võrdlemisi mitmekülgsed. Mitmed neist kombineerivad riigitööd turismiteenustest või lepingulistest töödest saadava sissetulekuga, teatud määral ka oma talutoodangu müügiga.

Nimetan selle grupi liikmeid „uustulnukateks“ esiteks sellepärast, et ülejäänud intervjuueeritutele võrreldes on nad kõnealusesse piirkonda kolinud suhteliselt hiljuti, teiseks sellepärast, et ka paljud kohalikud elanikud nimetavad neid sarnaselt – „uued“, „uustulnukad“.

2.1. Maaelu ja talupidamisega seotud hoiakud

Kui „põliselanikel“ moodustab praeguste elutingimuste taustsüsteemi nõukogudeaegne elukorraldus samas maapiirkonnas, siis „uustulnukate“ jaoks on selleks taustsüsteemiks linnaelu, paljudel noorematel peamiselt Eesti Vabariigi aeg.

„Uustulnukad“ on langetanud teadliku otsuse kolida linnast maale elama, seega kerkis küsimus, mis olid selle otsuse põhjused. Selgituseks toodi nii linnaelu kriitikat kui maaelu võlusi: linna müra (ka infomüra) vs maa vaikus, kindlatel kellaaegadel tööl käimise kohustus linnas vs suurem ise otsustamise vabadus maal, linnaelu närvilisus vs maaelu rahu. Mitmel juhul kirjeldati maad kui linnast „meeldivamat elukeskkonda“, mõeldes selle all ilusat loodust ja privaatsust.

Põhiliselt tullakse ikka sellepärast, et teatakse, et siin on ilus ja rahulik looduskeskkond. Jah, see loodus ja privaatsus ikkagi (M, intervjuu nr 28).

Meeldiv elukeskkond ja elukvaliteet ongi märksõnad, mis võtavad kokku „uustulnukate“ positiivse suhtumise maaellu. See hõlmab nii esteetilist, rahulikku ja vaikset keskkonda kui ka teatud eelistusi elulaadis, nagu iseseisvus ja vabadus rutiinsetest kontoritöö kohustustest. Maaelu ei tähenda „uustulnukate“ jaoks automaatselt põllumajanduslikku tootmist. Ka ei eeldata, et talumajapidamine peaks end ise täielikult ära tasuma. Mitmed „uustulnukad“ peavad normaalseks, et pere peamine sissetulek tuleb muust allikast (palgatöö, äriettevõtte) ja selle grupi inimesed saavadki enamasti oma sissetuleku muudest allikatest. Nende jaoks ei ole talu tootmis- või majandusüksus, mis peaks temasse mahutatud töö ja energia toodete müügiga ära tasuma. Talukoha eest hoolitsemise „tasuna“ nähaksegi elukeskkonda, võimalust elada looduse keskel, rahulolu valitud elukohaga.

Aga no minu jaoks on tasu ka see, et ma saan istuda siin pingi peal ja vaadata, kuidas lind lendab ja nii edasi. Ka see on tasu. Ma ei pea porgandit minema müüma, see ei ole mulle ainuke sissetulek, mul on nagu selle tasu koha pealt raske öelda (M, intervjuu nr 7).

Erinevalt „põliselanikest“ tajuvad „uustulnukad“ oma elupaika mitte hääbuva ja tühjenevana, vaid võimalusi pakkuva, areneva ja noori ligitõmbava kohana. Tõdetakse, et elu ääremaal esitab kohati suuremaid nõudmisi kui linnas, aga seda argielulist ebamugavust ei kogeta kuigi olulise miinusena.

„Põliselanikud“ märgivad õigustatult, et asustustihedus ja ka inimestevaheline suhtlus on nüüd hõredam kui mõnikümmend aastat tagasi. „Uustulnukatel“ selline ajaline võrdlusmoment puudub, nad on valinud selle paiga oma koduks sellisena nagu see praegu on ja hindavad seda just sellisena. Privaatsus on ju nende jaoks üks olulisi väärtusi.

Hõredam asustus, kaugus kaubanduskeskustest ja sõpradest-sugulastest ei ole „uustulnukate“ jaoks selline probleem nagu „põliselanike“ jaoks. Kõik „uustulnukad“ on autoomanikud ja mõnavad, et ilma autota poleks nende elustiil maal võimalik. Linnaelu taustaga inimestena suhtuvad nad pikkadesse autoga läbitavatesse distantsidesse rahulikult. Autostumine ja elatustase, mis seda võimaldab, on seega olulised uue maaelu eeldused.

Mitmed „uustulnukad“ tajuvad end osana linnast maale kolimise lainest, teadvustavad end suurema sotsiaalse protsessi osana. Linnast maale kolijaid iseloomustab nende arvates see, et otsitakse *uusi väljundeid ja väljakutseid*, midagi harjumuspärasest linnaelust erinevat. Mitmed „uustulnukad“ räägivad maale kolimise otsusest kui elustiili valikust. „Uustulnukad“ ise leiavad, et uustulnukate grupp Karula rahvuspargis on mingis mõttes üht tüüpi inimesed:

...tõenäoliselt koonduvad siia mingisugused sarnaste huvidega inimesed (M, intervjuu nr 18).

Ja tulnud on selline täiesti uus kontingent ja minu meelest väga mõnus kontingent, kes on tulnud just selle koha pärast siin (M, intervjuu nr 24).

... just viimasel ajal on hakanud ikka päris noori inimesi tulema. Tundub, et siinses keskkonnas on inimestele kas siis mingisugused väljakutsed tekkinud või lihtsalt enese proovilepaneku mõttes. Kahekümnendates aastates inimesi on just viimasel ajal päris palju tulnud ja lapsi on sündinud /.../. (M, intervjuu nr 28).

Iseloomustades samalaadset protsessi lääneriikides, väidab sotsioloog Marc Mormont “Maaelu kujutab endast /.../ teatud eluviisi või teistsugust ühiskonnamudelit. /.../ Selle eesmärgiks ei ole taasluua endisaegset eluviisi, vaid välja arendada tänapäeval üldlevinutest erinevaid ühiskondliku ja majandusliku tegevuse viise” (Mormont 1987: 18). Sama võib väita ka nende Karula rahvuspargis intervjuueeritute kohta, kes seostasid maale kolimise otsuse linnaelu kriitikaga. Samas näib, et mõnede teiste „uustulnukate“ puhul ei ole tegemist mitte niivõrd uue ühiskonnamudeli otsimisega, kui tõsiasjaga, et tänapäeval on maaelu mitmes mõttes linnaelule lähedasem kui kunagi varem. Autostumine, kommunikatsioonivahendid ja põllundusest kui põhilisest sissetulekuallikast loobumine on toonud maaelu aedlinnaelule lähemale. Seega osa „uustulnukate“ grupist ei ole tulnud maale elama sellepärast, et see on linnaelust nii erinev, vaid sellepärast, et maal saab elada enam-vähem sama moodi nagu linnas.

Erinevalt „põliselanikest“, kellest mitmed süüdistavad maaelu raskustes tööpuudust, arvavad „uustulnukad“, et töid, mis ootavad tegemist ja võimalusi, millest võiks kinni haarata, on rohkem, kui kohaliku tööjõuga on võimalik ellu viia. Probleemiks peavad nad tööjõupuudust, mitte tööpuudust.

Ülejäänutega võrreldes iseloomustab „uustulnukaid“ mõneti parem informeeritus ja avaram silmapiir. Neil on kindlad seisukohad Eesti (põllu)majanduse hetkeseisu ja

tulevikuperspektiivide suhtes, nad arutlevad erinevate elatusalade tulevikuväljavaadete üle, sh Euroopa Liidu kontekstis. „Uustulnukad“ on teadlikud mitmesugustest riiklikest toetussüsteemidest ja fondidest nii põllumajanduse kui keskkonnakaitse vallas ja oskavad neid kasutada.

Intervjueeritud „uustulnukate“ seas on kaks talupidajat (lamba- ja piimakarja talu, mõlemad mahetootjad), kelle jaoks talupidamisest saadav tulu moodustab olulise osa leibkonna sissetulekust.

Traditsioonilisi taluloomi, eriti lambaid ja hobuseid peavad „uustulnukad“ mõnikord emotsionaalsetel, turismiga seotud kultuuripärandi hoidmise või maastikuhoolduse eesmärgil. Põhjuseks, miks kavatsetakse lambad võtta või on juba võetud, mainiti näiteks *sest lambad on toredad; sest lastele meeldivad ja nad hooldavad maastikku*.

Peale kahe tootmistalu pidaja hindasid ülejäänud „uustulnukad“ oma põllumajanduslikku tegevust ja selle osatähtsust pere eelarves suhteliselt tagasihoidlikuks. Selles grupis on mitmeid, kes välistasid põllumajanduse kui elatusala enda jaoks täielikult.

Enamik „uustulnukaid“ (sh tootmistalude pidajad) ostavad põhiosa oma toiduvarudest regulaarselt poest, turult või ümbruskonna teistelt taluomanikelt. Aiapidamisest loobumise põhjenduseks tuuakse ajapuudus, poekauba madalam hind ja mugavus. Mõnede „uustulnukate“ jaoks on maamajapidamine koht, kus ei viibita pidevalt ja kus tahetakse pingelisest (linna)töölust puhata. Seetõttu ei taheta sinna täiendavaid aiapidamise kohustusi. Teised selle grupi liikmed peavad spetsialiseerunud tootmistalu, turismitalu ja/või käivad tööl väljaspool kodu, nii et põhitöö kõrvalt ei jää aiapidamise jaoks aega.

Ka „põliselanikud“ räägivad aiamaa koomaletõmbamisest. Nende kahe grupi hoiakute vahel on siiski erinevus – „uustulnukate“ jaoks on aiamaa puudumine või väiksus iseenesestmõistetavam. See, et põhiosa toidust ostetakse poest, on nende kui endiste linnaelanike jaoks loomulik elulaadi osa.

Tavapäraselt põllumajanduslikku tootmist Eestis hindavad mitmed „uustulnukad“ globaalse konkurentsi tingimustes ebarentaabliks. Nende arvates ei ole Eesti põllumajandustoodetel lootust võistelda soojema kliimaga piirkondade toodangu omahinnaga.

„Uustulnukate“ grupist kolm inimest meenutasid, et 1990. aastate alguses olid nad püüdnud mõnda aega väikest tootmistalu pidada, kus kasvatati eri liiki koduloomi, teravilja ja

köögililju, aga see ei tasunud majanduslikult ära. Seega loobuti seda tüüpi talupidamisest ja otsiti uusi turunišše.

Arutledes võimaluste üle, kas ja kuidas oleks Eesti oludes võimalik põllumajandusalasest tegevusest elatuda, leiavad kaks selle grupi liiget, et see eeldab lisaväärtuse andmist tootele (lugu, legend, ideoloogia, kvaliteet):

Aga tuleb väärtustada kaupa sellisel viisil, et ta hakkab ära tasuma – no kas lambapidamine tasub ära, no ma ei tea. Lihahind on vist hetkel suhteliselt normaalne, aga kui väärtustada neid nahku, seda villa, teha patju nendest, rääkida see jutt sinna juurde, et kui tervislik neil magada on, siis noh, see paneb selle asja tasuma. Siin kilohinnaga müües kindlasti ei tasu ära (M, intervjuu nr 7).

Aga see tasuvuse asi sõltub ju suuresti ka tarbijast, linnainimesest. Et kui tal ikka rahalisi võimalusi on, siis ta ikka loodetavasti hakkab väärtustama kvaliteeti. Tähendab, et ei ole ainult need kilokalorid, mis sa sealt kätte saad, vaid on ka see, et kuidas ta on toodetud ja mis teekonna ta on läbind. Sihuksed asjad. See on nagu inimeste teadlikkuse küsimus ka (M, intervjuu nr 24).

Need kaks intervjuueeritut peavad lambakasvatussaadusi nišitooteks, mille sihtgrupina nad näevad jõukat (linlasest) tarbijat, kes otsib kvaliteetseid tooteid. Sõna *teadlikkus*, millega eelnevas intervjuulõigus iseloomustati potentsiaalset tarbijat, tähendab teatud väärtushinnangute jagamist, antud juhul eelkõige looduslähedust, tervislikkust. Ka intervjuueeritud ise jagavad sama väärtussüsteemi.

Inimgeograaf Harvey Perkins on maapiirkondade ressursikasutuse muutumist ja maaelu kaubastamist käsitlevas uurimuses kirjeldanud nn „uusi põllumajandus- ja aiandustooteid“, mille tekkimist soodustavad tarbimisele orienteeritud elustiil, mood ja tervise tähtsustamine. Uute nišitoodete sihtrühmaks on peamiselt linna jõukad kliendid. Uute põllumajandustoodete turustamisel rõhutatakse toodete kvaliteeti, uudsust, elustiili juurde kuuluvust ning sedakaudu tervislikkust, sotsiaalset staatust ja kultuurilise kapitali kogumist. Sellesse kategooriasse kuuluvad erilised looma-, linnu- ja kalaroad, pähklid, seemned, lilled, puuviljad ja marjad, vill jt loomsed ja taimsed kiudmaterjalid, mahetoidu ja -tekstiilikiu tootmine kui valdkond tervikuna (Perkins 2006: 248-249).

Veel iseloomustab Perkinsi käsitluses uusi põllumajandustooteid see, et toote lisandväärtusena (*added value*) võidakse välja arendada temaatilised turismiatraktsioonid (Perkins 2006: 248). Karulas on katsetatud seda kahes talus, kus ühe tegevusalana kasvatatakse marju – ühes talus maasikaid ja teises jõhvikaid. Mõlemad talud on liitunud turismitalude ketiga ja korraldavad lisaks oma marjade müügile ka temaatilisi külastuspäevi, sidudes sel viisil tootmise turismialase tegevusega.

Lisandväärtusega nišitoodetel, mille sihtgrupiks on jõukas linlasest tarbija, näib seega Karula rahvusparki alal elavate „uustulnukate“ silmis perspektiivi olevat. Osalt mõjutab toodete valikut siinne pinnamood – kupliline ja vahelduva pinnasega maastik ei sobi suuremahulise mehhaniseeritud intensiivtootmise jaoks. Osalt võib siin näha EL põllumajanduspoliitika rakendumist kohalikul tasandil. Üldisest põllumajanduspoliitikast lähtuvalt eelistavad erinevad fondid teatud tegevusalasid meelsamini rahastada. Euroopa Liidu eeskujul on ka Eestis juba mõnda aega otsitud alternatiivse tootmise viise maapiirkondades ning loodud fonde ja meetmeid vastava tegevuse soodustamiseks.

Lisandväärtusega nišitoodete kõrval teiseks perspektiivikamaks ettevõtluse haruks maapiirkonnas peavad „uustulnukad“ turismiga tegelemist. Välitööde ajal said turismiteenustest rohkemal või vähemal määral sissetulekut või planeerisid turismindusega tegelema hakata 8 inimest „uustulnukate“ grupist.

Noh, kuna põllumajandus ei toida ära ja iga päev riigitööl käia on kah suhteliselt mõttetu või tülikas, eks. /.../ Ja turism on siis lihtsalt üks selline väljund ja praegu tundub, et üks lihtsalt selline perspektiivikas ja noorem väljund, et kuidas maal ära elada ja sissetulekut saada (M, intervjuu nr 7).

Rahvuspark on turismitalu tegevuseks mitmes mõttes soodne keskkond, mis meelitab nii loodushuvilisi kui kultuuripärandist huvitatud külastajaid oma vaatamisväärsustega tutvuma. Rahvusparki ja turismitalude vahel võib kujuneda vastastikku kasulik suhe – rahvusparki külastama tulnud inimesed vajavad majutust ja toitlustamist ning ostavad tooteid ka turismitaludest ning vastupidi, turismitaludel on võimalik pakkuda oma külastajatele atraktsioonina välja rahvusparki matkaradu ja vaatamisväärsusi. Külastajate jaoks omakorda tähendab turismitalude olemasolu rahvusparkis kontsentreeritumat ja mitmekesisemaid valikuvõimalusi.

Ühegi selle grupi informandi jaoks ei olnud turismiga tegelemine ainuke sissetulekuallikas, vaid lisasissetulek, mida kombineeriti muude elatusaladega. Ka suhtumine turismialase ettevõtluse laiendamisse oli enamasti ettevaatlik. Turism on küll valdkond, mis võimaldab maapiirkonnas sissetulekut saada, kuid inimesi häirib piiri hägustumine privaatse pereelu ja külastajatele avatud poole vahel. Räägitakse enda ja oma elustiili müümisest.

/.../ praegu me müüme iseennast, oma elu ja siis seda maastikku, mis siin nagu visuaalse väärtusena olemas on. Aga teatud hetkel saabub see piir, kus ei taha enam iseennast müüa /.../ (M, intervjuu nr 28).

Turistidelt saadav lisasissetulek annab kohalikele elanikele võimaluse valitud elustiili jätkamiseks, probleemiks on see, kuidas leida mõistlikku tasakaalu eesmärgi ja abinõu vahel ehk et külastajate rohkus valitud elustiili pererahvale vastuvõetamatuks ei muudaks.

2.2. Rahvusparki ja looduskaitsega seotud hoiakud

Peale kvaliteetse elukeskkonna on „uustulnukate“ jaoks maaelu seotud kahe olulise märksõnaga – need on keskkonnakaitse ja pärandkultuur.

„Uustulnukaid“ iseloomustab suhteliselt tugev seos rahvusparkiga. Kolm selle grupi inimest on tulnud elama Karulasse nimelt seetõttu, et siin on rahvuspark. Rahvusparki nähakse osaliselt kui kvaliteetset kinnisvarapiirkonda, kus on tagatud keskmisest hooldatum maastik ja püsivalt madal asustustihedus (privaatsus).

See maastik ja asjad siin meeldisid. Ja endale oli oluline see, et oli kaitseala, et on teatavad garantiid elukvaliteedile (M, intervjuu nr 7).

„Uustulnukate“ hoiak rahvusparki ja tema tegevuse suhtes on aktiivsem kui „põliselanikel“. Nad on rahvusparki projektidest ja eesmärkidest paremini informeeritud, samuti näivad nad mõistvat sügavamalt rahvusparki tegevuse laiemaid ideoloogilisi ja majanduslikke tagamaid.

Looduskaitse on „uustulnukate“ jaoks implitsiitne väärtus, millel on kindel koht nende maailmavaates ja väärtushinnangute seas. Looduskaitse vajadusele viidatakse kui millelegi iseenesestmõistetavale. Tervisliku elamise ja tervisliku elukeskkonna teema on nende jaoks seotud looduskaitse teemaga.

„Uustulnukaid“ võib nimetada aktiivseteks rahvusparki dialoogipartneriteks. Neil on selged seisukohad rahvusparki erinevate tegevussuundade heade ja halbade külgede suhtes, nad arutlevad rahvusparki tegevuse ja seisukohtade põhjendatuse üle ning on kasutanud erinevaid ametlikke ja ebaametlikke strateegiaid oma seisukohtade teatavakstegemiseks rahvusparki administratsioonile. Tõenäoliselt on neil sedakaudu olnud oma roll mängida ka rahvusparki tegevussuundade kujundamises.

Ja ma üritan seda oma arusaama ka rahvusparki edasi anda /.../ Ja noh, tundub et park saab kah neist asjadest samamoodi aru. Ja üks ta peabki olema kohaliku elaniku ja parki koostöö, see väljund, mis siis tuleb (M, intervjuu nr 24).

Loomakasvatusele spetsialiseerunud talunikud „uustulnukate“ seas teadvustavad selgelt, et nende tegevus hooldab maastikku ja toovad seda esile kui üht olulist aspekti, mis annab talupidamisele mõtte. Üks informant nendib, et rahvusparki Kolski-Rebasemõisa piirkonnas on just uued püsielanikest talunikud viimase viie aasta jooksul muutnud piirkonna „džunglist“ väärtuslikuks kultuurmaastikuks. See informant peab kultuurmaastikku loodusmaastikust ilusamaks ja väärtuslikumaks. Ta arvab, et ka rahvusparki jaoks võiks olla prioriteet nimelt (pool)kultuurmaastikud.

Maastike hooldamist ja avamaastike liigirikkuse säilitamist toovad „uustulnukad“ esile kui üht olulist aspekti, mis annab talupidamisele mõtte. Toon näite: noor linnast tulnud perekond on alustanud oma koduses talumajapidamises lammaste ja hobuste (sh kohalike maatõugude) kasvatamisega. Nad kavatsevad ehitada üles turismitalu, mis pakuks ratsutamisvõimalusi ja müüks lambavillast tooteid. Siiski ei taha nad kujundada turismist oma põhilist sissetulekuallikat, vaid näevad seda lisaallikana akadeemilise ja looduskaitse tegevuse kõrval. Nad on valinud oma tegevusalaks hobuse- ja lambakasvatuse, sest nende jaoks on oluline säilitada oma talumaade niitusid. Väärtushoiak selle tegevuse taustal on seega pigem loodusliku mitmekesisuse hoidmine kui põllumajanduslik tootmine.

Nii mõnigi „uustulnukate“ grupi informant mainis kultuurmaastiku hooldamisega seoses heinamaade liigirikkuse säilitamise vajadust. Poollooduslikud niidud on looduskaitse seisukohast väärtuslikud, sest seal kasvab liigiliselt rikas taimekooslus. Loodusliku mitmekesisuse ehk liigilise rohkuse kaitse on aga tänapäeva keskkonnakaitse üks prioriteete. Heinamaade ehk niitude säilitamiseks on vaja, et neid kord aastas niidetaks ja niidetud hein maapinnalt ära viidaks. Looduskaitse seisukohalt on ükskõik, mida niidetud heinaga hiljem peale hakatakse – kas on loomi, kes seda talvesöödana vajavad või põletatakse hein ära. Kuigi ka viimast varianti on kasutatud, peavad nii looduskaitse spetsialistid kui kohalikud inimesed mõistlikumaks varianti, kus niidetud heina kasutatakse koduloomade toiduks.

2.3. Pärandkultuuriga seotud hoiakud

Kultuuripärandi ja traditsioonilise elulaadi hoidmine on Karula rahvuspargi eesmärkide seas tähtsal kohal. Kultuuripärandit väärtustavad ka „uustulnukad“: hoidmist vajavad kohalik keelemurrak, ehitustraditsioonid, kalendritähtpäevad, käsitööoskused ja töötraditsioonid. Ühest küljest on kohaliku kultuuripärandi tundmaõppimine „uustulnukate“ jaoks viis, kuidas uut elupaika endale omasemaks muuta. Teiseks haakuvad mitmed kultuuripärandi ehk antud juhul traditsioonilise maaelu aspektid (näiteks hoonete ehitamine kohalikest looduslikest materjalidest) paljudele „uustulnukatele“ omase rohelise maailmavaatega. Ja kolmandaks on tänapäeval kultuuripärandist saanud omamoodi moemõiste.

Nagu eespool märgitud, võib pärandit vaadelda kui kaasaegset kultuurilist tootmist, mille käigus luuakse midagi uut (Kirshenblatt-Gimblett 1995: 370). Pärand on osa minevikust, mis valitakse välja kaasaegseid eesmärke silmas pidades (Graham et al. 2002: 17). Päranditööstus ja turism töötavad käsikäes, turism muudab päranditootmise majanduslikult tasuvaks (Kirshenblatt-Gimblett 1995: 371).

Seega on kultuuripärand mitte ainult kultuuriline ja sotsiaalne, vaid ka majanduslik ressurss. Karula rahvuspargi elanikud, eriti need, keda vaatesime „uustulnukate“ grupi esindajatena, on hakanud kultuuripärandi ja turismi vastastikku kasulikke seoseid üha julgemalt rakendama. Mitmed „uustulnukad“ on rajanud turismitalud. Reeglina ei tegele turismitalude omanikud ise põllumajandusega, kuid kasutavad ümbritsevat kultuurmaastikku kui temaatiliselt sobilikku tausta erinevate „traditsiooniliste“ atraktsioonide pakkumiseks

(ravimtaimede ja apteegikaanide abil ravimine, majutus vanades taluhoonetes, loodusega seotud rahvatarkuste ja –uskumuste tutvustamine jms). Kuigi „uustulnukad“ (ja rahvuspark) mõistavad pärandi kui majandusliku kapitali tähtsust üha selgemini, ei saa öelda, et kultuuripärandist huvitumine teeniks üksnes pragmaatilisi elatise hankimise eesmärgi. Nii nagu looduskaitse, tundub ka kultuuripärand kuuluvat nende jaoks iseenesestmõistetavate väärtuste hulka, mida on vaja hoida ja säilitada, olgu see siis vana taluhoonete kompleks, kohapärimus või töövõtted.

Olgu siinkohal toodud teinegi näide. Mare (nimi muudetud) on ostanud talu, mis kuulus varem ühele tema sugulasele ja millega tal seostuvad lapsepõlvemälestused. Ta töötab täiskohaga lähedalasuvas linnas ning osaleb lisaks mitmesugustes muusikaprojektides, huvituses eeskätt rahvamuusikast. Majapidamine Karulas on tema jaoks teine kodu, kus ta veedab umbes pool aastast. Sagedase ja pikaajalise eemalviibimise tõttu ei pea ta loomi ja on rentinud osa oma talu maadest lähikonna talunikele, kes kasutavad tema põlde ja heinamaid. Samas väidab ta, et isegi kui ta elaks aastaringselt oma talus, ei saaks põllupidamisest või loomakasvatusest tema jaoks elatusallikat, sest ta tahaks jääda tegelema oma õpitud erialaga. Umbes kümne aasta jooksul on ta kasutanud oma talu suvelaagrite korraldamiseks lastele, muusikaõpetajatele ja rahvamuusikaühendustele. Ta peab oma eesmärgiks rahvamuusika ja kultuuripärandi õpetamist *elustiili-põhiselt* ja selleks pakub talukoht just õiget keskkonda. Mare kasutab talu ja seda ümbritsevat maastikku ressursina, ainult ta teeb seda traditsioonilisest talunikust erineval moel. Ta näeb ja oskab kasutada maastiku sümbolilist tähendust, selle esteetilisi ja elustiili väärtusi.

Nii nagu eelnevas peatükis, on ka siin püütud juba pealkirjas kokku võtta käsitletud hoiakutegrupi põhiolemust: *maaelu – see on elukvaliteet ja väärtuslik keskkond*. Siia kuuluvad seisukohad nagu: maa oma ilusa looduse ja privaatsusega on meeldivam elukeskkond kui linn; elu maal ei pea tingimata tähendama põllumajanduslikku tootmist. Nii keskkonnakaitse kui pärandkultuur ja selle kaitse on kõrgelt väärtustatud ning suunavad selle grupi esindajate argielulisi praktilisi valikuid. Keskkonnakaitset seostatakse tervisliku eluviisiga, mis on samuti oluline väärtus.

Sellesse gruppi kuuluvad inimesed, kes olid Karula rahvusparki alale elama kolinud umbes kümmekond aastat enne välitööde toimumist. Enamus neist kuuluvad nooremasse või keskealiste põlvkonda ning on linliku taustaga. Teadvustatakse, et toodete müügiks on vaja sobitada linnatarbija ootustega, anda toodetele lisaväärtus „legendi“ näol, mis rõhutab teatud

väärtusi ning arendada välja toodetega seotud turismiatraktsioonid. Paljud selle grupi liikimed näevadki turismis kõige perspektiivikamat elatusala maaelanike jaoks.

KOKKUVÕTE

Käesoleva töö eesmärgiks oli uurida, kuidas on Eestis maapiirkondade majanduse mitmekesistamise poliitika ning sellega seotud ideestik mõjutanud maal elavate inimeste hoiakuid ja toimetulekustrateegiaid ning kuidas on inimeste poolt omaksvõetud hoiakud mõjutanud maaelu enda olemust ja tähendust. Käsitlesin ka seda, mil viisil on kajastunud teatud ideoloogiad ja väärtushinnangud ühe institutsiooni - Karula rahvuspargi töös, eeskätt rahvuspargi kultuuripärandi kaitse poliitikas.

Esitasin kogutud empiirilise materjali laiemas sotsiaal-majanduslikus kontekstis, näitamaks mil määral on Eesti maaelus toimuv seotud Euroopa Liidu poliitika arengutega ning kuidas selle tasandi otsused peegelduvad Eesti institutsioonide ja siinsete elanike tegevuses.

Sotsiaalsete representatsioonide mõiste (sh ideoloogia) kasutamisel lähtusin Teun A. van Dijk'i käsitlest, kes määratleb sotsiaalset representatsiooni kui üldmõistet, mis kirjeldab sotsiaalselt jagatud uskumuste (teadmine, hoiak, ideoloogia) korrastatud kogumeid, eristades neid personaalsetest uskumustest. Ideoloogia on van Dijk'i järgi sotsiaalsete uskumuste kogum, mida teatud sotsiaalne grupp jagab. Ideoloogia ühelt poolt kätkeb grupi sotsiaalseid arvamusi ning teiselt poolt kontrollib ja korrastab sellele grupile omaseid teadmisi ning arvamusi.

Ka maaelu on käsitletud kui sotsiaalset representatsiooni. Selles tähenduses ei seostu maa(elu) ühegi füüsilise paigaga, vaid see on kultuuriline mõiste, sotsiaalselt konstrueeritud kirjeldus, mis sageli hõlmab kujutletud maastikke ja idealiseeritud ühiskonda.

Omaksvõetud maaelu representatsioonide kaudu määratlevad inimesed seda, mis on maaelu iseloomulikud väärtused, mida tajutakse ressursina ja kuidas seda kasutatakse. Maastiku puhul võib väärtusena käsitleda väga erinevaid asju: näiteks viljakat põllumaad (põllumajandus), looduse liigirikkust (looduskaitse), vaikust ja privaatsust (elukvaliteet ja kinnisvara hinnad) või vanu taluhoonete komplekse (kultuuripärand). Millised neist ühel või teisel hetkel olulisematena esile tõusevad, sõltub laiemast majanduslikust kontekstist ja ühiskonnas levinud väärtushinnangutest.

Ühiskondlike muutuste käigus kas tõusevad esile või taanduvad maastiku erinevad kasutusviisid, st muutub maastik kui majanduslik ressurss. Selle protsessi käigus teiseneb ka maastiku kultuuriline kirjeldus. Muutused maastiku kasutusviisides ja muutused maastikuga seotud sotsiaalsetes representatsioonides on omavahel tihedalt seotud, nad tingivad vastastikku üksteist.

Lääneriikide maaelu on alates 1980. aastatest mõjutanud laiahaardeline protsess - nn maaelu ressursibaasi muutus. Samasse protsessi on pärast taasiseseisvumist olnud haaratud ka Eesti maaelu. Maaelu ressursibaasi muutus tähendab senise maaelu dominandi – põllumajandusliku tootmise - marginaliseerumist. Intensiivne suurtootmine koondub piirkondadesse, mis looduslike ja muude tingimuste poolest selleks kõige paremini sobivad. Vähem soodsates piirkondades otsitakse põllumajanduse asemele või kõrvale teisi tegevusalasid. Sageli on need uued tegevusalad seotud turismiga ehk linnaelanikele vaba aja veetmise võimaluste ja vastavate toodete pakkumisega. Selle protsessi käigus väheneb nende maaelanike osakaal, kes saavad oma peamise sissetuleku põllumajandusest.

Karula piirkond näitlikustab hästi muutust, mis on toimunud maastiku kui ressursi kasutamises. Karula mitmekesine ja künklik maastik ei soosi kaasaegset intensiivtootmist. Seetõttu on maastiku tugevused ja nõrkused ümber defineeritud – vaheldusrikas loodus- ja kultuurimaastik on muutunud oluliseks ressursiks keskkonnakaitse ja turismi vaatenurgast. Neid väärtusi on rõhutanud omakorda rahvusparki rajamine piirkonda. Turismi loogika eeldab, et koht muudetakse reisisihiks – et sellele antaks oma lugu, oma tähendus ja eripära võrreldes teiste kohtadega. Rahvusparki moodustamisega oli pool teed Karula piirkonna reisisihiks muutumisel juba käidud. Tegemist ei olnud enam lihtsalt hajusate küladega Võru ja Valga maakonna piiril, vaid see piirkond oli muutunud üheks selgeks tervikuks – rahvuspargiks.

Tänapäevaseid maapiirkondi on käsitletud kui kohti, kuhu tullakse väljastpoolt (eelkõige linnadest), et tarbida seda, millest maapiirkonnad koosnevad: keskkonda, pärandit, ilusat maastikku, kohalikke tavasid ja tooteid. Rahvuspark, mis põhikirja kohaselt tegeleb looduse ja kultuuripärandi kaitsmise, uurimise ja tutvustamisega, sobib hästi sellise tänapäevase maakoha/tarbimiskoha mudelisse.

Uute ressursside kasutuselevõtt ja turismile orienteeritus on suunatud väljapoole, teisalt aga on siin tegemist ka kokkukuuluvustunnet ja piirkondlikku identiteeti loova nähtusega. Analüüsides Karula rahvusparki kultuuripärandi kaitse poliitikat aastatel 1993-2005 leidsin, et

minevikule viidates ja oma tegevust seeläbi legitimeerides on püütud luua uut kultuuriruumi, milles on olulised märksõnad loodus, regionaalsus, kogukond ja kokkukuuluvus, püsivus ja turvalisus. Rahvusparki tegevuses esiletõstetud kultuuripärandi elemendid omavad tähendust just nende väärtuste rõhutajatena.

Rahvusparki kultuuripärandi kaitse alased eesmärgid illustreerivad üht uut aspekti tänapäevases kultuuripärandi kaitses – see on keskkonnakaitsealaste eesmärkide tõus rahvusideoloogiast kantud väärtuste kõrvale.

2003.-2004. aastal toimusid Karula rahvusparki alal etnoloogilised välitööd, mille eesmärgiks oli ühest küljest uurida inimeste seisukohti tänapäeva maaelu kohta ning teisalt nende arvamusi rahvusparki tegevuse kohta. Laiemas plaanis taheti välitööde käigus uurida, millisena kirjeldavad inimesed maaelu, selle võimalusi ja probleeme.

Välitööde käigus koguti 33 intervjuud. Küsitleti põhiliselt rahvusparki territooriumil elavaid inimesi – erinevate põlvkondade ja elukutsete esindajaid, nii põliselanikke, hiljuti sinna kolinuid kui suvitajaid. Intervjuude analüüsi käigus joonistusid välja kaks üksteisest üpris erinevat hoiakute gruppi, st teatud hoiakud kaldusid esinema koos, moodustades kaks erinevat mustrit. Kumbki muster või hoiakutegrupp iseloomustab inimesi, kelle elukäigus on sarnaseid jooni. Andsin neile gruppidele tinglikud nimed „põliselanikud” ja „uustulnukad”. „Uustulnukate” ja „põliselanike” koondportreed esindavad kahte erinevat maaelu kirjeldust ehk representatsiooni.

„Põliselanike” jaoks tähendab maaelu üldjoontes põllumajandust ja metsandust. Enamik „põliselanikest” ei ole kunagi tõsiselt kaalunud teisi elatusalasid peale põllumajanduse või metsanduse. Kuigi reaalselt on enamik selle grupi liikmeid 1990. aastate jooksul oma kodust majapidamist koomale tõmmanud, tähendab maaelu ideaalis nende jaoks siiski talupidamist. „Põliselanikud” tajuvad kohalikku maastikku jätkuvuses, see on seotud nende isiklike mälestuste ja elukäiguga. Hooldatud kultuurmaa tähendab „põliselanike” jaoks kompetentset ja vastutustundlikku põllumeest, hästi tehtud tööd ning kaudsemalt elujõulist kogukonda.

Kõrgema haridustasemega, laiema suhtlusvõrgustiku ja aktiivsema ellusuhtumisega „uustulnukad” vahendavad maapiirkonda teist laadi väärtushinnanguid ja toimetuleku strateegiaid. Maaelu tähendab nende jaoks elustiili ja elukvaliteeti, kultuurmaastik ja taluelu seostuvad märksõnadega nagu looduskaitse, tervislik eluviis ja pärandkultuur.

„Uustulnukatel“ kui suhteliselt hiljuti linnast Karulasse kolinud inimestel ei ole mälestusi selle paiga maastikest ega eluviisist varasematel aastakümnetel. Nad tunnevad huvi kohalike traditsioonide vastu osalt seetõttu, et nad väärtustavad kultuuripärandit kui sellist, osalt seetõttu, et kultuuripärandi elemente tõlgendatakse läbi loodusläheduse ja tervisliku elamise või looduskaitse prisma.

Kuigi paljud „uustulnukad“ ei pea oma kohuseks jätkata eelnevate põlvkondade eeskujul põllumajanduslikule tootmisel keskendunud elulaadi, ei tähenda see maaelu hääbumist. Küll aga teisenemist - „uustulnukad“ on omaks võtnud teistsuguse maaelu kirjelduse ning kasutavad elatusallikana neid ressursse, mille eest ühiskond on valmis (rohkem) maksma (turism, keskkonnakaitse, kultuuripärand). Olles ise osa uuest maaelu representatsioonist aitavad nad kohandada reaalselt maaelu sellele representatsioonile vastavaks.

LISAD

LISA 1

Karula Rahvuspargis 16.-22. augustil 2004.a. toimunud välitööde küsimuskava

I Üldandmed

Sugu, vanus, elukoht (küla nimi ja talu nimi), kui kaua informant on seal elanud, tema haridus, amet.

(Nimi – kas informant tahab ERMi arhiivi jääda oma täisnime all, eesnimega või anonüümselt)

II Taust

Kas olete Karulas sündinud? Kui mitte, siis kuidas ja miks sattusite Karulasse elama? Kas elate Karulas püsivalt või suviti?

Kui informant on suvitaja – miks ostis maakodu just siia? Kas plaanib kunagi siia päriselt elama tulla?

III Elatustase, side maaga

Mis on Teie pere elatusallikaks (käite tööl või elatate ennast oma majapidamisest)? Kui palju on Teil (hinnanguliselt või täpselt hektarites) maad, põldu, metsa? Kas kasutate puitu oma metsast (küttepuid, ehitus, müük)? Kas peate loomi, milliseid? Kui suure osa sissetulekust moodustab see, mille oma maadelt saate? Kas teete ise kodus sõira, kohupiima, võid, leiba, moose vm? Kui informant peab lambaid – kas koob ise, ketrab, kraasib? Kui peab hobust, kas künnab sellega?

Kas talupidamine tasub end majanduslikult ära, arvestades kulutatud aega? Kui ei, siis miks sellega tegelete? Kuidas Te oma elatustaset hindate? Kuidas tahaksite elada, kui Teil oleks piiramatult raha?

IV Liikumistrajektor, paiksus ja liikuvus, side välismaailmaga

Missugustes kohtades Te igapäevaselt liigute (tööl, poes, koolis, sides, traktorit parandamas, jne, kellel käite külas, kus kuulete uudiseid; võib näiteks paluda meenutada eelmise päeva käike)? Kas kasutate ka internetti, mobiiltelefoni? Kui sageli suhtlete teiste inimestega – mitu korda nädalas käite poes, külas, sides jne? Kas olete liikumis- ja suhtlemisvõimalustega rahul (sh maanteede seisukord, bussiliiklus)? Kui mitte, siis miks? Kuidas tahaksite, et oleks?

V Kodukoht

Miks elate Karulas, mis meeldib ja mis ei meeldi? Mis on aegade jooksul muutunud, nt nõukogude ajaga võrreldes? Kas olete mõelnud elukoha vahetamisele? Miks?

- füüsiline piir

Kus on Teie kodukoha piir? Kui peate ütlema tallinlasele, kust Te pärit olete, siis mida ütlete (Võru- või Valgamaalt, Antsla vallast, Karula rahvusparkist vm)? Mida ütlete võrokeelsele? Kui hakkate näiteks Tallinnast või Pärnust kodu poole sõitma, kus tunnete, et olete “kodukohas”? Millega see on seotud (maastikuga, tuttavate või sugulaste elupaigaga vm)?

- rahvusparki projektid

1. Kirjeldage rahvusparki tegevust. Milliseid rahvusparki projekte teate? Millega nende raames tegeletakse ja miks? Kuidas inimesed rahvusparki projektidesse suhtuvad? Kuidas suhtusid inimesed esialgu rahvusparki projektidesse ja kui palju kohalikest elanikest on nendega praegu seotud?
2. Kas peate oluliseks enese kursishoidmist rahvusparki projektidega? Kui jah, siis kust saate infot rahvusparki tegemiste kohta?
3. Kas osalete ka ise mõnes rahvusparki projektis (maastikuhoolduslepingud, loomad LIFE-projektist, turism vm)? Mida arvasite projektist enne selles osalema hakkamist? Mida arvate praegu? Kas rahvusparki projektides osalemine on muutnud Teie elatusalasid? Kas teeksite seda tööd ka siis, kui rahvuspark selle eest ei maksaks? Mida peate ise säilitamisväärsaks (siinses maastikus, looduses, taluarhitektuuris, kommetes vm)? Miks?
4. Kas asjaolu, et elate rahvusparkis, kus kehtivad looduskaitse piirangud, mõjutab teie elu, nii heas kui halvas suunas (piirangud metsaraiel, koprad, turistid vm)? Mida arvate

siinsete maastike hooldamisest – võsalõikus, niitmine, kruusaaukude tasandamine? On see vajalik, kas on hea meel, et see on tehtud? Või oleks võinud selle raha ja ajaga midagi muud peale hakata?

5. Kui vanad on teie talu hooned? Kui talu on ostetud, siis kas taluhoonete vanus oli ostmise juures oluline? Kas püüate säilitada hoonete vanapärast ilmet, renoveerida? Või tahaks ehitada kaasaegses stiilis ja moodsate materjalidega? Kas kõrvalhooned on kasutusel, kas nende funktsioon on sama, milleks nad ehitati (laut, heinaküün, kuurid)? Kas on plaanis neid lammutada, funktsiooni muuta, ümber ehitada? Mida arvate rahvuspargi püüdest vanu taluhooneid algupärasel kujul säilitada? On see vajalik, on see otstarbekas?

- inimesed

1. Kirjeldage kohalikku elanikkonda – kes siin elavad, millega tegelevad jne. Keda peetakse omadeks, keda võõrasteks? Kes on need, kelle sõna kohalikus elus maksab (põliselanikud, vallaametnikud, rahvuspargi inimesed vm)? Keda kohalikest tõstaksite esile, keda/missugust eluviisi panete pahaks? Kuidas lahendatakse kohapeal konflikte? Jutustage mõni lugu.
2. Kas Karulas on traditsioonilisi üritusi (simmanid, õppepäevad, jaanipäevad, külaseltside üritused vm)? Millised? Kas osalete neil ka ise? Miks? Kes on inimesed, kes seal käivad (vanus, rahvus, päritolu, sugu, eluala jm)? Mida neil üritustel tehakse? Kuidas Te neid üritusi hindate ja miks?
3. Kus elavad Teie sugulased? Kui sageli ja mis asjaoludel Te kohtute? (Kui oluliseks peate sugulastega suhtlemist?)
4. Kuidas vaatate sellele, et Karulast lahkutakse? Kuidas vaatate sellele, et Karulasse tullakse elama? Et Karulasse rajatakse suvekodusid? Kuidas suhtute turistidesse?

- tulevik

1. Milline on Teie arvates Karula jaoks parim võimalik tulevik? Halvim?
2. Milline võiks 10 aasta pärast olla Teie oma pere ja majapidamise seis, milline oleks Teie arvates ideaalvariant?

Karula rahvusparki kaitsekorralduslikud väärtused (Karula Rahvusparki kaitsekorralduskava 2001–2005, tabel 10, lk 36-45)

Väärtused (objektid ja piirkonnad)	Kaitse-eesmärgid		Väärtusi mõjutavad peamised tegurid	Kaitseala vajalikud tegevused
	Kaugem	Lähem		
6. Põlisasustus	Inimeste arvu tõus	Olemasolevate inimeste arvu säilimine	Kohalike inimeste arvu vähenemine, sisseträndavate inimeste arvu massiline suurenemine	1. Pärand-kultuurimaastike hooldamise toetamine ja kompenseerimine (vt. 4.2.1.1.); 2. Infrastruktuuri arengule kaasaaitamine (vt. 4.2.7.11.); 3. Külastuse reguleerimine (vt.4.2.6.1.); 4. Maine kujundamine (vt. 4.2.7.4.)
7. Kultuuri- ja ajaloopärand 7.1. Traditsiooniline taluarhitektuur 7.1.1. Hooned Suitsusaunad – Kaikal, Ähijärvel, Jõeperäl jt.; rehielamud – Sibula, Juudinurme, Pikassaare; lahusrehed – Karkküla, Mundi jt.; kuivati – Sibula; küünid; aidad – Mähkli-Rõõmu jt.	Ehitustraditsioonide säilimine	Objektide säilimine	Kohaliku elanikkonna ja kultuuri hääbumine, väärtustamatus ja teadmatus, inimeste halb majanduslik olukord, sobiva materjali puudumine või kõrge hind, massikultuuri mõju, oskuste puudumine, vale planeering, omaniku huvi puudumine	1. Hoonete seisukorra parandamine ja hoonete registri koostamine (vt. 4.2.5.); 2. Koolitus ja propaganda (vt. 4.2.7.3.1., 4.2.7.4.); 3. Eksponeerimine ja tutvustamine (4.2.6.5.); 4. Uurimine (vt.4.2.8.1.); 5. Kultuuripärandi kaitse spetsialisti töölerakendamine (vt.4.2.7.12.1.)
7.1.2. Asustusstruktuur (talud, vanad metsavahikohad, järvevahi koht)	Karulale tüüpilise asustusstruktuuri säilimine	Konkreetsete objektide säilimine	Kohaliku elanikkonna ja kultuuri hääbumine, väärtustamatus ja teadmatus, oskuste	1. Ehitusnõuete järgimine (vt. 4.2.5.1., 4.2.5.2.); 2. Koolitus ja propaganda (vt. 4.2.7.3.1., 4.2.7.4.); 3. Uurimine (vt.4.2.8.1.);

			puudumine, vale planeering, omaniku huvi puudumine, ebasobivad ehitused	4. Kultuuripärandi kaitse spetsialisti töölerakendamine (vt.4.2.7.12.1.)
7.2.Võrukeelne ja loodusega seotud rahvapärismus	Elava rahvapärismuse säilimine	Elava rahvapärismuse säilimine	Pärimuse hääbumine, pärimuse kogumise puudumine, pseudopärimuse levitamine ja tekitamine, pärimusega seotud objektide kahjustamine	1. Rahvapärismuse kogumine (vt. 4.2.8.1.); 2. Koolitamine ja propaganda (vt. 4.2.7.1., 4.2.7.3.1., 4.2.7.3.4.); 3. Trükiste koostamine ja välja-andmine (vt.4.2.6.6.); 4. Kultuuripärandi kaitse spetsialisti töölerakendamine (vt.4.2.7.12.1.); 5. Liiva ja kruusa kaevandamise põhimõtete järgimine (vt. 4.2.3.4.1.)
7.3. Elulaad ja töötraditsioonid (vt. 2.3.3.)	Säilimine ja taastamine	Olemasoleva olukorra säilimine	Majanduse intensiivistumine (lääne tehnika levik), väikelehmapidajate kadumine, elanikkonna vananemine, elujõuliste talude vähesus	1. Maastike hoolduse toetamine (vt. 4.2.1.2.); 2. Uurimine (vt.4.2.8.1.); 3. Koolitamine ja propaganda (vt. 4.2.7.1., 4.2.7.3.1., 4.2.7.3.4.); 4. Kultuuripärandi kaitse spetsialisti töölerakendamine (vt.4.2.7.12.1.);
7.4. Võru keel	Võrukeelse elanikkonna säilimine Karulas	Praeguse keele kasutuse säilimine ja maine tõus	Võru keelt rääkiva elanikkonna vähenemine, lastega kirjakeele rääkimine, võru keele väärtustamatus, põhjaeestikeelsete inimeste sissekolimine, võru keele õpetuse puudumine koolides	1. Trükised, infoleht (vt. 4.2.6.6.); 2. Koolitus ja propaganda (vt. 4.2.7.1., 4.2.7.3.4.); 3. Kohanimede kogumine ja kasutamine (vt. 4.2.8.1.); 4. Kultuuripärandi kaitse spetsialisti töölerakendamine (vt.4.2.7.12.1.); 5. Kaitsevööndi nimetuste muutmine võrukeelseks (vt. 4.2.7.8.)
7.5. Vanapärased kombed	Säilimine	Säilimine	Uurimatusest tulenev väärtustamatus ja teadmatus, pseudorahvalike	1. Koolitus ja propaganda (vt. 4.2.7.3.4., 4.2.7.4.); 2. Trükiste koostamine ja välja

			kommete esitamine ehtsatena	andmine (vt. 4.2.6.6.); 3. Kombestiku uurimine (vt. 4.2.8.1.); 4. Kultuuripärandi kaitse spetsialisti töölakendamine (vt.4.2.7.12.1.)
7.6. Ajaloomälestised – vt. 2.3.	Olemas- olevate väärtuste säilimine	Olemasolevate väärtuste säilimine	Teadmatus, väärtustamatus, hooldamatus, tähistamatus, ebateadlik hoonete kahjustamine, peremehe puudumine	1. Teavitamine (vt. 4.2.7.4.); 2. Remont, hooldamine ja hoonete registri koostamine (vt. 4.2.5.1., 4.2.5.2.); 3. Tutvustamine ja viidastamine (vt. 4.2.6.4.); 4. Uurimine (vt.4.2.8.1., 4.2.8.2.); 5. Kultuuripärandi kaitse spetsialisti töölakendamine (vt.4.2.7.12.1.)

Väljavõte Priit-Kalev Partsi koostatud kaitsealade kultuuripärandi kontseptsioonist *Eesti kaitsealade kultuuripärandi olukorra ja eesmärgi analüüs ning kultuuripärandi hoiu kontseptsiooni ettepanek* (lk 41-43)

Maainimene on ohustatud liik

Kultuuripärand käesoleva kontseptsiooni mõttes tähendab ennekõike looduskaitsealade territooriumiga otseselt seotud looduskultuuripärandit. Looduskultuuri all peetakse siin silmas kohalikus maakasutuses ja muus antud konkreetset kohalikus elulaadis väljenduvat või väljendunud inimeste käitumist ning selle käitumise tulemusi.

Looduskultuuri hulka kuuluvad näiteks ajaloolised teed ja järjepidev maakasutus, kohaliku maakasutusega seotud hooned, jahi- ja kalastustraditsioonid, aga ka kohapärimus ja murre, kohalikud aastapäevade vms seotud eelistatult paikkonnale eripärased kombed nagu pidustused ja talgud, tavad ja tõekspidamised. Looduskultuur on kaitsealadel hoitava looduse lahutamatu osa, mida pole võimalik käsitleda looduskaitsealadest eesmärkidest eraldatult.

Kultuuripärandi kaitsel tuleks kaitsealadel eelistada neid nähtusi ja objekte, mis on elusad ja toimivad siiani: kasutusel kuivati, sõidetav teelõik, loodusvarade kasutust reaalse kogukonna silmis reguleeriv tavaõiguse "säte". Väärtusliku kultuuripärandi hulka kuuluvad ka kaitseala kui majanduspiirkonna ja institutsiooni viljakas ning vastastikusest lugupidamisest kantud suhtlemistraditsioon kohalike elanikega, samuti ümbritsevate alade ja asutustega. Pikkade traditsioonidega kaitseala moodustab omaette kultuuriväärtusliku terviku.

Looduskultuuri valdkonda ei loeta üldjuhul professionaalse kultuuri nähtusi, poliitilisi ning kultuuriloolisi monumente ega kinnismälestisi (nt tuntud ühiskonnategelase suve- või sünnikodu, arheoloogilised ja puhtarhitektuurilised huviväärsused), kui neil pole muud, looduskultuuri seisukohast olulist tähendust. Juhul kui nimetatud kultuurinähtused on vahetult seotud looduskultuuri ja looduskeskkonna kaitse vajadustega ning kaitseala muude eesmärkidega, ühendatud hooldamine ning kaitse annab majanduslikku efekti või on muus

mõttes soovitatav, tehakse koostööd teiste asjaomaste institutsioonidega ning jagatakse vastutust ja kulutusi.

Looduskultuuri kaitse keskseid põhijooni tuleneb sellest Eesti looduskaitse eripärast, et Eesti looduskaitsealade kaitseobjektiks ei ole enamasti ranges mõttes metsik loodus (ingl k *wilderness*), vaid inimesest mõjustatud (mitmesugused piirangu- ja sihtkaitsevööndid) või koguni täielikult kultuuristatud loodus (nn poollooduslikud kooslused jms). Eesti looduskaitsealad kujutavad endast rohkemal või vähemal määral pärandkooslusi, millel traditsioonilisi elatusvahendeid harrastav maa- või rannainimene oma eripärase kultuuripärandiga on võtmelise tähtsusega liik.

Looduskaitsealadel tuleb kohalikule kogukonnale vajadusel tagada eriõigused kohalike loodusressursside kasutamisel. Näiteks kui ahinguga kalapüük, linnumunade korjamine vms on mingil alal kombeks olnud, võiks seda mingitel tingimustel ka edaspidi harrastada; kaitsealuse taime- või loomaliigi reguleeritud kasutamisel tuleb eesõigus anda traditsioonilisele või muul alusel määratletud kohalikule kasutajale. Ühismaade, teede vms kasutamise traditsioone tuleb soosida maa omandikuuluvusest sõltumata ning kaitsereežiimi vastavalt kohandades. Ka mitmed uuemad kultuuri- ja ettevõtlusvormid võivad moodustada osa piirkondlikust kultuuripärandist. Üldpõhimõttena tuleb silmas pidada, et traditsioonilise elatusviisi ja kohaliku kogukonna konfliktis muude majandusharude huvide ning arendustegevusega tuleb eelistada esimesi.

Looduskultuuripärandi all tuleb mõista seda osa looduskultuurist, mis käib koos ning toetab konkreetse kaitseala kitsamas mõttes looduskaitsealisi eesmärke. Seetõttu määratletakse kultuuripärandi konkreetne sisu ja hoiu prioriteedid iga kaitseala puhul eraldi. Kultuuripärand ei saa kunagi valmis, selle moodustumine jätkub: vastavalt muutunud olukordadele ja paremale äratundmisele teiseneb ka see osa kultuuripärandist, mida me peame tõesti heaks ja vääriliseks püsima.

KASUTATUD ALLIKAD, VEEBILEHED JA KIRJANDUS

Allikad

Karula rahvuspargis aastatel 2003-2004 toimunud välitööde intervjuud (nr 1-33) on autori valduses Eesti Rahva Muuseumis.

ENSV ÜVT = Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi taluseadus. 1989. *Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja*. 24. ak., nr 39, art. 611, lk 844.

Kultuuripärandi kaitse... = Kultuuripärandi kaitse kaitsealadel. Pilootprojekt. Projekti käsikirjalist kokkuvõtet säilitatakse Karula Hoiu Ühingu.

Leetmaa, Kadri 1999. *Kombed, keel, identiteet, traditsiooniline elulaad ja suhtumine looduskaitse Karula rahvuspargis. Etnosotsioloogiline uuring Kagu-Eestis ja Karula rahvuspargis. Aruanne.* Võru Instituut. Käsikirjaline materjal on Karula rahvuspargi administratsiooni valduses.

Parts, Priit-Kalev 2004. *Eesti kaitsealade kultuuripärandi olukorra ja eesmärgi analüüs ning kultuuripärandi hoiu kontseptsiooni ettepanek.* Käsikirjaline materjal on Karula rahvuspargi administratsiooni valduses.

Kasutatud veebilehed

Eesti maaelu 1 = Eesti maaelu arengukava 2007-2013. Põllumajandusministeerium 2008.
http://www.agri.ee/public/ftp/MAK_2007-2013_muud_2008aug_2_.pdf. Viimati vaadatud 28.12.2009.

Future... = The Future of Rural Society. Euroopa Liidu Komisjoni raport, 1988.
http://aei.pitt.edu/5214/01/001713_1.pdf. Viimati vaadatud 28.12.2009.

Kaitsealad Eestis... = Keskkonnaministeerium, kaitsealad <http://www.envir.ee/1687>. Viimati vaadatud 28.12.2009.

Kaitsekorralduskava 1 = Karula Rahvusparki kaitsekorralduskava 2001-2005.
http://www.karularahvuspark.ee/files/doc/KKK_koostamine/Kaitsekorralduskava_2001-2005.pdf. Viimati vaadatud 28.12.2009.

Kaitsekorralduskava 2 = Karula Rahvusparki kaitsekorralduskava 2008-2018.
http://www.karularahvuspark.ee/files/doc/KKK_koostamine/Karula_rahvusparki_KK_K_2008-2018.pdf Viimati vaadatud 28.12.2009.

Karula RP kodulehekülg = <http://www.karularahvuspark.ee/?nodeid=54&lang=et>. Viimati vaadatud 28.12.2009.

KHÜ = MTÜ Karula Hoiu Ühingu põhikiri <http://www.khy.ee/?16>. Viimati vaadatud 29.10.2009.

LIFE projekt = projekti Natura 2000 biotoopide alalhoidmine Karula rahvusparkis tutvustus - <http://www.karularahvuspark.ee/?nodeid=66&lang=et>. Viimati vaadatud 28.12.2009.

Traditional Knowledge... = Traditional Knowledge and Biological Diversity. Workshop on traditional knowledge and biological diversity. Madrid, Spain. 24 to 28 November 1997.

<http://www.cbd.int/doc/meetings/tk/wstkbd-01/official/wstkbd-01-02-en.pdf>. Viimati vaadatud 28.12.2009.

UNESCO Convention... = UNESCO Convention Concerning the protection of the world cultural and natural heritage bureau of the world heritage committee. Twentieth session. UNESCO Headquarters, Paris, Room X (Fontenoy), 24 - 29 June 1996.
<http://whc.unesco.org/archive/europe7.htm>. Viimati vaadatud 28.12.2009.

Ühine... = Ühine põllumajanduspoliitika lahtiseletatuna.
http://ec.europa.eu/agriculture/publi/capexplained/cap_et.pdf. Viimati vaadatud 28.12.2009.

Kasutatud kirjandus

- Alvesson, Mats; Sköldberg, Kaj** 2000. *Reflexive Methodology. New Vistas for Qualitative Research*. London, Thousand Oaks, New Dehli: Sage Publications.
- Bell, Michael M.** 2007. The two-ness of rural life and the ends of rural scholarship. – *Journal of Rural Studies*, [Vol 23, Issue 4](#), pp 402-415.
- Cloke, Paul** 2006. Conceptualizing rurality. *Handbook of Rural Studies*. Ed by Cloke, Paul; Marsden, Terry, Mooney, Patrick H. London, Thousand Oaks, New Dehli: SAGE Publications, pp 18-28.
- Dahlström, Asa Nilsson** 2003. *Negotiating Wilderness in a Cultural Landscape. Predators and Saami Reindeer Herding in the Laponian World heritage Area*. Uppsala Studies in Cultural Anthropology no 32. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Dijk, Teun A. van** 2005. *Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Eesti maaelu 2 = Eesti maaelu arengukava 2000-2006 (SAPARD programm): lühikokkuvõte*. 2001. Eesti Põllumajandusministeerium.
- Frouws, Jaap** 1998. The Contestes Redefinition of the Countryside. An Analysis of Rural Discourses in The Netherlands. *Sociologia Ruralis*, Vol 38, No 1, pp 54-68.
- Geertz, Clifford** 1973. *Interpretation of Cultures: selected essays*. New York: Basic Books.
- Gray, John** 2000. The Common Agricultural Policy and the Re-Invention of the Rural in the European Community. *Sociologia Ruralis*, Vol. 40, No 1, pp 30-52.
- Glassie, Henry** 2003. Tradition. *Eight words for the study of Expressive culture*. Ed. by Burt Feintuch. University of Illinois Press: Urbana and Chicago, pp 176-197.
- Graham et al.** 2002 = Graham, Brian; Ashworth, Gregory, Tunbridge, J. E. *A Geography of Heritage: power, culture and economy*. London: Arnold.
- Halfacree, Keith** 2006. Rural space: constructing a three-fold architecture. *Handbook of Rural Studies*. Ed by Cloke, Paul; Marsden, Terry, Mooney, Patrick H. London, Thousand Oaks, New Dehli: SAGE Publications, pp 44-62.

- Hangasmaa**, Leena 2007. Maaseudun romantisointi ja nostalgisointi Suomessa. Kansallisen identiteeti rakentamisesta postmodernin kaipuun kritikiin. *Hei, muistatko...? Pirjo Korkiakankaalle omistettu 60-vuotisjuhlakirja 10.7.2007*. Toim Maarit Knuuttila, Tiina-Riitta Lappi, Helena Ruotsala, Elina Salminen. Ethnos-toimite 14. Helsinki: Ethnos, s 59-86.
- Honko, Lauri** 1998. Folklooriprotsess. *Mäetagused: hüperajakiri*. Nr 6, lk 56-84.
- Ingold**, Tim 2003. The temporality of the landscape. *The Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*. Routledge: London & New York, pp 189-208.
- Jääts**, Liisi 2008a. Maaelu sotsiaalsed representatsioonid maastiku tähenduse kujundajana. *Studia ethnologica et folkloristica Tartuensia* (SEFT) 11. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 65-80.
- Jääts**, Liisi 2008b. Maaelu ja selle kirjeldused. *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat LI*, lk 113 – 142.
- Kaubi**, Johannes 1999. Agraarreformid läbi aegade meil ja mujal. *Akadeemia* 4, lk 790-820.
- Keppart**, Vello 2006. *Keskkonnakaitse. Looduskaitse*. Tallinn: Kirjastus Ilo.
- Kirschenblatt-Gimblett**, Barbara 1995. Theorizing Heritage. *Ethnomusicology*, Vol 39, No 3, pp 367-380.
- Kuutma**, Kristin 1998. *Folkloorifestivalid kui tänapäeva traditsioon*. Magistritöö. Tartu.
- Lekan**, Thomas M. 2004. *Imagining the Nation in Nature: Landscape Preservation and German Identity 1885 - 1945*. Cambridge: Harvard University Press.
- Liepins**, Ruth 2000. New energies for an old idea: reworking approaches to 'community' in contemporary rural studies. *Journal of Rural Studies* 16, pp 23-35.
- Lowenthal**, David 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Löfgren**, Orvar 1989. The Nationalization of Culture. *Ethnologia Europaea* XIX, pp 5-23.

- Marsden**, Terry 2006. Pathways in the sociology of rural knowledge. *Handbook of Rural Studies*. Ed by Cloke, Paul; Marsden, Terry, Mooney, Patrick H. London, Thousand Oaks, New Dehli: SAGE Publications, pp 3-17.
- Mitchell**, Claire J. A. 1998. Entrepreneurialism, commodification and creative destruction: a model of post-modern community development. *Journal of Rural Studies*, Vol. 14, No. 3, pp 273-286.
- Mormont**, Marc 1987. Rural nature and urban natures. *Sociologia ruralis*, Vol. 27, pp. 3-20.
- Moscovici**, Serge 2008. *Psychoanalysis: its image and its public*. Cambridge: Polity Press.
- Mose**, Ingo 2007. *Protected Areas and Regional Development in Europe. Towards a new Model for the 21. century*. Ed. by Ingo Mose. Ashgate Studies in Environmental Policy and practice. Ashgate Publishing.
- Noyes**, Dorothy 2003. Group. *Eight words for the study of Expressive culture*. Ed. by Burt Feintuch. University of Illinois Press: Urbana and Chicago, pp 7-41.
- Panelli**, Ruth 2006. Rural Society. *Handbook of Rural Studies*. Ed by Cloke, Paul; Marsden, Terry, Mooney, Patrick H. London, Thousand Oaks, New Dehli: SAGE Publications, pp 63-90.
- Perkins**, Harvey C. 2006. Commodification: re-resourcing rural areas. *Handbook of Rural Studies*. Ed by Cloke, Paul; Marsden, Terry, Mooney, Patrick H. London, Thousand Oaks, New Dehli: SAGE Publications, pp 243-257.
- Ray**, Christopher 1998. Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. *Sociologia Ruralis*, Vol. 38, No. 1, pp 3-20.
- Rennie-Short**, John 1991. *Imagined Country. Environment, Culture and Society*. London & New York: Routledge.
- Ronström**, Owe 2005. Introduction. *Memories and Visions*. Ed. by Owe Ronström and Ulf Palmenfelt. Studies in Folk Culture. Vol. IV. Tartu: Tartu University Press.
- Schwartz, Katrina Z. S.** 2006. *Nature and National Identity after Communism: Globalizing the Ethnoscape*. Pitt Series in Russian and East European Studies. University of Pittsburgh Press: Pittsburgh.

- Setten**, Gunhild 2005. Farming the Heritage: On the Production and Construction of a Personal and Practised Landscape Heritage. *International Journal of Heritage Studies*, Vol. 11, No. 1, pp 67-79.
- Sikk**, Rein 2007. Lahemaa loodi Leninit tsiteerides. *Eesti Päevaleht*, 10. detsember 2007, lk 6-7.
- Silvasti**, Tiina 2001. *Talonpojan elämä. Tutkimus elämäntapaa jäsentävistä kulttuurisista malleista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 821. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Smith**, Anthony 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, New York: Basil Blackwell.
- Smurr**, Robert, W. 2008. Lahemaa: The Paradox of the USSR's First National Park. *Nationalities Papers*, Vol. 36, No. 3, pp 400 – 423.
- Tammaru**, Tiit, **Kulu**, Hill, **Kask**, Inga 2003. Siserände üldsuunad. *Ränne üleminekuaja Eesti*. Toim Tiit Tammaru, Hill Kulu. Tallinn: Statistikaamet, lk 5-27.
- Tammsaar**, Tiit 2004. Eesti valmisolekust Euroopa Liidu ühise põllumajandus- ja maaelupoliitika rakendamiseks. *Eesti põllumajandus ja maaelu Euroopa Liidus. Teaduslik-praktiline konverents 13. veebruar 2004 Tartu, EMPÜ*. Tartu: Eesti Põllumajandusülikool ja Eesti Põllumajandusministeerium, lk 7-15.
- Valgamaa rahvastiku statistika** = Katus, Kalev; Puur, Allan; Põldma, Asta; Sakkeus, Luule 1998. *Rahvastiku ühtlusarvutatud sündmus- ja loendusstatistika. Valgamaa 1965-1990*. Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.
- Vestmann**, Monika 2000. Talude taasloomisest Võrumaal etnoloogi pilgu läbi. *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLIV*, lk 135-160.
- Võrumaa rahvastiku statistika** = Katus, Kalev; Puur, Allan; Põldma, Asta 2003. *Rahvastiku ühtlusarvutatud sündmus- ja loendusstatistika. Valgamaa 1965-1990*. Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.

SUMMARY. RURAL IDEOLOGIES AND PRACTICES. THE CASE OF KARULA NATIONAL PARK AND ITS INHABITANTS

The aim of the present paper has been to study the ways how the policy of diversifying rural economy together with the ideologies bound to it have influenced the attitudes and subsistence strategies of rural inhabitants. Furthermore I have studied in what ways certain ideologies and values have mirrored in the activities of an institution - Karula National Park, situated in South-East Estonia, focusing on the Park's policy of cultural heritage protection.

I have embedded the empirical material in a wider socio-economic context, for to show to what extent the trends in Estonian rural life are connected to the developments in the European Union policies.

The concept of social representations (including ideologies) used in this paper is based on Teun A. van Dijk's work, who defines social representation as a general concept, referring to orderly clusters of socially shared beliefs (knowledge, attitude, ideology). Ideology, according to van Dijk, is a system of social beliefs, shared by a certain social group.

Rurality can be defined as a social representation. Used in this sense rurality does not apply for any physical place, instead it is a socially constructed image, often involving imagined landscapes and idealized society.

In the course of socio-economic change certain landscape utility possibilities either acquire or lose importance, meaning that the landscape as an economic resource changes. During this process the cultural description of the landscape changes, too. Shifts in uses of landscape and shifts in social representations connected to landscapes are in close interaction, mutually conditioning one another.

Since 1980.s rural life of the Western world has been influenced by a large-scale process – the change of rural resource base. After regaining its independence in early 1990.s Estonia has been taken with the same process. The change in rural resource base means marginalization of a long-time dominant of rural life – agricultural production. Intensive production centres to the regions with natural and other circumstances most appropriate for it. In less favourable

regions other means of livelihood are sought to complement or replace agriculture. More often than not the new activities are found in the sphere of tourism, providing spare time activities for the urban population. The share of rural dwellers, acquiring their income from agricultural production, diminishes as the result of this process.

The region where Karula National Park is situated is a good example of the shift taking place in using landscape as a resource. The varied hilly landscape of the region does not favor intensive large-scale agricultural production. Therefore the local inhabitants have started to look for other resources besides agriculture. The open cultural landscape has been reinvented as an environmental and cultural heritage resource. These values have been enhanced by establishment of the National Park in the area in 1993. The tourism logic demands that a place be changed into a travel destination – given a story, a meaning and peculiarity in comparison to other destinations. Establishing the National Park in the area was a strong move in this direction.

The contemporary rural regions have been defined as places, where people come from outside (primarily urban), for to consume what the rural areas consist of: environment, cultural heritage, scenic beauty, local customs and products. A National Park, with its main purpose to protect, study and introduce natural environment and cultural heritage, fits well in the model of rural consumption place.

Besides its outward orientation (tourism), Karula National Park has, however been engaged in creating a new cultural space characterized by keywords like nature, regionality, community, coherence and stability. The National Park's goals in safeguarding cultural heritage exemplify a characteristic trend in current heritage protection – the rise of aims influenced by environmentalism alongside the values carried by the nationalism ideology.

In years 2003-2004 ethnologic fieldwork was conducted in the area of Karula National Park, South-East Estonia. The aim of the fieldwork was on one hand to study the local peoples' attitudes concerning contemporary rural life and on the other hand their attitudes towards the activities of the National Park. On a broader scale the aim was to study how do people describe rural life, its opportunities and problems.

During this fieldwork 33 interviews were conducted. The interviewees represented different generations and backgrounds, long-term residents and people who had moved to the area recently. During analysis of the interviews two clusters of attitudes came to the fore, i.e.

certain attitudes tended to appear together, forming two distinct patterns. Either of these patterns is characteristic to people, with notable similarities in their life-stories. I have named these groups „oldtimers” and „newcomers“. These groups represent two different representations of rurality.

For the first group, the “oldtimers”, rurality means in most part the same as agriculture and forestry. According to this attitude the self-evident occupation of a rural dweller is in the sphere of agricultural production. The “oldtimers” perceive the local landscape in continuity; it has a place in their personal memories and experiences. For the “oldtimers” a well-managed cultural landscape means competent and responsible farmers and a viable community.

The other group of interviewees, named here “the newcomers” have urban background and higher education level than the first group. They mediate another kind of values and subsistence strategies to the region. For the newcomers rural life means lifestyle and quality of life. The cultural landscape and farming associate with keywords like environmental protection, healthy living and cultural heritage.

Having moved from town to the Karula region comparatively recently the “newcomers” do not have memories of the local landscapes or lifestyle during previous decades. They are interested in the local traditions partly because they value cultural heritage as such and partly because they interpret elements of cultural heritage in association with the concepts of healthy living and environmental protection.

Even though many of the newcomers do not feel an obligation to continue a way of life based on agricultural production like the former generations, this does not mean that rural life will die out. It will, however, change – the newcomers have adopted a different representation of rural life and their livelihood depends on resources for which modern society is willing to pay (more), such as tourism, environmental protection and cultural legacy. Being themselves a part of the new representation of rural life and bearers of its values, they help to adapt rural life to something that conforms to this representation. Although continuity and traditions play an important part in the current representation of rurality (e.g. the heritage landscapes, traditional building techniques), changes in the ways the landscape is put to use will bring along changes in the landscape itself.